

ALEXANDRU PALEOLOGU

MINUNATELE AMINTIRI

ALE UNUI

AMBASADOR

AL GOLANILOR

HUMANITAS

**MINUNATELE AMINTIRI ALE UNUI
AMBASADOR AL GOLANILOR** _

Alexandru Paleologu s-a născut la București, la 14 martie 1919. Momentele esențiale ale biografiei sale sînt consemnate chiar în cartea de față. Activitatea sa de eseist și critic s-a concretizat în următoarele cărți: *Spiritul și litera* (Eminescu, 1970), *Bunul simț ca paradox* (Cartea Românească, 1972), *Simțul practic* (Cartea Românească, 1974), *Treptele lumii sau calca către sine a lui Mihail Sadoveanu* (Cartea Românească, 1978), *Ipoteze de lucru* (Cartea Românească, 1980), *Alchimia existenței* (Cartea Românească, 1983). La editura pariziană Balland, unde i s-a publicat în noiembrie 1990 *Souvenirs merveilles d'un ambassadeur des golans*, Paleologu are acum în pregătire un al doilea volum, *L'Occident est à l'Est*.

Marc Semo, român de origine, lucrează la „Libération“, fiind specialist în Europa de Sud. Claire Tréan este responsabilă rubricii diplomatice la „Le Monde“.

ALEXANDRU PALEOLOGU

MINUNATELE AMINTIRI ALE UNUI AMBASADOR AL GOLANILOR

Convorbiri cu Marc Semo și Claire Tréan

Traducere de Alexandru Ciolan

HUMANITAS

BUCUREȘTI, 1991

Coperta : RAREȘ PANTEA

Tehnoredactare computerizată
a copertei a IV-a : ALEXANDRU GALL
Fotografia : DINU LAZĂR

ALEXANDRE PALEOLOGUE :
SOUVENIRS MERVEILLEUX D'UN AMBASSADEUR
DES GOLANS

© Editions Balland, 1990

• TRADUCERE :
© Humanitas, 1991. Toate drepturile rezervate

ISBN 978-28-0263-4

*Tinerilor uciși în decembrie 1989
și iunie 1990*

„O, țară tristă, plină de humor !“

GEORGE BACOVIA

A fi român, a aparține acestui neam rămâne, prea adesea, o condiție, dacă nu de-a dreptul inavuabilă, cel puțin greu de asumat. Această condiție ingrată, aproape nedreaptă, este una dintre temele predilecte ale lui Cioran, alături de reflecțiile sale negative cu privire la Dumnezeu. Parafrazându-l pe Montesquieu, Cioran se întreabă : „Cum e cu putință să fii român ?“ Nimeni dintre noi nu a reușit, cred, să găsească adevăratul răspuns. Faptul că trebuie să faci un efort lăuntric pentru a-ți mărturisi fără înconjur românitatea ține de cauze profunde și tragice. O veche baladă populară, balada mănăstirii Argeș, este povestea unei clădiri imposibile : în fiecare noapte se năruie ceea ce a fost înălțat ziua, pînă cînd meșterul, inspirat de un vis demonic, își zidește propria soție la temelia construcției. Mitul acesta există în numeroase culturi. În imaginarul nostru este perceput însă altfel : omorul întemeietor a avut loc cu adevărat, ba chiar de mai multe ori. Doar că zidurile continuă să se năruie în fiecare noapte. Aproape de fiecare dată, românii au trebuit să-și reia istoria de la zero. Totul a fost periodic spulberat și distrus. De fiecare dată cînd credeam că am atins un echilibru și că putem nutri speranțe, totul se dovedea provizoriu și precar. Ultimul nostru răgaz de liniște n-a durat nici măcar un secol, între constituirea Principatelor Unite, în 1859, instaurarea unei monarhii sensibil mai liberale decât la vecinii noștri și începutul anilor '30.

Această ingrată condiție de român, eu am resimțit-o cu sporită acuitate ca ambasador al unei puteri care a confiscat rapid Revoluția din decembrie 1989 și a compromis în cîteva luni imaginea pe care țara reușise să o

impună opiniei publice internaționale prin răsturnarea regimului Ceaușescu. România exulta, descoperindu-se mai puțin lașă decât se credea ca însăși. Pentru prima dată după mult timp, oamenii se priveau în față, spălați de rușinea de a fi suportat fără să reacționeze o tiranie care a fost, la urma urmelor, mai degrabă umilitoare decât sângeroasă. Aceptaserăm dintotdeauna deriziunea istoriei noastre, așa cum te deprinzi cu destinul și geografia ce ți-au fost hărăzite. Revoluția, pe care atunci o credeam a poporului din Timișoara și București, ne apărea ca miracolul unei tardive mîntuiri. Răgazul a fost scurt. Cel mai decepționant nici măcar nu este să vezi că un guvern ce se pretinde „emanația” unei revoluții care nu a fost decât o speranță și pe care el nu o reprezintă reproduce ritualurile și ascultă de vechile reflexe ale regimului dinainte, ci constatarea că societatea întregă continuă să fie profund bolnavă, vătămată în străfundurile ei, așa cum o dovedește avalanșa de voturi care s-au abătut, cu prilejul alegerilor de la 20 mai 1990, peste Ion Iliescu și peste Frontul Salvării Naționale. Au existat și fraude electorale, dar ele nu pot ascunde realitatea acestui vot masiv pentru o putere care trîmbează sfîrșitul comunismului, continuînd totuși să perpetueze esența sistemului. Nu-i pot uita nici pe bucureștenii care, la jumătatea lui iunie 1990, îi aplaudau pe minerii ce năvăliseră în Capitală, la chemarea conducătorilor, și ciomăgeau pe oricine avea aer de student sau de intelectual, pe toți posibili „golani”, după infamantul epitet azvîrlit de Ion Iliescu tinerilor care au ocupat, timp de mai bine de cincizeci de zile, Piața Universității, în chiar inima orașului. Unele semne de îndreptare, încă timide, sînt perceptibile pentru cine cunoaște metabolismul societății românești, dar va fi nevoie de timp. Fantomele desemnate prin cuvintele „Securitate”, „nomenclatură” sau „privilegii” continuă să bîntuie printre români. Și astăzi, tot așa le numim. În parte, din comoditate. A eticheta înseamnă totodată a exorciza. Cred însă că ele sînt cu mult mai vechi și mai profunde.

Dificultatea de a fi român înseamnă și dificultatea încrederii în tine însuși, teama că nu dispui de virtuțile cunvenite pentru a fi o adevărată națiune, de capacitățile creatoare necesare.

Nu avem încredere în noi înșine, nu știm în ce să ne încredem, ne resemnăm dinainte în fața destinului ineluctabil. Numeroși gânditori și istorici ai noștri sînt obsedați de tema destinului, iar titlul dat de Cioran textului în care evocă dificultatea de a fi român este tocmai : *O mică teorie a destinului*. O parte obscură a sufletului românesc este bîntuită de violență și mai ales de moarte. Dar nu de moartea în manieră spaniolă, nu de transcendență. Moartea, la noi, înscamnă inevitabila degradare, lentă putrezire a oricărui lucru : *Précis de décomposition*, așa se intitulează prima carte în franceză a lui Cioran, pe care mă văd nevoit să o citez adesea.

Aș mai putea cita mulți alți scriitori români din exil, care au fugit de comunism ori s-au stabilit în Franța cu mult înainte. Ei le sînt cunoscuți francezilor, dar nu le sînt și familiari. Alții nu le vor fi niciodată, pentru că limba română nu-i permite autorului, fie el și genial, un succes care să treacă dincolo de granițele țării sale. Dificultatea de a fi român este și complexul acesta al provinciei, al țării colbului și glodului, periferică, pierdută undeva, între stepele rusești și Carpați. Parisul a fost o pasiune românească — pentru Tristan Tzara, Panait Istrati, Ionesco și mulți alții. Eu cred însă că exilul este pentru noi o nevoie care nu se mărginește la dragostea, neîmpărtășită, pentru Franța și cultura ei. Marele nostru Caragiale a ales să-și petreacă sfîrșitul la Berlin, oraș despre care nu știa nimic, începînd cu limba. Distanța ascute privirea. Ea slujește plăcerii, puțin masochiste, cu care ne scrutăm defectele, limitele și cu care facem haz de necaz, neputînd sau nevoind să ne schimbăm. La sfîrșitul *Scrisorii pierdute*, Caragiale își pune croul să spună : „Toți ne iubim țara, toți sîntem români !... mai mult sau mai puțin onești.“ Întepătura merge drept la țintă. La noi — nu mai mult ca la alte popoare, ba poate chiar mai puțin — cîntecul nu este o calitate absolută. Trebuie să supraviețuiești. Viața are farmecul ei. Răul poate fi evitat, dacă ești capabil să te adaptezi.

Am fost greu încercați de o istorie foarte frămîntată. Ca și italienii, am început războiul din 1939 într-o tabără, pentru a-l termina în alta. În tabăra învingătorilor, desigur, chiar dacă pentru noi tabăra asta a fost un lagăr stalinist, iar victoriei i-a urmat o tragedie. Am pierdut Basarabia, dar am recuperat partea din Ardeal retro-

cedată în 1940 Ungariei. Clemenceau, se spune, ar fi rostit aceste cuvinte asasine : „Român, asta nu-i o naționalitate, e o profesie“, adică, presupun, o capacitate specială de a trage foloase din propria-ți condiție, de a miza pe exotism și adaptabilitate.

Pe plan individual, această trăsătură de caracter a dat personaje interlope și talentate, de care sînt pline cronicile secolului trecut. Unul dintre cele mai celebre, Manolescu, a cunoscut gloria în Germania, unde memoriile i s-au publicat în colecții populare. Român năsoș, de mai multe ori urmărit pentru escrocherie, aventurier care își inventa sforăitoare titluri nobiliare, el a reușit să ajungă șambelan într-un mic principat german și, știind să se facă simpatice, și-a cîștigat chiar înnobilarea și un blazon autentic. Pe atunci, se puneau întotdeauna ghilimele cînd se vorbea despre un „prinț“ moldo-valah. După cel de-al doilea război mondial, aflulul de refugiați care plecau din fața regimului comunist, unii pentru că libertatea și viața le erau într-adevăr primejduite, alții pentru că doreau pur și simplu să-și caute norocul, să încerce marca cu degetul, cum se spune, nu a modificat această imagine a românilor. Faptul că printre noi mai sînt și oameni minunați nu poate împiedica, adesea, ca numelui nostru să i se asocieze ideea de șiretlic, de sforărie, de ne seriozitate, ca numele acesta să fie conotat peiorativ, să sugereze ceva tulbure și ambiguu. În propria noastră limbă, epitetul „rumân“, cu „u“, este, spre deosebire de „român“, puțin depreciativ, chiar dacă sensul lui este destul de diferit : desemnează țăranul lipit de glic, deci necioplit și primitiv. Avem un foarte dezvoltat gust al autoderiziunii, o tendință păcătoasă de a ne compara cu națiunile mai fericite și mai fecunde. Atunci cînd, în Franța sau în Germania, constat, de pildă, că autobuzul sau metroul merge prost sau că un birocrat oarecare face abuz de incompetență, mă surprind bucurîndu-mă : vazăică, lucrurile astea nu se petrec numai la noi... ?

Dacă ar fi să rezum în cîteva cuvinte, obligatoriu simplificatoare și caricaturale, defectele noastre, aș numi în primul rînd fatalismul, această deprindere, de a te adapta vicisitudinilor istoriei, mai curînd decît a căuta să le învingi. O anumită superficialitate. Plăcerea perversă de a exagera latura negativă a fiecărui lucru, ca pentru a te scuza dinainte că nu vei putea face nimic.

Un permanent defetism, compensat uneori de excesul invers, al unui optimism inocent. În toată perioada dictaturii ne-am chinuit singuri : „Ah, dacă am fi și noi ca ungurii sau polonezii !” Apoi, cu ingenuitate, am crezut în bagheta magică a Revoluției, refuzînd să vedem ceea ce se petrecea de fapt.

În fața acestor piedici existențiale, ne rămîne umorul. Marele anestezic. Îmi amintesc de un pictor, plecat să expună în Suedia în anii cei mai negri ai lui Ceaușescu și care, la întoarcerea în țară, povestea cît de minunat merg toate pe acolo. Nu-i găsea societății suedeze decît un singur defect : totala lipsă de umor. Cîeva i-a replicat, dezamăgit : „Și la ce-ar servi umorul ?” O societate, ca și un individ, care refuză să se confrunte cu propriu-i trecut, să-și analizeze erorile este condamnată să le re-trăiască. Și totuși, noi nu încelăm să ne disecăm eșecurile. Să fim oare incapabili să tragem vreodată adevăratele învățăminte ?

REVOLUȚIA NOASTRĂ ÎNTRE GHILIMELE

— În decembrie 1989, când, după prăbușirea în lanț a tuturor puterilor comuniste din Europa de Est, a venit și rîndul lui Ceaușescu, trebuie să vă fi simțit, dintr-o dată, mai bine în pielea de români. Era sfîrșitul unui coșmar cu atît mai cumplit, cu cît fusese nu numai opresiv, ci și ridicol, deci teribil de umilitor...

— Jalea noastră, a românilor, sub Ceaușescu, dincolo de suferințele de ficcare zi, nu era în fond că țara se năruie, ci că dezastrul acesta avea aparența unui spectacol de bilci. În zilele acelea de decembrie 1989 eram, desigur, cu toții, prea încordați, prea nerăbdători, prea avizi de vești, prea coploșiți de speranță pentru a putea savura ca niște estoți ultimul număr al clovnului, sfîrșitul acestei farse tragice al cărei principal defect, din punctul de vedere al artei, nu va fi fost decît că a durat prea mult. Dar, dacă e să ne gîndim astăzi, ultima prestație publică a lui Ceaușescu nu putea fi decît după chipul și asemănarea întregii lui domnii : de un grotesc desăvîrșit. Eroul bufon încerca, în ultimul act al piesei, să se adreseze mulțimii din balconul unui palat, la numai două zile de la sîngeroasa reprimare a revoltei de la Timișoara. Înainta, orb, spre capcana pe care el însuși și-o întinsese, crezînd că stalul avea să funcționeze încă o dată la comandă, ovaționîndu-l atunci cînd va denunța, ca de obicei, „huliganii“, „agenții străini“ și „cercurile reacționare“. Totul era de rîs : descumpănirea în fața primelor huiduicli ; chipul lui năucit, cu nasul căzîndu-i parcă în gură și căciula de blană alunecată pe o parte ; în rolul secundar, nevastă-sa, cuprinsă deodată de o agitație extraordinară, care a în-

ceput să-l cicălească, să-i sufle fără rușine : „Spune-le și asta” ; și disperarea cu care s-a lansat în promisiuni incoerente de mărire a salariilor, a concediilor de maternitate pentru femei și a tot ce-i mai trecea prin minte, în încercarea prea târzie de a înăbuși pericolul pe care îl simțea deodată crescînd în mulțime. Chiar și imaginea — nevăzută de noi — a acestui cuplu buimac fugind cu elicopterul de pe acoperișul Comitetului Central al Partidului Comunist ține mai curînd de desenele animate decît de sfîrșitul unei tragedii.

Scăpaserăm de răutate, de demență și de ridicol. Puteam în sfîrșit să ne considerăm reprimiți în familia națiunilor europene. Ultima picătură făcuse paharul să se reverse, poporul se trezise, iar noi ne spuneam că de-acum înainte, odată declanșată, mișcarea avea să fie irezistibilă, ca un tăvălug, pînă la completa noastră reabilitare morală și pînă la restabilirea unei vieți sociale normale. Mai mult decît de frig și de lipsa a aproape tot, sufeream de o profundă demoralizare. Românii ajunseseră să ia în nume de rău tot ce era românesc, de la rarele produse care se mai găseau — e drept, în general inutilizabile — pînă la conducerea statului și la societatea însăși. Totul, în România, era rău ; totul, aici, era o rușine : condițiile materiale ale existenței, ca și totala decădere a conștiinței sociale și politice.

Apoi, regimul impunea fiecăruia dintre noi preocupări personale anormale, vecine cu obsesiile. Eu, de pildă, am un fiu care ar fi urmat să-și satisfacă peste cîteva luni serviciul militar, de fapt un fel de perioadă de muncă forțată, în cursul căreia băieții și fetele erau expuși lipsei de igienă, brutalităților și accidentelor. Neavînd nici relații influente, nici priceperea, nici mijloacele necesare pentru a corupe, nu știam cum să-l scap și asta mă măcina. Apoi, se putea întîmpla orice. Casele puteau fi demolate de la o zi la alta ; în cîteva ore erai mutat în imobile încă neterminate, uneori fără apă sau chiar fără ferestre, în cartiere care, fiind un continuu șantier, erau înecate în noroi și, în plus, departe de centru, în condițiile în care transportul public era un adevărat supliciu. Fiecare, în ultima perioadă a lui Ceaușescu, se lupta cu astfel de griji, minore și cumplite totodată, în orice caz obnubilante. Primul lucru pe care l-am simțit, după ce s-a terminat farsa, a fost deci o imensă ușurare.

— *Cînd ați început să întrezăriți căderea lui Ceaușescu, să o credeți posibilă ? În ziua cînd au început tulburările de la Timișoara ?*

— Cînd s-a auzit, la București, despre această revoltă, n-am socotit numaidecît că momentul hotărîtor sosise. Mai fuseseră răzvrătiri, în provincie și chiar în București, dar toate fără urmări, fără reacție în lanț, deoarece fuseseră **imediat** reprimare. Cînd am aflat însă că ofițeri în rezervă **erau convocați și trimiși** la Timișoara, mi-am spus că **riscă să se lase** cu sînge și am simțit că țara era pe punctul de a lua foc. Apoi, zvonurile care veneau din provincie au sporit. Mărturiile despre reprimare se înmulțeau, se coroborau unele cu altele, deveneau tot mai convingătoare și mai alarmante. Se spunea că ofițerii împușcaseră cîțiva soldați care refuzau să tragă în mulțimea de manifestanți adunată în fața Catedralei. Se povestea că soldații fuseseră trimiși în cazărmi și reveniseră de acolo — ei sau alți indivizi îmbrăcați militar — nebuni furioși, dezlănțuiți, trăgînd orbește în tot ce era viu, în oamenii care stăteau la coadă în fața magazinelor...

În sfîrșit, pe 19 decembrie, spre seară, acasă la mine a sunat telefonul. Am ridicat receptorul și am deslușit cu greu o voce foarte slabă, foarte îndepărtată : „Maskva, Maskva, Maskva !“ Într-un tîrziu, am înțeles că eram chemat de la Moscova și o altă voce mi-a spus : „Domnule Paleologu, sînt Ion Druță.“ Mă căuta scriitorul moldovean, bine cunoscut pentru rolul lui însemnat în mișcarea de emancipare din Basarabia, pentru adoptarea alfabetului latin și recunoașterea românei ca limbă oficială. „Sînt Ion Druță și vă vorbește din partea domnului Gorbaciov. M-a însărcinat să vă întreb ce știți despre evenimentele de la Timișoara.“ Eu m-am mirat : nu mai avea Gorbaciov o ambasadă la București ? „Ba da, ba da, are un ambasador, dar nu are încredere în rapoartele oficiale. Ar vrea să afle ce știu personalități de încredere din România, ca dumneavoastră, despre ceea ce se întîmplă la Timișoara.“ Atunci i-am povestit lucrurile de care aveam cunoștință, fără să fi fost acolo, deci nu din sursă directă : rău avusese loc un masacru, o baie de sînge, că se vorbea, la ora aceea, de trei mii de morți... „Bun, asta voiam să știu.“ Nu eram atît de îngîmfat încît să cred că Gorbaciov aflase de existența mea și cu atît mai puțin că îmi dorea părerca. Ion Druță mai telefonase, probabil, și altor ro-

mâni, pentru a verifica ceoul mișcărilor de la Timișoara. Doar mult mai târziu am crezut că înțeleg sensul acestui test. Asta a fost tot, dar mi-am spus că acum nu mai încăpea nici o îndoială : lucrurile se precipitau, venise marea clipă a acțiunii.

Unul dintre lucrurile pe care le puteam face era să încerc să strâng semnăturile unui număr cât mai mare de intelectuali de marcă sub un text energic de protest. A doua zi am adunat la mine cîțiva prieteni. Printre ei era Stelian Tănase, un băiat inteligent și curajos, romancier nepublicat, deoarece cărțile lui erau socotite periculoase. Și mie îmi fusese interzisă publicarea de cînd, cu cîteva luni în urmă, semnaserăm împreună cu șase confrăți o scrisoare deschisă către președintele Uniunii Scriitorilor, în care ne solidarizăm cu poetul Mircea Dinescu, pe atunci consemnat la domiciliu pentru păcatul de a fi scris mai multe texte virulente de protest la adresa regimului, dintre care unele apăruseră în presa străină. Octavian Paler era în aceeași situație. Mai veniseră la mine, în ziua aceea, doctorul George Brătescu, ginerele Anei Pauker, care îndeplinise funcții diplomatice la Moscova în epoca stalinistă, dar își schimbase radical părerile și devenise opozant, apoi filozoful Henri Wald, și el lămurit asupra comunismului, un tânăr sociolog, Alin Teodorescu, și filozoful Gabriel Liiceanu. Ne-am apucat de treabă, într-o încăpere de la etajul casei mele, dînd curs ideii naive că într-o cameră fără telefon scapi de supraveghere. Eram gata să pornim în căutare de semnături, ne aflam deja la ușă, cînd la parter a sunat telefonul. Era sora vieregă a fiului meu, studentă : „Vino, vino imediat în Piața Palatului, cu cît mai mulți colegi poți !” îl chema ea. Văzîndu-l cum pleacă, fără să-și ia măcar rămas-bun, îmbrăcîndu-și canadiana din mers, m-am gîndit : cine știe dacă o să-l mai văd vreodată... Am plecat și eu puțin mai târziu, pe urmele lui, ca să-l caut, dar nu l-am revăzut decît seara.

Între timp au fost imaginile acelea la televizor, cu tiranul în balcon, îngrozit de strigătele ostile care se ridicau din mulțime. Apoi, grupurile care se revărsau spre Piața Palatului și spre Piața Universității, grupuri de tineri în blugi, holăriți, entuziaști, pe care îi părăsise, în mod vizibil, orice simț de conservare și care, vădit lucru,

își spuneau că dacă dictatorul rămîne în scaun, viața oricum nu mai face doi bani.

Seara au început să se audă rafale de pușcă automată, iar a doua zi, spre prînz, a căzut bomba : Ceaușeștii fugiseră cu elicopterul...

— *Dar înaintea tulburărilor de la Timișoara n-au fost semne prevestitoare ?*

— De un an și ceva circula o profeție a unui bătrîn preot de țară, care vestise că domnia lui Ceaușescu avea să se sfîrșească în sînge. Dar, în pofida acestui zvon popular, nu se poate spune că ne așteptam într-adevăr la căderea lui Ceaușescu în luniile care au precedat-o. Multă lume, inclusiv din anturajul meu, păcătuia prin pesimism. „Totul se schimbă — în Polonia, în Germania de Est, în Ungaria, dar la noi e exclus, spuneau ei. Tirania nu poate fi răsturnată, sistemul polițienesc e atît de puternic încît nici nu se poate concepe să-l înfrunți ; și-apoi, noi sîntem niște lași. Poporul român suportă orice, ofensele și mizeria, nu-și riscă viața pentru libertate.“ În ce mă privește, eu n-am gîndit niciodată așa. Criza sistemului comunist odată amorșată, degingolada regimurilor accelerîndu-se în mod spectaculos, mi se părea exclus ca procesul să ocolească România. Eram convins că dictatura va avea un sfîrșit, fără îndoială destul de apropiat, dar îmi lipsea reprezentarea mentală a modului în care se putea întîmpla ; imaginația mea nu era îndeajuns de bogată. Mă gîndeam, asemenea oracolului, că la noi sfîrșitul va fi sîngeros, din cauza rigidității sistemului represiv, dar și pentru că românii devin oameni extrem de violenți cînd răbdarea le ajunge la capăt și cînd se hotărăsc să se scuture de plăciditatea și fatalismul lor. Istoria noastră este punctată de explozii extrem de brutale, de două sau de trei ori pe secol, fie că e vorba de răzmerițele care au avut loc în secolul al XIX-lea, înainte ca statul român să se fi așezat pe baze stabile, fie de răscoala țăranilor din 1907 și de reprimarea ei, și una și cealaltă îngrozitoare, sau chiar de rebeliunea legionară din 1941.

Anturajul lui Ceaușescu era compus din oameni de aceeași teapă cu el, ba chiar inferiori lui, mai puțin nebuni, dar proști și ticăloși. O revoluție de palat nu era deci nici de imaginat, nici de dorit. Mă gîndeam în schimb că Securitatea putea unelti un soi de lovitură de stat.

Circulase de altfel zvonul că la un moment dat o fracțiune a securiștilor pregătise un puci, că unii fuseseră arestați și împușcați. Dar niciodată nu s-a știut nimic sigur, nimic demn de încredere. Îmi spuneam totuși că Securitatea e compusă, desigur, din imbecili și cretini, dar că, totodată, în rândurile ei există un mare număr de băieți plătiți ca să culegă informații, prin urmare destul de inteligenți ca să o facă, și că există mai ales tineri, care nu au nici un motiv să se pună pe vecie în slujba unui dictator care, oricum, ar fi murit înaintea lor. În realitate, Securitatea nu ar fi făcut altceva decât să colaboreze la lovitura de stat care se pregătea și care de fapt nu a mai avut timp să se producă, pentru că a fost debordată de o mișcare populară pe care a provocat-o, dar pe care nu a putut să o controleze în totalitate. Evident, însă, că nu ne puteam imagina dinainte acest scenariu. Nu puteam nici măcar concepe că va fi posibil să ieșim din comunism dintr-o dată, visam cel mult un fel de sistem gorbaciovian. Pe scurt, ideea că trebuia să ne așteptăm la ceva, fără a ști însă prea bine la ce, se făcea simțită de mai bine de un an, nu numai pentru că lumea se metamorfoza în jurul nostru, ci și pentru că rigorile vieții cotidiene deveniseră insuportabile, iar frigul și foamea erau, pentru mulți, obsesive.

— *Se vorbea despre toate astea ?*

— Toată lumea vorbea, bineînțeles, despre toate astea, ba chiar pe față. În ce mă privește, eu n-am acceptat niciodată să-mi pun frâu gurii de frica turnătorilor. Se vorbea, de altfel, deschis și despre Iliescu, ca despre un succesor posibil, întrucât — spunea glasul poporului — fusese coleg cu Gorbaciov la școala de partid. În orice caz, adevărat sau nu, se știa că Iliescu fusese un înalt demnitar al partidului, îndepărtat, prin urmare nemulțumit, și se spunea că madam' Ceaușescu îi purta în mod special pică. Se putea spera că o aripă reformatoare, mai liberală, va sfârși prin a încerca ceva.

Un fapt mărunț m-a pus pe gânduri și mi-a dat enorme speranțe. Era în noiembrie 1989, după căderea zidului Berlinului și în toiul tulburărilor din Cehoslovacia. Într-o revistă literară din București a apărut atunci un articol

cît se poate de anodin despre marele poet Octavian Goga, cel care în timpul primului război mondial a militat pentru angajarea României de partea Aliaților, pentru ca mai apoi să o apuce pe altă cale. Articolul se întindea pe două coloane și jumătate, dar interesant era ceea ce umplea restul paginii : o scrisoare a lui Goga, trimisă de la Paris la 9 noiembrie 1918, deci cu două zile înaintea armistițiului, unuia dintre prietenii săi politici aflați în Moldova, unde se refugiaseră curtea regală și guvernul, după invazia germană. Aici, la Paris, scria în esență Goga, sîntem foarte dezamăgiți de ceea ce faceți. Trebuie neapărat să se întîmple ceva în interior, ce mai așteptați ? Încă nu ați reușit să schimbați guvernul. Procedați, așadar, ca în Cehoslovacia ! Un asemenea text, în împrejurările de la sfîrșitul anului 1939, avea valoarea unei instigări. Era absolut de necrezut că putuse apărea fără să fi fost impus redacției, de cineva mai puternic decît cenzura, de un personaj de vază al partidului, deci.

— *Nu puteați identifica această fracțiune rebelă, a cărei existență o presupuneți în rîndurile partidului ?*

— De identificat, nu. Îmi spuneam însă că într-o asemenea afacere trebuie să fie amestecați cei șase membri ai partidului, semnatari ai scrisorii deschise către Ceaușescu. Cum vă spuneam, de cîțiva ani se răsîpindise ideea că Iliescu putea reprezenta o soluție de schimb. Personal, nu prea credeam în asta, dar de sperat, speram, pentru că în vremea aceea aveam o impresie foarte bună despre Iliescu. Îl cunoșteam, deoarece îl întîlnisem de cîteva ori la aniversările liceului nostru. Învățaseram la aceeași școală, la cîțiva ani distanță, el fiind cu unsprezece ani mai mic decît mine, și ne întîlneam la aceste serbări anuale ale foștilor elevi. Stăteam atunci de vorbă foarte cordial. Avea un zîmbet amabil și fermecător, un chip care nu se încadra deloc în tipologia cunoscută a nomenclaturii. Părea, pe atunci, eliberat de dogmatism și avea un aer de deschidere spre Occident, spre ideile liberale. În plus, citise una dintre cărțile mele¹, ceea ce nu putea decît să mă flateze și, evident, mă făcea să-l privesc cu bunăvoință.

¹ *Bunul simț ca paradox*, Cartea Românească, 1972.

— *L-ați văzut deci reapărind în ziua când s-a anunțat fuga Ceaușecștilor ?*

— Nu, nu imediat. În momentul acela, la microfon era poetul Mircea Dinescu, împreună cu alți cîțiva, în faimosul studio numărul 4 al televiziunii, înconjurat de o mulțime compactă. Dinescu tocmai scăpase de consemnarea la domiciliu, de tensiunea extremă la care îl supusese o supraveghere polițienească amenințătoare. Era foarte emoționat, cu chipul descompus. Vorbea rău. Stăteam în fața televizorului și priveam imaginile acestea, cînd a sosit cu mașina un grup de prieteni care mi-au spus : „Haideți repede la televiziune, să luați cuvîntul, fiindcă prietenul nostru Dinescu vorbește tare rău.“ Ne-am repezit, în cea mai mare viteză, cu claxonul urlînd, ca toate mașinile care circulau în ziua aceea, și ajunși la televiziune, ne-am deschis, cu greu, drum prin mulțimea enormă, pînă la studioul numărul 4.

Într-o dezordine de nedescris, se îmbulzeau toți oportuniștii. Chipurile cunoscute și familiare se amestecau cu o mulțime de oameni despre care nu se știa cine sînt, dar care aveau, toți, cite ceva de spus, și o mulțime de impostori care își descopereau nevoia subită de a se adresa poporului. Cîțiva membri ai înaltului cler, adunați în jurul patriarhului, purtați încoace și încolo de mișcările neîncetate de du-te-vino, așteptau în apropierea ușii să se poată adresa enoriașilor. Cu două zile în urmă, îi trimisese-ră lui Ceaușescu o telegramă de omagiu și elogiu. După revoluție, în ianuarie, mitropolitul Ardealului, Plămădeală, unul dintre oamenii cei mai importanți ai Bisericii Ortodoxe Române, un fel de ambasador itinerant al lui Ceaușescu, avca să declare : „Am avut curajul de a nu fi martiri“, explicînd că nu poți fi martir decît o singură dată, în timp ce credincioșii au nevoie de slujitorii Bisericii în fiecare zi. Comentariile sînt de prisos.

Mai era acolo Dumitru Popescu, fostul director al ziarului partidului, *Scînteia*, unul din complicii regimului Ceaușescu dintre cei mai grav vinovați, care venise și el să salute poporul victorios și să-l bălăcărească pe tiran. Nu a fost totuși lăsat să o facă, iar mai tîrziu a fost arestat. Mai erau membri ai Securității, veniți să jure credință noului regim, printre ei fiind generalul Postolnicu, care avca să fie și el arestat, ca și generalul Vlad, numă-

rul doi în Securitate. Apoi, enorma buluceală a tuturor acelor care nu voiau decât să se facă remarcăți. Am renunțat și am plecat. Pe străzi, „teroriștii“ trăgeau deja.

— În momentul acela știți cine era pe cale să pună mîna pe putere ? Considerați că era sfîrșitul lui Ceaușescu, sau sfîrșitul sistemului ?

— Mă gîndeam că tineretul îl răsturnase pe tiran, alîta tot. Dar o mișcare de o asemenea natură nu putea sluji doar cîtorva domni care voiau numai să ia locul fostului dictator. Răbufnirea împotriva lui Ceaușescu implica în mod necesar aversiunea față de comunism. Cei care ieșeau în stradă se răzvrăteau împotriva sistemului în ansamblu, nu s-ar fi deranjat dacă asta ar fi însemnat doar înlocuirea unui despot cu altul, chiar înfinit mai puțin rău. Faptul că, după aceea, o populație dezamăgită a sfîrșit prin a se mulțumi cu ceea ce i se propune e cu totul altceva. Cei care, în decembrie, au făcut revoluția, nu se mulțumesc însă cu Iliescu.

Cînd Iliescu a apărut prima dată la televizor și a declarat că reprezintă „Frontul Salvării Naționale“, asta mi-a evocat ceva : în vara precedentă, auzisem la Radio Europa Liberă manifeste foarte virulente împotriva lui Ceaușescu, semnate în felul acesta. Am fost, e adevărat, chiar în seara aceea, puțin mirat să-l văd, printre reprezentanții Frontului, pe Sergiu Nicolaescu, regizorul de film, un mare profitor al fostului regim, cum se umfla în pene și se dădea drept erou al revoluției. Aveam să mai am curînd și alte surprize.

Am fost, de pildă, uluit cînd l-am recunoscut, în fine, pe individul ciudat cu barbă, care apărea mereu la televizor, postat în spatele lui Iliescu și al tînărului drăguț și brunet, în pulover de culoare deschisă, Petre Roman. Pe bărbosul ăsta, Gelu Voican, pe care nu l-am identificat imediat, îl cunoșteam de multă vreme. Era un tînăr de familie bună, de origine princiară pe linie maternă. Pe mama lui o dansam la balurile din tinerețea noastră. Cu toate că l-a dezavuat, el tot se mai duce la ea să-i spele rufăria și să-i coasă nasturii. De fapt, a rămas la o mentalitate de adolescent, cititor de romane senzaționale, de povești din Far West sau de cărți de spionaj. Prin anii '70, cu toate că e geolog de profesie, lucra pe post de corector la o revistă literară și era prieten cu cîțiva tineri

scriitori din grupul „oniristilor“. Era de asemenea pasionat de ezoterism și adept fanatic al lui René Guénon¹, pe care îl citea așa cum musulmanii citesc Coranul, de parcă ar reprezenta adevărul absolut. Îl întâlnisem pe stradă, cu vreun an și jumătate înaintea căderii lui Ceaușescu, schimbaserăm câteva vorbe și am descoperit atunci că era și un admirator al lui Khomeiny și al revoluției islamice. Cînd am aflat, mai apoi, că fusese numit viceprim-ministru în guvernul lui Petre Roman, am fost încă și mai surprins. Neîndoielnic, faptul că a lucrat la Editura Tehnică, al cărei director era Iliescu, explică în parte participarea lui la complot. Nu știu însă să fi desfășurat vreodată o adevărată activitate politică. Nu era, cu siguranță, comunist, era împotriva lui Ceaușescu, ca toată lumea, și fusese chiar închis cîndva. Dar nu avea temperamentul unui om politic. Era un exaltat și nu încapă îndoială că tocmai de aceea a fost unul dintre actorii tristei parodii de proces al lui Ceaușescu. Procesul acesta trebuie să fi reprezentat pentru el un fel de scenariu inițiativ, după care un nou ciclu al istoriei se întemeiază întotdeauna pe sîngele dragonului ucis sau al vreunei alte încarnări a răului absolut. Nu pot să nu amintesc aici de interviul pe care l-a acordat pentru *Figaro Magazine*, în care afirma că filozofia lui se situează undeva între metafizică și clitoris. Și pe vremea aceea era încă viceprim-ministru. Of !...

Dar, în primele zile ale revoluției, chiar dacă unii dintre cei care încarnau noua putere nu prea păreau de încredere, ba chiar de-a dreptul îndoielnici, îmi spuneam că opinia publică îi va aduce în marea ei, că le va impune propriile-i revendicări, ceea ce într-o oarecare măsură s-a și întîmplat și încă se mai întîmplă. Acesta și este motivul pentru care continui să cred că formula necomunistă sau pseudoliberală care se practică acum nu este durabilă și că vor mai veni și alte cutremure.

— *Pe Petre Roman nu-l cunoșteai ?*

— Deloc, dar mi-a plăcut din prima clipă și mi-a plăcut și mai mult cînd l-am văzut supărîndu-se în emisiunea aceea a FR 3, difuzată și în România, în care i se pro-

¹ René Guénon (1886—1951), filozof francez ; atras la început de hinduism, s-a convertit la islamism. Este cunoscut mai ales ca autor al *Crizei lumii moderne* (1946) (n. ed. fr.).

misese că va dialoga cu Michel Rocard, dar n-a fost așa. A avut o altercație destul de vehementă cu ziaristul de la televiziunea franceză, iar reacția asta mi-a plăcut. Mi-am spus : iată, în sfârșit, pe cineva prezentabil, care nu mai e un rinocer ca predecesorul său, Dăscălescu, și care știe să dea răspunsul potrivit, ba chiar într-o franceză de calitate, la o solicitare neprevăzută. Altceva, despre el, nu mai știam. Am urmărit lucrurile ca orice cetățean ne-amestecat în treburile de stat și care spera numai să trăiască de-acum înainte într-un climat mai bun.

— *S-au întâmplat, în primele zile ale revoluției, niște lucruri nu tocmai limpezi, pe care în străinătate nu le înțelegeam prea bine. La București se știa cu claritate de ce parte era armata, de ce parte Securitatea, care avea să fie sfârșitul luptelor de stradă purtate de așa-ziii „teroriști“ ?*

— Aveam sentimentul că armata era de partea revoluției. La început de tot fusese utilizată pentru reprimare, dar nu se prea arătase încântată, o făcuse fără tragere de inimă și, la urma urmei, cu destulă moderație. Foarte curînd, trecuse de partea revoluției. Cît despre Securitate, îmi spuneam că și ea va sfîrși prin a alege tabăra asta, imediat ce își va da seama că partida e pierdută, lucru de care în curînd nu ne-am mai îndoit, în pofida gesticulațiilor armate ale „teroriștilor“. S-a constatat mai tîrziu că acești „teroriști“ trăsese mai ales în clădiri goale și care nu reprezentau nici un obiectiv. De pildă, imobilele din jurul Comitetului Central sînt distruse de gloanțe, dar clădirea propriu-zisă este intactă. Au fost distruse arhivele și s-a tras în ceea ce comuniștii nu respectă — patrimoniul artistic, de exemplu. Dar de toate acestea nu mi-am dat seama pe moment. Puterea proaspăt instalată avea nevoie să mențină o stare de neliniște, o senzație de pericol, pentru a putea acționa în voie, fie reținîndu-i pe oameni în casele lor, fie făcîndu-i să-i vină rapid în ajutor, ca atunci cînd Iliescu i-a chemat mînuind, dintr-un studio al televiziunii, că se trăgea la etajele inferioare. Nu era decît o comedie. Manipulările acestea nu au ieșit însă la iveală decît mai tîrziu. Pe moment, nu ne îndoiam că noua echipă este emanația revoluției. Eram prinși într-un vîrtej, chiar și atunci cînd am

primit primul șoc veritabil, adică primele secvențe cu procesul lui Ceaușescu difuzate de televiziune.

— *Numirea dumneavoastră ca ambasador a venit foarte curînd după aceea.*

— Într-adevăr, la cîteva zile după moartea lui Ceaușescu. Într-o dimineață, m-a sunat ministrul afacerilor externe, să-mi spună că Silviu Brucan dorește să mă vadă. Momentul era nepotrivit, pentru că tocmai urma să aibă loc o ședință a consiliului Uniunii Scriitorilor, de la care nu voiam să lipsesc. „Insist, totuși, e foarte important“, a spus interlocutorul meu. Așa că am pornit-o spre minister. Pe drum, m-a fulgerat o bănuială : ar fi prea de tot, dar... dacă m-ar numi ambasador în Franța ?

Aveam 71 de ani, o vîrstă foarte avansată pentru un debut în carieră, dar, la urma urmelor, eram cunoscut pentru părerile mele și, de asemenea, ca scriitor de formație franceză și discipol al moraliştilor francezi. Dacă era vorba nu atît de o misiune diplomatică, cît mai ales de a restabili relații culturale și politice cu societatea franceză, se putea să se fi văzut în mine persoana indicată. Asta m-a și anunțat domnul Brucan, de la bun început și fără ocolișuri.

— *Pentru dumneavoastră, Brucan trebuie să fi simbolizat totuși fostul regim. Nu regimul lui Ceaușescu, ci, într-un fel, ceva încă și mai rău : stalinistii anilor '50, din epoca Anei Pauker...*

— Nu, pentru mine, în perioada aceea, Brucan era semnatarul celor două scrisori deschise către Ceaușescu de după grevele muncitorești de la Brașov, din 1987, și cosemnatarul scrisorii celor șase, din 1989. Era cel care suferise represiunea lui Ceaușescu sub forma unui domiciliu forțat și care putea fi creditat cu o voință reformatoare. Cînd, în timpul întrevederii, am aflat că prietenii mei Andrei Pleșu și Mihai Șora fuseseră numiți, unul ministru al culturii și celălalt al învățămîntului, m-am simțit îmbărbătat : oamenii aceștia aveau criterii de selecție rezonabile, alegeau în funcție de calități și merite intelectuale, nu de comunism.

Eram copleșit : încă din adolescență visasem să devin, într-o zi, ambasador în Franța. Mai tîrziu, încetasem s-o mai sper și chiar s-o mai doresc. În același timp, trebuie

să spun că această numire mă deranja puțin. Nu pentru că m-ar fi obligat să părăsesc Bucureștiul în acel moment pasionant ; în realitate nu consideram că șederea la Paris ar fi fost o renunțare de a participa la evenimente, în cadrul noului Grup pentru Dialog Social, de exemplu. Credeam că voi putea face toate acestea deodată. În schimb, m-ar fi obligat să-mi întrerup munca literară, la o vîrstă la care e imprudent să o faci. De cîtva timp, mă apucasem să-mi scriu memoriile, și o făceam cu o plăcere cu atât mai mare, încercam un sentiment de gratuitate literară cu atât mai pur, cu cît îmi era interzis să public. Dar, bineînțeles, am acceptat.

După această întrevvedere la Ministerul Afacerilor Externe, am trecut pe la Uniunea Scriitorilor, unde n-am împărtășit vestea decît la două persoane, cîrîndu-le să nu o răspîndească prea curînd. Într-o clipă, ea a și ajuns la urechile lui Mircea Dinescu, care tocmai fusese ales președinte al Uniunii, iar el s-a ridicat și a anunțat, într-un ropot de aplauze : „Sîntem fericiți că trei dintre colegii noștri au fost numiți în posturi importante...”

— *Nu ați pus nici o condiție cînd ați acceptat postul de ambasador ?*

— Fără ca eu însumi să fi pus condiții, domnul Brucan m-a asigurat că ambasada va fi curățată de toți securiștii care se puteau găsi pe-acolo și că se va face totul ca să poată funcționa așa cum doream eu. Mai tîrziu, am văzut că, evident, nu s-a întîmplat nimic din toate acestea. Dar, în sfîrșit, l-am crezut pe cuvînt. În zilele care au urmat, directorul de personal din minister m-a consultat chiar în legătură cu colaboratorii pe care mi-i doream. Indicașem două nume pentru posturile în privința cărora credeam că aveam calitatea să aleg eu însumi, cele de consilier cultural și atașat de presă, lăsînd în grija ministerului să caute pentru celelalte posturi, printre cadrele sale, persoane competente care să facă figură onorabilă în Franța. Dintre cei doi prieteni pe care îi sondasem, unul, Stelian Tănase, a preferat să rămînă în România pentru a se ocupa de Grupul pentru Dialog Social și de săptămînalul 22, iar celălalt nu a vrut să se rupă de cercetările lui de istorie. Prin urmare, am solicitat pe altcineva, Alexandru Călinescu, profesor de literatură fran-

ceză la Iași care a acceptat, dar nu a fost niciodată numit. Încă îl mai aștept.

— *Dar în momentul acela erați sigur de bunele intenții ale regimului ?*

— O, da, absolut sigur !

— *Nu v-ați gândit că riscați, poate, să vă găsiți într-o situație dificilă ?*

— Dificilă sau nu, trebuia să mi-o asum. Evident, nu era un rol ușor, pentru că totul trebuia repus pe picioare pornind de la zero. Toate echipele care formaseră pînă atunci ambasada, toate activitățile lor fuseseră, mai mult sau mai puțin, contrariul a ceea ce se numește diplomatie sau misiune diplomatică. Erau securiști, oameni crescuți în obediența față de Ceaușescu. Oameni care nu puteau avea contacte decît între ei, pentru că orice relație personală cu un francez sau cu un străin era considerată suspectă. Ce făceau, atunci ? Miei afaceri. Trăgeau foloase de pe urma condiției de diplomat, cumpărînd anumite bunuri și revînzîndu-le cu un preț bun în România. Miei afaceri, trafic... Dar, în fine, pentru că Brucan îmi promisese că va înlocui personalul, am avut încredere. Nu a făcut-o. Nu a avut loc nici o „curățare“ a personalului ambasadei, iar ministerul nu mi-a comunicat niciodată numele securiștilor, pe care trebuia totuși să-i cunoască. Trebuie să spun că, de altfel, cu excepția unei singure persoane, care a și fost foarte repede rechemată în țară, ceilalți pe care le-am găsit la ambasadă nu m-au nemulțumit. Mi-a fost trimis chiar, ca prim-consilier, devenit la recomandarea mea ministru consilier, un băiat remarcabil, care făcuse studii serioase de franceză, Sabin Pop, care a rămas ca însărcinat cu afaceri după revocarea mea, în mai 1990.

Știți, încă înainte de plecarea mea la Paris, la minister avuseseră loc numeroase schimbări în posturile importante. De pildă, unul dintre miniștrii adjuncți însărcinați cu problemele de personal a fost înlocuit, în cele câteva zile cît a trebuit să ne ocupăm împreună de formalitățile legate de numirea mea, pe motiv că e un securist cunoscut. Dar nici cel care i-a urmat în post nu era

mai puțin securist, era un lucru de notorietate publică ! Probabil că toți erau...

Oricum, a doua zi după sosirea mea la Paris am adunat tot personalul, am ciocnit o cupă de șampanie proastă, românească (și cînd mă gîndesc la excelenta șampanie de altădată din România !) și le-am spus : „Domnilor, în viața mea n-am fost șef și nu cred că am să fiu nici aici. Se întîmplă doar să fiu ceva mai în vîrstă decît dumneavoastră și să-mi revină o răspundere specială. Bănuîți, fără îndoială, că multă lume m-a avertizat că unii dintre dumneavoastră sînt securiști. Vă declar de la bun început că asta nu mă interesează. În ce mă privește, nu am nimic de ascuns. Am obiceiul de a spune cu însumi, deschis, ce gîndesc și tocmai de aceea sînt aici. Nu e, prin urmare, nimic de spionat.“

— *Rudele sau prietenii dumneavoastră care trăiau ca emigranți la Paris trebuie să vă fi prevenit, totuși, asupra unora dintre personajele de la ambasadă.*

— Unii, pentru că veniseră să manifesteze în fața ambasadei sau avuseseră de-a face cu ea în chestiuni administrative, îi cunoșteau într-adevăr pe funcționarii aceștia. Vorbeau mai ales de unul dintre consuli și de unul dintre portari ca de spaima emigrației române de la Paris. Dar, din moment ce acești membri ai ambasadei aveau față de mine un comportament normal și corect, îmi spuneam : Dumnezeu știe ce-o fi în capul lor, mic puțin îmi pasă.

— *Era totuși o ambasadă „cu cîntec“. Se spunea despre emigrația română că era extrem de controlată, extrem de supravegheată, de hărțuită de serviciile secrete române. Existaseră cîteva „afaceri“, precum aceea a scriitorului Virgil Tănase, pe care Ceaușescu a vrut să-l ucidă. Ați căutat dosarele, dispăruseră ?*

— N-am găsit nimic. Cu prilejul alegerilor de la 20 mai 1990, mi-am dat seama că ambasada nu cunoștea un număr prea mare de români care trăiesc la Paris. Lista electorală a trebuit să fie completată în ultimul moment : mai bine de o mie de persoane au venit să-și declare cetățenia română, pentru a fi înscrise. Sistemul de supra-

veghere și spionaj care-i viza pe resortisanții români din Franța a funcționat deci foarte rău. Au existat probabil membri ai personalului însărcinați cu munca asta, dar eu nu am găsit nimic în dosare. În orice caz, n-am vrut să-mi vîr nasul prea tare în chestiile astea. Îmi spuneam că ambasada asta, prin însuși faptul că eu eram șeful misiunii, era acum o ambasadă anticomunistă, oricît de compromisă va fi fost înainte.

II

O AMBASADĂ DE PATRU LUNI SAU OPERA DE TREI PARALE

— *Cînd v-ați preluat funcția la Paris, în februarie 1990, erați ambasadorul unei revoluții cu un prestigiu încă nestîrbit în ochii francezilor. Ați constatat o anume sollicitudine, un interes deosebit în mediile politice?*

— Am simțit-o cît se poate de limpede din partea conducătorilor, începînd cu domnul Mitterrand. S-a înțeles că, a doua zi după ce mi-am prezentat scrisorile de acreditare la președintele Republicii, primul-ministru Petre Roman, să vină în vizită la Paris. A fost primit la Palatul Elysée, iar eu l-am însoțit. Era clar că François Mitterrand dorea să-i dovedească simpatia, iar conversația s-a prelungit mult, dincolo de ceea ce impun uzanțele diplomatice. Președintele a avut mai întîi delicatețea de a evoca el însuși, de la început, „neînțelegerea“, după propria sa exprimare, pe care o creaseră în România anumite afirmații pe care le făcuse cu cîtva timp în urmă la Budapesta. Vorbise acolo despre o Ungarie privată, după primul război mondial, de trei sferturi din teritoriul ei, iar o parte a opiniei publice românești, foarte sensibilă la acest subiect, înțelese că șeful statului francez legitima astfel anumite revendicări maghiare asupra Ardealului. Din proprie inițiativă, François Mitterrand ținea să pună lucrurile la punct față de noi și ne-a explicat că vorbele acelea fuseseră un răspuns nepregătît dinaintea la o întrebare inopinată, că realitatea amputării marelui teritoriu odinioară ungurese nu implica, după părerea sa, faptul că ar aparține astăzi de drept Ungarici, nici că ar trebui să fie repuse în discuție frontierele. Am apreciat de asemenea ca un semn de atenție faptul că a ținut să ne împărtășească impresiile sale cu privire la

marile subiecte ale momentului și am fost frapat, în cursul acestei lungi convorbiri, de câteva din analizele sale istorice, în particular de cele referitoare la Germania. A zăbovit, mai ales, asupra erorii, pe care mulți o comit, de a confunda nazismul cu spiritul prusac ; a dizertat apoi o vreme asupra faptului că Prusia fusese regiunea cea mai refractară la nazism, că ofițerii ei, aristocrații ei constituiseră grosul rezistenței germane, în fine, că Berlinul fusese în secolul al XVIII-lea capitala unui stat „luminat“, fiind considerat orașul cel mai liberal al Europei. Avea față de Petre Roman o atitudine binevoitoare și paternă. Îi dădea sfaturi. I-a spus, de pildă, că după părerea sa cea mai frumoasă emblema națională românească ar trebui să fie drapelul cu mijlocul decupat, care fusese simbolul revoluției din decembrie 1989. Apoi, a binevoit să ne însoțească personal pînă la treptele Palatului Elysée și ne-a invitat, pe Petre Roman și pe mine, peste două zile, la un dîneu intim cu Roland Dumas, Bernard Kouchner și soțiile lor.

În cursul acestor întîlniri, François Mitterrand s-a arătat nu numai curtenitor, ci și încurajator și dispus să ne ajute. Ceream precizări asupra stării economiei românești, se informa foarte pragmatic ce s-ar putea face, cum ar putea fi Franța de vreun ajutor pentru redresarea țării. Bunăvoința sa nu era, fără îndoială, atît de dezinteresată pe cît voia să dea de înțeles în momentul acela. Nu e lipsit de importanță faptul că prin schimbarea puterii la București, Franța își putea regăsi un vechi aliat, o țară în care influența ei culturală fusese foarte profundă, cu care, de asemenea, făcuse altădată afaceri bune, iar asta nu putea fi decît în folosul celor două părți. Petre Roman a fost tratat cu aceeași sollicitudine atentă și în timpul întîlnirilor lui cu mai mulți miniștri francezi. Nu am însă impresia că aceste convorbiri s-au soldat cu rezultate foarte palpabile. S-a decis crearea unei Bănci franco-române, s-au pus jaloanele unei Camere de comerț, ca și ale unui proiect, care mi se pare foarte judicios, de ajutorare în formarea cadrelor. Promisiunile, declarațiile de bună intenții au fost numeroase, ca și inițiativele de ajutor umanitar sau de restaurare a patrimoniului, dar e clar că investitorii privați nu s-au grăbit să vină în România.

— *Ce impresia v-a făcut atunci Petre Roman ?*

— Se pregătise bine dinainte. Mi se părea că stăpîneşte bine chestiunile tehnice, concrete. Expunea cu claritate nevoile de energie ale ţării sau teribilele carente ale sistemului nostru de comunicaţii, de exemplu. În plus, dădea dovadă de o reală dezinvoltură, de o cunoaştere a umanşelor în societate cu mult peste a majorităţii cadrelor nomenclaturii. Apoi, eu încă îl mai priveam cu bunăvoinţă. Nu pot spune că discuţiile pe care le-am putut avea atunci cu el m-au marcat, dar îl găseam foarte simpatice pe tînărul acesta. Am avut, totuşi, chiar de atunci, revelaţia mediocrităţii şi a limitelor lui auzindu-l la Sorbona, cu prilejul colocviului „Încotro se îndreaptă Estul”, organizat de *Libération*. Mulţi intelectuali şi oameni politici care fuseseră protagonişti ai luptelor pentru democraţie la Praga, la Varşovia, la Berlin, la Moscova erau prezenţi acolo, iar Petre Roman făcea pe lângă ei figură stearcă, discursul lui suna jalnic de găunos. Franceza lui era impecabilă, dar lăsa impresia că nu are nimic de spus. Nu te puteai aştepta să fie strălucitor chiar în toate. Dar contrasta vizibil cu Geremek, de exemplu. Era înţistător, dar la drept vorbind nu chiar neliniştitor. Îmi spuneam că nici el, nici însoţitorii lui nu aveau experienţă politică şi că, după patru decenii de dictatură, această formă de confuzie era cît se poate de scuzabilă.

— *Mai veniserăţi vreodată la Paris ?*

— Venisem pentru prima dată în 1937, la vîrsta de optsprezece ani, ca să văd pînzele lui Van Gogh şi ale altor mari pictori, în cadrul Expoziţiei universale, apoi nu mai putusem să revin decît în 1968, de data asta pentru patru luni. Desigur, la optsprezece ani n-aş fi crezut în ruptul capului că voi fi frustrat de asta un timp atît de îndelungat. Eram impregnat de cultură franceză, la mine în casă se vorbea franţuzeşte, iar mama mea, înainte de război, venea la Paris în fiecare an pentru cîteva săptămîni. Era un obicei de-al ei. Aveam bani, moneda românească era puternică, dispuneam de noi înşine aşa cum voiam. Puţin cîte puţin, m-am resemnat ; ei bine, nu voi mai revedea Parisul, îmi spuneam. Cînd am avut posibilitatea să revin, după treizeci şi unu de ani de la prima mea călătorie, mi-a trecut o clipă prin cap să cer azil politic şi să rămîn aici. Tancurile sovietice tocmai intraseră

în Praga ; ne așteptam la tot ce-i mai rău pentru România. Dar soția mea, pe care o iubeam, rămăsese la București. Știam că risc să n-o mai revăd niciodată dacă optez pentru exil. A murit un an mai târziu, de cancer.

— *Care au fost primele dumneavoastră proiecte legate de ambasadă ?*

— Ambiția mea era să fac din ea un loc de întâlnire cu intelectuali și oameni politici francezi de seamă. Dar, cum n-am rămas decît patru luni... În orice caz, nu dispuneam de suficiente mijloace materiale ca să mă lansez de la început în acest proiect. Cheltuielile de reprezentare care mi se alocau erau mai mult decît insuficiente, iar salariul meu se situa sub salariul minim garantat în Franța, ceea ce lăsa prea puțin loc pentru mondenități. Eram, cu toate acestea, optimist ; mi se promisese, în momentul numirii mele, o ajustare a mijloacelor bugetare care mi-ar fi permis să repun în valoare imobilul somptuos de care misiunea română dispune la Paris încă din epoca monarhică și să-i redau puțin din strălucirea pe care a avut-o odinioară. Dar sumele n-au fost sporite decît după ce eu plecasem. Ideea mea de căpetenie era să schimb adresa ambasadei. Clădirea de pe Rue de l'Exposition numărul 5, din al șaptelea arondisment, fusese punctul de convergență al tuturor manifestațiilor împotriva regimului Ceaușescu organizate de exilul românesc și de cîțiva francezi interesați de noi. Adresa asta era o adresă a rușinii, trebuia renunțat la ea. În plus, clădirea este o mostră de cel mai pur stil stalinist, la fel de primitoare ca o închisoare, desfigurînd strada asta încîntătoare, în timp ce ambasada dispune, la doar cîțiva metri mai încolo, pe strada Saint-Dominique, de unul dintre cele mai frumoase palate Napoléon III din Paris, Hôtel de Béarn, care a fost altădată reședința ambasadorilor României. Presupun că diplomații comuniști nu s-au simțit în largul lor într-un cadru alît de aristocratic și i-au preferat brutalitatea lipsită de grație a celeilalte clădiri, unde am fost instalat din oficiu cînd am sosit. Apartamentul predecesorului meu era amenajat cu luxul fals și strident, tipic gustului kitsch al nomenclaturii socialiste : un mobilier foarte urît, chipurile modern, tablouri ale unor slabi pictori oficiali, rezerve de vin execrabil și de așa-zisă „șampanie“ românească. N-am putut să mut nici serviciile ambasadei, și

nici măcar intrarea, așa cum proiectasem, așa încît să se facă prin rue Saint-Dominique. La Hôtel de Béarn m-am instalat, totuși, chiar a doua zi ; acolo primeam — și încă într-un birou prestigios, pentru că fusese odinioară al lui Paul Valéry. În tinerețe, Valéry a fost o vreme lector al contesei de Béarn, locatara imobilului. Lucra deci, sau se prefăcea că lucrează, în bibliotecă, o mare încăpere circulară acoperită cu rafturi ticsite de cărți frumos legate, dar de fapt destul de neinteresante, judecînd după cele care se mai află acolo. La drept vorbind, nu era acolo nici o operă despre care ai fi putut bănuî că a contat pentru Valéry, dar nu puteam să nu fiu totuși impresionat de locul acela și mă simțeam ușor jenat să mă lăfăiesc acolo. Simplul fapt de a telefona din biroul acela, de a primi vizitatori care aveau, în majoritate, preocupări foarte terestre, mi se părea o necuviință.

— *Care au fost primele dumneavoastră misiuni politice ?*

— Cea mai importantă a fost aceea de a mă duce să pledez pe lângă Consiliul Europei, la care, asemenea celorlalte țări din Europa de Est, noua Românie voia să adere. Am mers prin urmare la Strasbourg să o întîlnesc pe secretara generală a acestei organizații, doamna Catherine Lalumière. Misiunea mea consta în a-i învinge refuzul neînduplecat de a credita cererile guvernului român. În ochii ei, Bucureștiul nu dădea suficiente dovezi de reală voință de democratizare. Îmi venea foarte greu să o contrazic, fiindcă, de fapt, eram și eu întru totul de aceeași părere. Am încercat totuși să-i explic că stîngăciile, carențele guvernului român erau inevitabile într-o țară care abia ieșise din cei patruzeci și cinci de ani de comunism ; am solicitat deci răbdare și indulgență. Tot ce am obținut a fost promisiunea unei întîlniri cu toți ambasadorii la Consiliul Europei, proiectată peste cîteva luni, adică prea tîrziu, în ce mă privește.

— *Relațiile dumneavoastră cu guvernul pe care îl reprezentați se degradaseră deja ?*

— Eram tot mai îngrijorat, tot mai tulburat. Motivele de neliniște se acumulau : unele declarații ale oamenilor aflați la putere, unele numiri, refuzul de a răspunde clar la niște întrebări totuși foarte legitime. Ce se

întîmplase cu Securitatea ? Ce era cu foștii membri ai nomenclaturii ? Unde ajunseseră fondurile partidului comunist ? La cît se ridicau ele ? Cine le deținea și în ce calitate ? Toate aceste întrebări erau ocolite sau nu primeau decît răspunsuri vagi, încurcate. Existau motive întemeiate să fii cuprins de îndoială și să o recunoști, să te declari tot mai sceptic în fața atîtor lucruri derutante. Așa și făceam. Un săptămînal, *L'Express*, reluîndu-mi cuvintele într-o notiță, mi-a atribuit evocarea acestor lucruri, devenite însă, din derutante, „dezgustătoare“. M-am gîndit să cer o rectificare, dar apoi mi-am zis că, la urma urmei, poate că termenul nu era excesiv. Ceea ce se întîmpla la București era dezgustător și risca să devină tot mai dezgustător.

Am făcut totuși eforturi să nu dramatizez, să mă conving că ambiguitățile, stîngăciile, gafele erau scuzabile la un guvern eterogen, fără un program precis, constituit — încă mai credeam așa, cu ingenuitate — în grabă, din personalități reunite întîmplător. Oamenii aceștia tot mai erau prizonierii schemelor mentale ale trecutului, discursul și conștiința lor mai erau încă poluate cu automatisme de limbaj. Îmi spuneam însă că trebuie, ținînd seama de situație, să fiu tolerant și răbdător. Dar simptomele răului erau tot mai alarmante, pînă cînd au survenit violențele care i-au învrăjbit la Tîrgu-Mureș pe români și maghiari. A fost momentul cel mai dramatic al misiunii mele așa-zis „diplomatice“ la Paris. Atunci s-a săvîrșit ruptura mea cu puterea care mă numise ambasador.

— Cum ați aflat despre aceste evenimente, de la televiziunea franceză sau de la București ?

— Văzusem primele imagini la televizor. Nu vedeau nimic, în favoarea nici unei teze, nici ungurească, nici românească. Arătau doar oroarea acelor înfruntări și cumplita scenă cu un bărbat trîntit la pămînt, lovit cu picioarele, ciomăgit, care putea fi tot atît de bine și ungur, și român. Singura informație pe care o aveam era că prima victimă a acestor brutalități fusese, în ajun, András Sütő, scriitor român de limbă maghiară, intelectual distins și puternică personalitate morală, un om de conștiință care propovăduise întotdeauna prietenia cu populația românească și căruia îi fusese interzisă semnătura în ultimii ani ai dicta-

turii lui Ceaușescu. András Sütő fusese bătut sălbatic la ieșirea de la o reuniune. Risca să piardă un ochi.

De la Ministerul Afacerilor Externe îmi sosseau telegrame oficiale dintre cele mai șocante : aruncau întreaga răspundere numai pe seama ungurilor și pretindeau că evenimentele fuseseră uneltite de guvernul de la Budapesta și de diferite partide ungurești, care sperau în felul acesta să-și galvanizeze electoratul, la o săptămână înaintea alegerilor legislative, lucru care putea fi în parte adevărat. Ceva era totuși vizibil cu ochiul liber pe ecranele televizoarelor, iar despre asta telegramele oficiale nu scoteau o vorbă : violențele din Tîrgu-Mureș erau opera unor oameni perfect instruiți în acest gen de activități. Comportarea lor îmi amintea în mod irepresibil de alte scene de violență pe care le văzusem la București, când vreo sută de manifestanți atacaseră sediul guvernului și devastaseră localul din Piața Victoriei, ca și de cele din 23 ianuarie 1990, împotriva unor studenți de la Institutul de Arhitectură. Era, vădit lucru, o provocare a fostelor elemente din Securitate. Similitudinile erau bătătoare la ochi : ciomegele aveau același model, gesturile, felul de a lovi erau aceleași, ca și cum ar fi fost vorba de aceiași oameni, formați la aceeași școală. Aceași impresie de *déjà-vu* aveau să mi-o dea și unii dintre așa-zii mineri chemați la București ca să-i reprime pe manifestanții din Piața Universității, la mijlocul lui iunie.

Ce interes puteau avea autoritățile române să provoace asemenea confruntări în Ardeal ? — îmi veți spune. De astfel de violențe se servește un guvern care caută o diversiune în agitația naționalistă și face de aceea apel la pasiunile primare ale păturilor celor mai inculte ale populației. Sentimentele antiungurești mergeau mînă-n mînă cu incitarea xenofobă, care denunță orice prezență străină drept jefuire a bogățiilor țării și ingerință. „Nu ne vindem țara“, sloganul acesta lipsit de sens era propagat și prindea la oamenii dezobișnuiți cu democrația, care nu e posibilă fără o deschidere spre exterior, fără un oarecare cosmopolitism chiar, atitudine combătută dintotdeauna de stalinisti și de ccaușiști. Violentele incidente interetnice de la Tîrgu-Mureș nu erau decît rezultatul unei acțiuni deliberate, care trezeau sentimentele latente de ostilitate, răzbunare și brutalitate ale celor două comunități. Sentimentele astea există, din păcate, și se manifestă în ge-

neral sub forma unor slidări, cel mai adesea răutăcioase, dar care riscă să devină violente după ce ai băut ceva. Ele pot fi aștiate deci, și tocmai asta s-a făcut. Guvernul ar fi trebuit să vadă în aceste evenimente un fenomen regretabil, să spună adevărul, care nu este în avantajul nici uneia dintre tabere, și să ofere o explicație obiectivă, ca un diagnostic. În loc de asta, el a pledat o singură cauză, care nu putea fi cîștigătoare. Această pledoarie, sumară și stîngace, trecea sub tăcere sau prezenta drept virtuți unele cusururi care nu ne avantajează. Vatra Românească, o organizație ultranaționalistă care regroupează extremiști de dreapta și foști securiști, era înfățișată ca o mișcare patriotică și democratică, apărătoare a intereselor legitime ale celor aproape nouă milioane de români din Ardeal, luptînd cu accesele de naționalism ale minorității maghiare din această provincie românească. Această versiune unilaterală mi se părea cu atât mai absurdă cu cît nu era etalată doar în telegrame destinate presei sau opiniei publice, ci și informării unui ambasador. Să recurgi la mesaje cifrate pentru a face să-mi parvină această interpretare a faptelor mi se părea culmea stupidității. Nu se poate face doar teoria Ardealului. Problema există și trebuie pusă în discuție.

-- *Resentimentele românilor din această regiune împotriva ungarilor, pe care i-au considerat multă vreme opresorii lor, au rădăcini adînci. Dacă dorim o ilustrare a acestei afirmații, nu trebuie decît să amintim ceea ce scria Cioran, într-un text din 1957, în legătură cu „jandarmul ungar, teroare a copilăriei [sale] transilvane” : „Era străinul, dușmanul ; a urî însemna a-l urî. Din cauza lui îi detestam pe toți ungurii, cu o patimă într-adevăr maghiară. Ceea ce înseamnă că nu mă lăsau deloc rece ! Mai tîrziu, cînd împrejurările s-au schimbat, nu mai aveau nici un motiv să le port pică. Și totuși, multă vreme, nu mi-am putut reprezenta un opresor fără să evoc tale și seducția lor.”*

-- Cioran și-a evocat adesea amintirile de copil român ardelen, care își suporta greu apartenența la un mediu social inferior celui al ungarilor nobili, burghezi sau intelectuali. Și totuși, acest resentiment, deși real, era dublat la el de o veritabilă fascinație, care nu e perceptibilă doar în textele sale. M-a frapat, de pildă, un episod, cu

prilejul unui dîneu la care m-a invitat recent, la el acasă, împreună cu cîțiva prieteni, și unde am vorbit despre muzica ungurească. Se plîngea că soția lui, Simone, îi ascunde discurile cu astfel de muzică populară, fiindcă îl găsise de multe ori plîngînd în singurătate, stropind masa cu lacrimi în timp ce asculta cîntecele astea care îl răscolesc. Muzica ungurească e într-adevăr irezistibilă, ca și unguroaicele...

Și eu mi-am petrecut o parte a tinereții în această regiune, într-o perioadă grea, în timpul războiului. Ardealul a fost divizat după „Dictatul de la Viena” din 1940. O parte, aceea din nord-est, a fost dată Ungarici, cu toate că era locuită mai ales de români. Ungurii locuiau, în majoritate, ca și astăzi de altfel, mult mai la est, spre Carpați. Această împărțire n-a rezolvat deci nimic și, dată fiind dispunerea populației, nu există soluții ale problemei transilvane prin decupări teritoriale. În perioada aceea, ungurii au comis abuzuri, violențe împotriva românilor rămași în partea cedată. După aceea, însă, tensiunea s-a calmat. De altfel, în secolul trecut, cînd Ardealul era în întregime unguresc, și chiar după ce, în 1918, a devenit complet românesc, relațiile dintre cele două comunități au fost în multe privințe armonioase. Tărani români și cei unguri se frecventau. Căsătoriile mixte nu erau rare. Marii intelectuali ai celor două comunități erau în termeni foarte buni, precum o dovedește prietenia care i-a legat pe muzicienii Béla Bartók și Enescu sau pe scriitorii Octavian Goga și Ady Endre. Mie, personal îmi plac ungurii, îmi place trufia, aroganța lor aproape copilărească, felul cum pozează în europeni adevărați, chiar dacă în străfundul lor se știu turanici și asiatici. Asta le reușește de minune.

— *Patruzeci și cinci de ani de comunism au avut, deci, drept efect aparent paradoxal agravarea sau, cel puțin, menținerea unei tensiuni între cele două comunități?*

— Sistemul îi oprima pe toți, și români, și unguri, prin urmare ar fi trebuit să suscite o elementară solidaritate. Dar Ceaușescu s-a lansat într-o politică națională înverșunată, cu mult tam-tam retoric și patimă xenofobă. Așa-zii intelectuali ca Eugen Barbu, așa-zii dușiniști au devenit, cu binecuvîntarea oficială, barzii unui hiper-naționalism fățiș antiunguresc și antisemit, fiindcă

aceste două sentimente mergeau de obicei mână-n mână și erau exaltate în același timp. Regimul miza, pe termen lung, pe o integrare forțată a minorității maghiare și mercu îi ciuntea, cîte puțin, din drepturi. Școlile ungurești au fost desființate și înlocuite cu posibilitatea teoretică de a învăța maghiara în școlile românești. Dar, ciudat, profesorii în stare s-o facă erau de negăsit, iar copiii nu aveau acces decît la învățămîntul în limba română. Toponomia ungurească, ca și cea germană, a fost înlocuită cu numele românești ale localităților. Ungurii resimțeau aceste măsuri ca pe niște jigniri și umiliri deliberate. Din păcate, o parte a opiniei publice românești transilvănene era încîntată de asta. Regimul miza pe șovinism, agita spectrul unei amenințări ungurești, ca și cum Budapesta nu s-ar fi resemnat niciodată cu pierderea Transilvaniei. Asemenea baliverne prind, în toate vremurile, la pături mai puțin evluate ale unei societăți.

— *Noua putere, ieșită din revoluția din decembrie, prelua deci o propagandă prea puțin disferită de aceea a lui Ceaușescu ?*

— Primele depeșe referitoare la Tîrgu-Mureș mi-au sosit de la Ministerul Afacerilor Externe. Eram deci îndreptățit să cred că textele acestea, semnate de obscuri șefi de departament din minister, nu erau decît reflexul supraviețuirii vechiului sistem de gîndire la eșaloanele intermediare ale administrației. Dar, după vreo două zile, am fost trezit în plină noapte de un telefon care mă chema la cifru și îmi anunța primirea unei declarații oficiale a lui Ion Iliescu, președintele provizoriu, asupra evenimentelor de la Tîrgu-Mureș, însoțită de o telegramă care îmi indica să o traduc imediat și să o comunic de urgență Consiliului Europei. Conținutul acestui text era inacceptabil pentru orice persoană informată sau pur și simplu cu bun-simț. Iliescu afirma absoluta nevinovăție a autorităților române și legitima comportamentul Vetrei Românești, ca și al tuturor acclora care, spunea el, nu făcuseră decît să reacționeze la „amestecuri din exterior” și la „violente provocate din străinătate”. Bine sau rău tradus, textul era inept. L-am încredințat colaboratorilor mei ca să-l transpună în franceză și, bineînțeles, l-am trimis totuși la Strasbourg. În noaptea aceea m-am

hotărît însă să-mi fac public propriul punct de vedere asupra acestor evenimente tragice. În zilele următoare, sollicitat de ziaristi, am spus ce gîndeam despre problema transilvană, despre dificila convalescență a unei societăți încă roase de demonii trecutului. Am explicat că după părerea mea bolile de care suferă această regiune nu sînt incurabile, dar că vindecarea va fi îndelungată și că litigiul dintre unguri și români nu-și va găsi, după mine, o soluționare deplin satisfăcătoare și echitabilă alina vreme cît vom trăi într-o Europă fragmentată într-un mozaic de state-națiuni.

— *Evenimentele din Tîrgu-Mureș au marcat începutul unei schimbări radicale de poziție a opiniei publice franceze față de România ?*

— Dezaprobarea față de atitudinea guvernului român era evidentă în Franța. Puteam să o evaluez nu numai după comentariile presei, ci și după zecile de scrisori de protest pe care le-am primit atunci și care spuneau, toate, cam același lucru : „Am trimis donații, bani pentru a ajuta România, dar îmi pare rău. N-am s-o mai fac. Sateți o hoardă de barbari.“ Epitetele erau uneori chiar mai pătimășce. Trebuie să spun că citeam această corespondență cu oarecare amărăciune. Nu-i puteam învinui în totalitate pe autorii scrisorilor, chiar dacă luau, fără nici o nuanță, partea ungarilor, fără să țină seama nici de complexitatea chestiunii, nici de antecedentele istorice.

— *Simțind această stare de spirit în Franța, n-ați încercat să convingeți Bucureștiul să-și pledeze ceva mai abil cauza ?*

— Am încercat să-i conving să recunoască partea românească de vină în această dramă și să o pună în cumpănă cu cea ungurească. Socoteam că era singura atitudine posibilă, atât în plan politic, cît și moral. A sosit o nouă telegramă a ministerului, explicîndu-mi că bărbatul călcat în picioare și bătut, a cărui imagine făcuse înconjurul lumii, era în mod sigur român și nu ungar, cum crezuseră mulți la început. Ministerul îmi preciza cu conștiinciozitate numele, vîrsta și profesia lui, insistînd supărător asupra faptului că numărul victimelor de la Tîrgu-Mureș fusese mai ridicat printre români decît printre unguri. Calculele acestea meschine cu privire la

morți și răniți mi s-au părut tot alții de sinistre și de deplasate pe cât se arătau de incapabile să influențeze opinia publică franceză. Aceasta luase deja partea ungurilor și nu mai era dispusă să audă și altceva. Răul se produsese, trebuia așteptat ca emoția să mai scadă pentru a restabili adevărul riguros al faptelor. Simțeam, la Paris, mult mai bine decât dacă aș fi rămas la București, cât de mult se deteriorase imaginea României pe scena internațională și că va fi nevoie de multă răbdare pentru a o îndrepta. Știam — atitudinea din cursul evenimentelor o dovedise cu vîrf și îndesat — că nu guvernul Iliescu o putea face.

— *Nu mai aruncați vina doar pe lipsa lui de experiență ?*

— Puterea căuta să iasă basma curată, folosindu-se de minciuni deliberate, fără a bănui măcar caracterul contraproductiv al unui asemenea comportament. În momentul în care încercau să convingă Europa de bunele lor intenții democratice, Ion Iliescu și ai lui dovedeau cu prisosință contrariul. Cum de-i puteau crede pe ceilalți alții de naivi, cum de nu-și dădeau seama că se discreditează ? Cred că din prostie. Era un calcul politic greșit și totodată, un simptom al văditei lor dominări de către vechile scheme mentale, de care nu vor reuși niciodată să se dezbrace, oricît ar dori-o. Roman este, poate, mai puțin deformat de limba de lemn. Dar Iliescu, pentru că este mai în vîrstă, pentru că nu are nici același trecut, nici aceeași educație, este total impregnat de ea. Nu-mi dădusem seama de asta înainte, în România comunistă, pentru că pe atunci părea să se demarce de activiști și de discursul dominant. Episodul Tirgu-Mureș mi l-a dezvăluit în stare pură. Iliescu este și rămîne în esență un comunist de tip clasic, care recurge instinctiv la minciună și la rea-credință și care socotește că în felul acesta poate păcăli opinia publică sau o poate înfrunta — nu contează, îi este total indiferent. Asta dovedește totodată o completă necunoaștere a Occidentului, a modului de funcționare a unei societăți deschise și pluraliste. N-aș fi bănuit asta la Iliescu, care înainte conducea Editura Tehnică și dădea impresia, date fiind atribuțiile sale, că e la curent cu ce se întîmplă — cel puțin în domeniul lui — dincolo de granițele României, în Occident sau în

Japonia. Dar obiceiurile, mentalitatea publică și privată occidentală i-au rămas, vădit lucru, străine. Personalitatea lui avea să ni se dezvăluie încă o dată, cu maximă claritate, puțin mai târziu, când Iliescu i-a făcut o lungă declarație lui Frédéric Mitterrand. Am fost uluit. Etala în fața telespectatorilor o limbă de lemn fără cusur, impecabilă, pe care o mînuia cu o asemenea ușurință, de parcă ar fi fost, limba lui maternă. Era împodobită cu aceleași vorbe goale, cu aceleași metafore patriotice și sociale cu care fuseserăm îndepați pînă ni se aplecase. Totul era gîndit în mod mecanic, asta sărea în ochi din acele demonstrații greoaie și implacabile, clădite pe postulate greșite, caracteristice discursurilor de lemn. „Există patru milioane de membri ai partidului comunist în România, deci patru milioane de comuniști, spunea el, de exemplu. Dacă adăugăm rudele, prietenii și vecinii, ca și membrii organizațiilor de tineret și pe aceia ai organizațiilor obștești, se poate conchide că optzeci la sută din români sînt comuniști.“ Q.E.D. Eram îngrozit.

— *Ați mai criticat guvernul, foarte sever, și cînd s-au difuzat imaginile cu „procesul“ cuplului Ceaușescu.*

— Văzusem deja, la București, cele cîteva extrase arătate la televizor imediat după execuție. Aceste cîteva scene îmi făcuseră deja destul de rău. Ca mulți români, credeam că ar fi fost preferabil ca Ceaușeștii să fie împușcați pur și simplu, pentru flagrant delict de tiranie și trădare, decît să se însceneze aceea parodie de justiție. Dar asta era în decembrie 1989, în focul evenimentelor. Din perspectiva celor cîteva luni scurse de atunci, caracterul grotesc al acestui pretins proces în versiunea lui integrală apărea ca o evidență insuportabilă. Nici măcar nu se poate spune că a fost un proces stalinist : procesele staliniste erau organizate meticulos, cu o grijă maniacă pentru detaliu, pentru lentoare și regie. Nu se încurcau cu garanțiile datorate acuzațiilor într-o justiție adevărată, puțin le păsa de regulile de drept, dar stabileau ei altele. Regulile lor — ca, de exemplu, aceea care făcea din declarația unui acuzat dovada supremă a vinovăției sale — erau aberante, îngrozitoare, dar se simțeau obligați să le aibă, să inventeze cel puțin un simulacru de procedură. În cazul lui Ceaușescu, n-au fost în stare nici măcar de asta. Judecata, mai mult decît sumară, di-

fuzarea înregistrării ei video n-au demonstrat nimic, n-au dovedit nimic, în afară de prostia fără margini și îngrijorătoare a celor care le-au pus la cale. Unii au invocat bunăvoința încă stîngace a noii puteri, care tocmai că ar fi căutat, după părerea lor, fără a avea însă mijloacele necesare, să se demarce de trecut, să arate că nu dorea să reediteze sinistrul scenariu al execuțiilor sumare și fără martori, în beznă vreunui beci, sub pretextul „tentativei de evadare“. Efectul a fost exact contrar, chiar dacă intenția va fi fost cea amintită, lucru de care mă îndoiesc.

E drept, România nu dispunea de mijloace pentru un proces cum serie la carte. Marii avocați de odinioară au murit cu toții, iar studiile de drept într-un stat comunist se reduc practic la învățarea rudimentară a atribuțiilor de procuror sau anchetator aflat în slujba regimului. Cei doi așa-ziși avocați ai apărării din procesul Ceaușștilor, al căror discurs nu se deosebea prea mult de al acuzatorilor, au fost personajele cele mai lamentabile ale acestei parodii.

Într-un stat de drept, chiar dacă învinuirile sînt strivitoare, chiar dacă nimeni nu se îndoiește de verdictul final, se face măcar efortul de-a alunga din minte orice idcă apriorică și a lua în considerare numai probele produse în fața Curții. Or, Ceaușescu nu numai că a fost condamnat la moarte înainte de a se fi deschis audierea, dar învinuirile au fost prezentate cu aroganță, fără scrupulozitate, fără rigoarea cu care ar fi trebuit instruit procesul acestor tirani, dacă tot se dorise să aibă loc. Unul dintre capetele de acuzare spunea, de pildă : „Genocid : 60 000 de morți.“ De ce termenul de genocid, care are o semnificație juridică precisă, în aceste condiții nepotrivită, și de unde cifra aceasta rotundă, care nu putea fi decît arbitrară ? În realitate, singurul scop al acestei mascarade a fost, după părerea mea, să facă posibilă pronunțarea pedepsei secundare, anume confiscarea bunurilor celor doi acuzați, pentru a pune mîna pe depunerile lor din Elveția. Dar n-a mers, Elveția n-a permis-o.

S-a încercat de asemenea justificarea acestei sumare înscenări prin urgență, prin pericolul pe care, chipurile, îl prezentau pentru țară „teroriștii“, care ar fi putut încerca să-l elibereze pe dictator și să împingă România într-un război civil. Ce s-a întîmplat în realitate ? Amenința-

rea acestor teroriști înarmați, care erau văzuți apărînd pre-tutindeni, deschizînd focul și apoi dispărînd, pentru a re-a-părea ceva mai departe, a fost deliberat exagerată. Totul indică, din perspectiva actuală, că demența acestor indivizi care trăgeau cu pistoalele automate sau cu tunul a fost, și ea, în întregime înscenată. Retrospectiv, asta dă naștere la și mai multe dubii asupra adevăratei motivații a procesului, în cursul căruia singurele persoane care mai păstrau puțină demnitate au fost, la urma urmei, cei doi acuzați.

Revăzînd aceste scene, ca și pe aceea, pînă atunci inedită, care a precedat execuția, m-a cuprins greața. Dacă mi s-ar fi cerut părerea, și eu m-aș fi pronunțat pentru difuzarea casetei — căci este edificatoare —, dar cu o prezentare cu totul diferită: iată, ar fi trebuit să se spună, de ce este capabil un guvern care se pretinde necomunist, dar care este comunist în esență, fiind întemeiat pe minciună. Puterea lui Iliescu este polimorfic mincinoasă. Se pierde într-un vîrtej de minciuni diferite, care se pot chiar bate cap în cap, și printre care nimeni, nici măcar cei care mint, nu mai reușește să se descurce. Atunci mint și mai și, cu disperare, absurd. Cred deci că marea misiune a intelectualilor români este astăzi aceea de a tăia acest nod gordian al minciunii, al încălcelei de minciuni. Iată de ce, cînd o echipă a televiziunii franceze a venit, după cîteva zile, și m-a dubuit la Amsterdam, unde mă aflam în trecere, n-am ezitat, în fața ziaristilor nedumeriți, să spun deschis ce cred despre guvernul meu.

— Vă hotărîserăți să vă asumați toate consecințele ?

— Nu mai aveam nimic de-a face cu acest guvern, nu-mi mai rămînea decît să-l critic tot mai puternic și să profit de prezența mea în Franța, de faptul că eram solicitat de mass-media, pentru a contracara, pe cît îmi stătea în putință, impresiile produse de isprăvile Bucureștiului. Evident, luările de poziție ale unui ambasador nu pot compensa nefastele efecte produse asupra opiniei publice de actele unui guvern. Dar eu nu voiam să uit că un ambasador nu este doar reprezentantul unui guvern ci al țării sale. În acel moment, suveranitatea României se încarna plenar în popor, pentru că guvernele sînt prin definiție tranzitorii, iar șeful statului nu era decît pro-

vizoriu, pentru că nu fusese ales și nu avea altă legitimitate decât pe aceea a stării de fapt create de revoluție. Voiam să fac ceva pentru poporul suveran, pentru reputația sa, pentru a-i câștiga stima celorlalte popoare ale Europei.

— *Vi s-a întâmplat să regretați că ați acceptat acest post ?*

— Nici o clipă. În ziua în care i-am prezentat scrisorile de acreditare lui François Mitterrand, am subliniat că reprezentam, desigur, un președinte provizoriu, dar că mă voiam, mai presus de orice, ambasadorul tinerilor care doborâseră dictatura și care, din aprilie 1990, au început să ocupe Piața Universității. Ei sînt conștiința morală a unei țări măcinată de o jumătate de secol de dictatură o țară despre care începusem să realizez, puțin câte puțin, cât de adînc fusese lovită, distrusă. Loialitatea mea se îndrepta spre acești tineri, spre acești intelectuali care voiau și încă mai vor ca sfîrșitul tiraniei lui Ceaușescu să însemne ceva mai mult : să însemne sfîrșitul unui întreg sistem. Spre ei se îndrepta și tot spre ei se îndreaptă și acum, chiar dacă alți români, mulțumindu-se cu faptul că le este mai puțin frig și mai puțin foame, i-au fost pentru asta recunoscători noii puteri, într-atît de recunoscători încît au simțit pentru cei dinții numai ură.

— *De atunci ați devenit ambasadorul „golanilor”, cum i-a calificat Iliescu pe ocupanții zonei libere de neocomunism din inima Bucureștiului. Ați vorbit despre această alegere cu colaboratorii dumneavoastră de la ambasadă ?*

— Am discutat uneori, în particular, întotdeauna în mod vag. Sînt funcționari, oameni care (în la cariera lor, nu voiam să-i angajez prin nimic într-o aventură, în fond, foarte personală. Puțin după revocarea mea, unul dintre ei mi-a făcut o mică destăinuire care m-a mișcat. Mi-a spus : „Domnule ambasador, admir dezinteresul dumneavoastră, știați bine că situația noastră materială, a diplomaților, avea să se amelioreze considerabil, dar ați continuat, din convingere, să vă comportați într-un mod care vă ducea inevitabil spre revocare.”

— *Erați într-un dezacord declarat cu politica guvernului dumneavoastră. Nu ați încercat totuși să dialogați cu cei doi miniștri care vă erau mai apropiați sub aspect*

cultural și politic, anume Andrei Pleșu, filozof și critic de artă, disident cu state vechi și ministru al culturii, sau Mihai Șora, ministrul învățământului, care a refuzat să fie reconfirmat pe post în guvernul constituit după alegeri?

— Aveam un limbaj comun și preocupări foarte apropiate, chiar dacă pozițiile noastre nu coincideau în toate privințele. Dar asta nu servea la nimic. Eu nu aveam de-a face decât cu ministrul afacerilor externe și cu șeful statului. Cît despre primul ministru, Petre Roman, în februarie 1990, cu prilejul venirii sale la Paris, îmi mai era încă simpatic și consideram că, în pofida anumitor divergențe de fond, în numeroase chestiuni avem păreri asemănătoare. Mai târziu mi-am dat seama că punctele noastre de vedere nu erau chiar atât de apropiate. El era, înainte de toate, legat de postul lui de prim-ministru, deci era total solidar cu Frontul Salvării Naționale și cu Ion Iliescu. Avea, poate, unele rezerve mentale. Ceva mai târziu, cînd l-am văzut la televiziunea franceză încercînd să explice agresiunea minierilor de la București, din 14 iunie, nu mi s-a părut în apele lui. Era vizibil jenat că trebuie să susțină un asemenea punct de vedere. Dar a ales să urmeze această cale și se pare că nu mai poate da înapoi.

— *Puțin după aceea, la începutul lui aprilie, ați fost chemat la București pentru scurte consultări. N-ați fost surprins?*

— Simțeam că revocarea mea fusese hotărîtă deja, dar că va fi amînată pînă după alegeri. La aeroport am fost primit cu multă considerație. Am fost invitat în salonul de onoare și anunțat că o mașină oficială avea să mă ducă direct la Ministerul Afacerilor Externe. Am fost condus la biroul ministrului, Sergiu Celac. Am rămas pînă seara la un pahar de whisky, flecărind agreabil despre una și alta, fără să suflăm nici o vorbă despre motivul chemării mele. Am evocat grandoarea și mizeria meseriei de diplomat, eu pledînd în favoarea „școlii Talleyrand“, care le recomanda acestora să nu fie niște profesioniști, să nu se prea omoare cu firea și mai ales să nu facă exces de zel. El era pentru o abordare mai techno-

eratică. Nu mi-a pus nici o întrebare despre situația din Franța, iar eu m-am abținut să fac orice remarcă sau comentariu cu privire la ceea ce se întâmpla în România. Cred că era împotriva rechemării mele și poate că asta a fost unul dintre motivele care l-au costat, mai târziu, postul. La sfârșitul întrevederii, mi-a sugerat posibilitatea altor funcții înalte, care m-ar fi obligat mai puțin la solidaritate politică cu guvernul. Dar totul era foarte vag și, de altfel, asemenea funcții nu mă interesau deloc.

— *Adevărata confruntare era aceea cu Iliescu, prevăzută pentru a doua zi?*

— M-a primit foarte zâmbitor, spunându-mi de la bun început că nu trebuie totuși să uit că, fiind ambasadorul României în Franța, reprezint o politică de stat și că trebuie deci să o apăr, să o promovez și nu să o critic în mod public. Eu i-am răspuns: „Domnule președinte, un diplomat nu e un papagal, el se găsește adesea în situații neprevăzute, când hotărăște asupra atitudinii pe care o consideră cea mai adecvată și mai favorabilă intereselor țării sale.” I-am amintit că încă de la numire îl prevenisem că nu voi renunța la independența mea de spirit, nici la felul meu deschis de a vorbi. Tot foarte cordial, m-a întrebat atunci de ce îi sînt atît de ostil. I-am răspuns că sînt numai împotriva unora dintre acțiunile sale, care mi s-au părut inoportune, dacă nu chiar dăunătoare pentru interesele țării. Am evocat Tîrgu-Mureșul și celelalte episoade despre care am vorbit. Am insistat asupra vizei refuzate în ultima clipă regelui Mihai, care dorise să vină în țara lui natală pentru a petrece Paștele, dar fusese împiedicat să o facă. Ion Iliescu s-a arătat mirat că, fiind monarhist, accept să reprezint o republică. M-am explicat, i-am expus convingerile mele cu privire la virtuțile unei regalități constituționale pentru o țară ca România. M-a mai întrebat de ce sînt atît de înverșunat împotriva comuniștilor. I-am precizat că fusesem unul dintre primii, unul dintre singurii care se ridicaseră imediat și în mod public împotriva scoaterii în afara legii a Partidului Comunist Român și împotriva unei sistematice vinători de vrăjitoare. Că nu admiteam ca o nulitate oarecare să poată acuza și rectiza

un om de valoare pentru simplul fapt că a fost, la un moment dat, comunist. Punctul acesta a constituit, de altfel, mai târziu unul dintre motivele mele de divergență cu manifestanții din Piața Universității și cu cei care au redactat **Proclamația de la Timișoara**, care doreau introducerea în legislație a unui articol care să le interzică fostelor cadre **comuniste** să fie alese sau să ocupe funcții importante în stat. Foștii comuniști nu trebuie să fie urmăriți decît pentru responsabilități precise, penale, personale, dacă au încălcat legea și au făcut abuz de putere. Trebuie lichidată logica inchiziției, a dosarelor, a fișelor să i se dea fiecăruia o șansă. I-am mai spus că problema nu constă în faptul că un om a fost comunist, ci că este în continuare și că se mai comportă ca atare. Și astăzi mai cred că adevărata problemă asta e. M-a luat gura pe dinainte și i-am spus că prin anii '57—'58, el, Iliescu, îi pusese la punct foarte dur pe studenți. Asta e realitatea. Fapt este însă că după aceea, mult mai târziu, a făcut parte din acea aripă reformistă a partidului, care voia să-l elimine pe Ceaușescu. Era un proiect foarte limitat, care urmărea doar să-l izgonească pe dictator, pentru a menține sistemul și a crea un fel de socialism gorbaciovian. Astăzi, ni se pare a fi un obiectiv cît se poate de limitat, dar trebuia să admit că acționase în acest sens înainte.

— L-ați cunoscut pe Iliescu pe cînd conducea Editura Tehnică, făceați de asemenea parte din asociația foștilor elevi ai aceluiași liceu. Era pentru prima dată, după ianuarie, cînd îl vedeai fără martori. Puterea îl schimbase ?

— Era tot cordial, zîmbitor, cu acea capacitate de a asculta pe care mulți o consideră una dintre calitățile sale remarcabile. Retrospectiv, gîndindu-mă la această lungă discuție, cred că pînă și zîmbetul lui devenise doar de fațadă. Se lăsa îmbătat de putere, pentru că puterea îi îmbată mai ales pe oamenii mediocri. Sfîrșesc prin a crede în propria lor popularitate, mai ales dacă e încropită prin manifestări organizate. Asta îmi amintește de începuturile puterii lui Ceaușescu. După excesele unui stalinism pur și dur, crezuserăm în apariția unui om mai drept, mai deschis. Lui Ceaușescu i-au trebuit cinci sau șase ani înainte de a se lăsa în voia propriului delir al puterii. Mă tem că lui Iliescu îi vor trebui mult mai puțini. Tre-

buie să recunosc că întrevăderea s-a încheiat foarte cordial. Simțeam că soarta îmi era pecetluită. Nu mi-aș fi închipuit totuși că prima măsură luată de putere, după alegeri, va fi aceea de a mă revoca. La 20 mai 1990, românii mergeau la urne. La 25 mai, rezultatele erau anunțate oficial — victoria lui Iliescu și a Frontului Salvării Naționale. Două zile mai târziu, am primit la Paris telegrama rechemării mele definitive.

III

MICA FRANȚĂ DE LA DUNĂRE

— Pentru un fin cunoscător al culturii franceze care și-a văzut împlinit visul de a deveni ambasador la Paris, evenimentele care au urmat : revocarea dumneavoastră, atitudinea autorităților franceze față de regimul Iliescu, toate astea trebuie să fi fost teribil de decepționante...

— Încercînd să măsurăm decepția, riscăm să nu fim obiectivi, pentru că motivele de decepție, între România și Franța, au fost reciproce. În ce mă privește pe mine personal, e drept, faptul că domnul Mitterrand n-a răspuns, conform uzanțelor diplomatice, la cererea de-a mă primi într-o audiență de rămas-bun, după revocare, a fost mai mult decît o chestiune de amor-propriu personal sau de susceptibilitate socială : a fost o decepție politică. Această atitudine a fost într-adevăr revelatoare : pentru că întînseseră o mină guvernului Iliescu, autoritățile franceze nu aveau, desigur, chef să întîlnească un ambasador rebel, care le-ar fi spus lucruri jenante. Trebuie să mărturisesc că am fost, că în România noi toți am fost mitterrandiști. François Mitterrand a fost primul și singurul șef de stat occidental care i-a opus lui Ceaușescu un refuz categoric și definitiv atunci cînd, după afacerea Tănase și alte proiecte de atentat puse la cale de poliția română pe teritoriul francez, a declinat o invitație care îi fusese făcută la București și a rupt-o foarte categoric cu acest regim, reducînd la strictul necesar relațiile oficiale. I-am fost și îi rămînem imens de recunoscători. Dar asta nu înseamnă că astăzi guvernul francez nu-și fură singur câciula, după părerea mea, acordîndu-le credit domnilor Iliescu și Roman.

Înțeleg cum stau lucrurile : în fața a ceea ce reprezintă și va reprezenta Germania, e normal ca Franța să

dorască să stabilească niște capete de pod și să-și asigure prioritatea pe unele piețe din estul Europei. Actualul guvern român fiind, într-un fel, încolțit de opinia publică occidentală, se poate ca unii responsabili francezi să se fi gândit că e momentul să-și asigure terenul. Numai că nu cred ca investitorii să fie tentați de o țară în care, în afara comunismului, nimic nu este sigur la ora actuală. Franța i-a vândut trei Airbus-uri domnului Roman. Bun, e o afacere. Mă întreb însă dacă nu va fi și singura...

M-aș fi așteptat din partea Parisului să condamne mai ferm anumite acțiuni ale guvernului român. Așa ar fi fost moral. Știu bine că politica și morala nu sînt totuna și că omul politic este nevoit, foarte adesea, să acționeze într-un fel pe care conștiința lui nu-l aprobă în totalitate. Nu am **nimic împotriva** unei *Realpolitik* care țină seama de oportunitate. Numai că ea trebuie să mizeze pe ceea ce este într-adevăr oportun, pe ceea ce va putea fi profitabil **pînă la capăt**. Or, România nu are nimic de oferit în **condițiile actuale**, ale unui stat care nu se organizează astfel încît să facă țara productivă, care se mulțumește cu simulacrul, cu declarațiile găunoase.

Am fost șocat, de exemplu, de cuvintele neinspirate pe care le-a ales François Mitterrand pentru a-și exprima dezaprobarea în iunie, după ce mineri au fost chemați să „restabilească ordinea“ la București. În același discurs, nu numai că insistă asupra caracterului „legitim“ al guvernului român și asupra voinței Franței de a rămîne interlocutorul lui, dar îi mai și sfătuia pe domnii Roman și Iliescu să se doteze cu forțe de ordine mai **sigure**, ca să nu mai recurgă la civili în reprimarea unei **manifestații**. Să dai unui stat încă polițienesc sfatul de a-și **întări** organele represive mi s-a părut nepotrivit, cel puțin ca formulare. Apoi, afirmația că România nu a cunoscut niciodată democrația o pot admite. Ia o adică, **din** partea cuiva care nu este obligat să cunoască **toată** istoria statelor mici din estul Europei, dar dacă te **apuci să vorbești** în public, atunci trebuie să te **documentezi puțin**. Să spui, în fine, că în România democrația se instaurează cu greu, mi se pare paradoxal din partea Franței, care ajută să se instaureze tocmai nedemocrația.

— *Ce ați vrea să facă Franța? Sînteți un partizan al sancțiunilor economice, ca doamna Doina Cornea? Nu*

credeți că asta nu ar avea alt efect decât să reînchidă România în ea însăși ?

— Într-o epocă în care istoria se îndreaptă, pretutindeni, spre falimentul iminent, accelerat, spectaculos al comunismului, teama că vei izola această falsă democrație dacă încetezi să o ajuți să-și perpetueze minciuna mi se pare greșită. Evident, atunci când domnul Iliescu și ai lui continuă să spună că doamna Cornea este trădătoare de patrie, că vrea să înfometze țara, mulți îi cred, pentru că nu toată lumea este inteligentă, pentru că nu toată lumea este cinstită, pentru că mulți preferă să creadă doar ce le convine, părerile lor preconcepute. Regimul acesta se sprijină în mod vădit pe minciună. Iar minciuna nu poate fi făcută să dăinuie decât prin forță. Or, forța este nelegitimă, trebuie făcută neputincioasă. Asta-i tot. Dacă Franța îi oferă d-lui Iliescu avantaje pe care alții nu i le oferă, sigur că ea va obține ceva în schimb, atâta timp cât va dura regimul. Se poate chiar să obțină ceva mai mult de la regimul care îl va înlocui, dar acest moment va fi întârziat din cauza unei iluzii care nu este nici onorabilă, nici productivă.

— *Asta vi se pare grav ? Ceca ce se spune la Paris are un răsunet deosebit în România ?*

— Depinde ce se spune. Când George Bush se pronunță așa cum s-a pronunțat după afacerea cu minerii, el este privit de români — cel puțin de cei pe care îi cunosc eu — cu ochi mult mai buni decât este privit la ora actuală François Mitterrand. Dacă asta mi se pare grav, este pentru că Franța, mai mult decât orice altă putere, mai mult decât Statele Unite sau Uniunea Sovietică, este țara unde se hotărăște soarta noastră. Iar asta nu numai din rațiuni politice, ci și pentru că una dintre adevăratele șanse ale României ar fi o autentică punere în valoare a culturii ei, potențial foarte bogată, dar necunoscută în străinătate, iar aceasta — soarta culturilor, reputațiile literare și artistice — nu se hotărăște decât în Franța. Dacă mi se pare grav, nu este deci numai din punct de vedere politic, ci și din rațiuni de afinități intelectuale, de tradiție, de suflet.

— *Într-adevăr, Franța a descoperit de curând, cu oarecare emoție, că românii încă îi mai vorbesc limba, că*

aceste legături culturale de care vorbești și pe care ea le dăduse uitării erau profunde și rezistaseră unei rupturi vechi de aproape o jumătate de secol. Sînteți unul dintre românii a căror limbă maternă a fost franceza, nu-i așa ?

— Nu, prima mea limbă a fost germana, iar următoarele engleza și româna. Franceza n-am început s-o vorbesc decît pe la patru ani. La Iași, unde îmi petreceam vacanțele de Crăciun cu bunica, am început într-o bună zi să turui în franțuzește. Bunica a pus imediat mîna pe telefonul cu manivelă, ca să o anunțe pe mama vestea cea mare : „De azi-dimineață, micuțul vorbește franțuzește, și încă fluent.“ De cînd se formase, urechile mea se obișnuise cu discuțiile alor mei și ale prietenilor lor, purtate în general în franceză sau, foarte adesea, în franco-română. Franco-româna era limba firească în casă. Metisajul acesta, în virtutea căruia se acorda un verb sau un substantiv românesc după franceză și invers, avea pentru mine un farmec fără egal.

Prima mea limbă a fost însă germana, pe care am învățat-o de la o guvernantă austriacă. Am vorbit-o pînă la vîrsta de treisprezece sau paisprezece ani, mai precis pînă cînd, auzindu-l de mai multe ori pe tata exprimîndu-se într-o germană foarte curată, am înțeles că de la guvernantă învățasem o germană cu accent austriac. M-am necăjit foarte tare și am încetat să mă mai folosesc de această limbă.

Pentru engleză, o aveam pe fosta guvernantă a mamei, care a rămas la noi pînă la sfîrșitul zilelor ei. Nu însă și pentru franceză, căci se considera că vine de la sine. Era limba în care se adresau cel mai frecvent unii altora părinții, bunicii și mătușile mele. Tata nu recurgea la română decît atunci cînd dorea să dea lucrurilor o culoare, o tărie specială. Vorbea munteneste, un grai viguros, mai aspru, cu accente mai tari decît moldoveneasca blajină și îmbietoare pe care o foloseau mama și toate rudele din partea mamei.

— *Cei din mediul dumneavoastră mergeau să-și facă studiile în Franța sau frecventau licee franceze locale ?*

— Nu, mulți dintre cunoscuții mei erau ca Pușkin : franceza era limba lor firească, dar nu puseseră niciodată piciorul în Franța. Alții, evident, își făcuseră studiile sau călătoreau frecvent acolo.

Cît despre liceele franceze, ele erau destinate mai ales coloniei franceze din București, după cum liceele engleze erau ale unei colonii britanice instalate în secolul trecut, cînd, după pacea de la Adrianopol, turcii au pierdut monopolul comerțului cu cereale românești, iar cîțiva negustori englezi au venit să se stabilească în orașele portuare de la gurile Dunării. Cu toate astea, bunicul meu și-a început studiile la liceul englez din București, apoi s-a dus să le termine la „Louis-le-Grand“ și la Facultatea de drept din Paris. Dar, în general, se considera că franceza era deja deprinsă, în școlile românești ea era predată unor copii care o vorbeau deja. Excepție, o excepție însemnată, făcea Transilvania, unde predarea limbii franceze a fost introdusă abia după primul război mondial și constituirea „României Mari“. Din Franța s-a recrutat un mare număr de profesori pentru a-și răspîndi limba în această regiune realipită, în care educația fusese pînă atunci mai ales de tip german și unde francofonia era la fel de puțin răspîndită ca în Ungaria. Rezultatul a fost remarcabil. Mai întîi, majoritatea acestor profesori au rămas în Ardeal, s-au căsătorit, au murit și au fost îngropați aici. Dar, mai ales, au avut o puternică influență asupra tineretului transilvănean. Așa s-a întîmplat, de pildă, cu Henri Jacquier, care a predat franceza la Universitatea din Cluj și a cărui amintire este încă extrem de vie la scriitorii din generația mea proveniți din această regiune și care i-au fost elevi. Această generație de ardeleni formată după primul război mondial nu este aproape deloc germanofonă. Franceza a fost pentru ea, ca și româna, un act de emancipare, după ceea ce fusese resimțit ca dominație austro-ungară. Unii dintre reprezentanții ei, astăzi critici literari și profesori la universitățile din Cluj și Timișoara, se numără printre exegeții eminenți ai literaturii franceze.

— *A fost o vreme, pe care dumneavoastră nu ați cunoscut-o decît în parte, cînd Bucureștiul era un fel de „mic Paris“ ?*

— Am cunoscut bine epoca anterioară nașterii mele — de la părinți, de la prietenii lor, de la bunici și din lecturi. Eu însumi am fost contemporanul unei perioade în care a cunoaște literatura și istoria Franței era un lucru de la sine înțeles, similar cu a-ți cunoaște propria istorie națională.

— *Se citeau ziare franțuzești, ajungeau aici noulățile ?*

— O, da ! La mine acasă se primeau aproape toate jurnalele franțuzești, de la *Le Figaro*, *Le Temps*, *Les Échos*, *Le Journal des Débats*, pînă la *La Revue des Deux-Mondes*, *La Nouvelle Revue Française*, *La Revue de Paris*, *Fantasio*, *Le Crapouillot* sau *Le Canard enchaîné*, cu care tata se delecta în ficcare săptămînă, amuzîndu-se grozav. Apoi cărțile, evident. În orice chioșc de gară se găseau ultimele apariții, fără a mai vorbi de librării, chiar cele din micile orașe de provincie. „Goncourt“ și celelalte premii ajungeau imediat și erau viu comentate la București. Românii adoptau tot ce era la modă la Paris. Ar fi fost însă agasant și ridicol dacă toate astea n-ar fi mers mîna în mîna cu o formație franceză clasică, solidă și durabilă.

Unele vestigii ale influenței franceze mai sînt încă vizibile în însuși aspectul orașului, în pofida demolărilor sălbatrice ordonate de Ceaușescu în ultimii cincisprezece ani. Unele zone ale fostului Bulevard Carol, din preajma casei mele, îmi evocă irepresibil bulevardul Beaumarchais din Paris, iar în altă zonă a aceluiași bulevard te-ai putea crede pe rue Gay-Lussac. Unele ansambluri au aerul unor cartiere pariziene în miniatură și se mai păstrează cîteva case boierești în stilul secolului al XIX-lea parizian sau Art Nouveau.

— *Ambasada Franței era un punct de atracție al vieții mondene pe vremea lui Paul Morand, de exemplu ?*

— Da, în timpul primei lui șederi la București, prin anii '20, pe cînd era diplomat, dar nu încă șef de misiune. Se căsătorise cu o boieroaică romîncă și avea mulți prieteni români, în corpul diplomatic, dar și în alte medii. Era cunoscut ca un scriitor de-a dreptul remarcabil. Am recînt de curînd cartea lui despre București, care cunoaște în Franța un nou succes, datorită actualității temei romînești, și am găsit-o încă o dată strălucită, foarte exactă. Oferă o imagine extrem de veridică asupra vieții bucureștene, cel puțin a vieții din acea perioadă, fiindcă nimic din ce e acolo nu mai este valabil, în carte se vorbește doar de sărbători, de lucruri, de oameni care nu mai există. Apoi, Morand a revenit, în timpul celui de-al doilea război mondial, ca ambasador al lui Pétain. Mulți dintre vechii lui prieteni se îndepărtaseră de el. Amba-

sada Franței era în momentul acela mai puțin frecventată, nu mai era absolut legitimă în ochii noștri. Am cunoscut totuși, în timpul războiului, și diplomați francezi gaulliști în forul lor interior sau chiar pe față. Unul dintre ei, Jacques Trulle, un domn în vîrstă pe atunci, invalid din primul război mondial, fost prieten al lui Proust și devenit ambasador la București, a dispărut într-o bună zi, ca să se alăture francezilor liberi.

— În prima parte a secolului, Parisul a fost capitala adoptivă a multor artiști și intelectuali români, poate mai mult decît pentru confrății lor spanioli sau americani. Românii aceștia, un Brâncuși, un Victor Brauner, poeții și marii literați aveau un public la București ?

— Trebuie să recunoaștem că unii români le purtau o vagă ranchiună celor care dobîndiseră un renume internațional în Franța sau în limba franceză. Asta exprimă însă și întîrzierea inevitabilă a oricărei societăți față de artiștii novatori. Astfel, Brâncuși a fost ținut deoparte de către mediile academice și conservatoare și prezentat drept sculptor fantezist. Pe de altă parte, unele destine aparte nu prea trezesc simpatie : o personalitate ca Martha Bibesco, de exemplu, nu era deloc populară în România, unde manierele ei erau socotite prea princiare, prea somptuoase, iar atitudinea ei în timpul primului război mondial, prietenia foarte intimă cu Kronprinz-ul, prea echivoce.

Dar, dacă stăm să chibzuim, societatea românească nu putea să fie decît mîndră de gloria pe care unii dintre fiii ei o găseau în Franța. Era totuși măgulitor să știi că un Edouard de Max fusese o mare figură a teatrului francez, că Maria Ventura fusese prietenă cu Gide și Apollinaire și nu pot să nu citez de asemenea numele Elvirei Popescu, al Aliciei Cocea, al lui Mihăilescu, al lui Yonnel, care și-au avut și ei clipele lor de glorie pe scenele pariziene.

Trebuie amintit de asemenea că anumiți avangardiști români au fost mai degrabă precursorii decît imitatorii unor mișcări dezvoltate în Franța. Victor Brauner, de pildă, a debutat ca desenator și pictor avangardist în România. La fel Tristan Tzara, cu toate că a plecat de foarte tîrziu la Zürich, unde avea să se nască mișcarea Dada, de sorzinte în mare măsură românească. Tzara era deja cunoscut

la București ca poet de limbă română și franceză și scotea o revistă împreună cu prietenul lui Ion Vinea, care, și el, a avut o producție lirică în franceză. Cît despre supra-realiști, ei au scris atît în română, cît și în franceză, ba unii, ca marele poet Gherasim Luca, aproape exclusiv în franceză, fie că operele lor s-au publicat la Paris sau la București. Ar fi nedrept să-l uit pe Lazăr Șăineanu, cel care, după ce a dat în România, la începutul secolului, o vastă operă de erudiție, a devenit în Franța unul dintre maeștrii studiilor rabelaisiene și de franceză veche.

— *În cartea sa, Morand respinge apelativul de „Paris al Balcanilor” pentru București ; credeți că are dreptate ?*

— Formula merită să fie amendată, măcar pentru faptul că România nu este o țară balcanică, ci o țară transdanubiană. Dacă memoria mă ajută, Morand recunoaște puternica influență franceză asupra societății și aspectului orașului, dar este frapat mai ales, și insistă asupra acestui fapt, de traiul oarecum orientalizat. Este, în cartea lui, un capitol despre „școala musafirilor”, în care îi prezintă pe bucureșteni ca pe niște ușarnici trîndavi care își tot fac vizite unii allora, seara se întîlnesc la restaurant, după-amiaza prin cluburi sau cafenele și care par să nu aibă nimic de făcut. Dar mai evocă și o anumită bucurie a vieții, o veselie care îi frapa pe toți străinii care veneau la noi și care i-a făcut pe mulți să zăbovească aici cît mai mult posibil, dacă nu chiar să rămînă definitiv.

— *Cînd vezi astăzi Bucureștiul, ți-e greu să crezi toate astea. Ți-e greu să crezi, de pildă, că era un oraș noctambul, cum îl descrie Morand.*

— Evident, cei din generația dumneavoastră nu pot regăsi Bucureștiul lui Morand în orașul de azi. Nimic nu mai există. Nu-și pot închipui că orașul acesta era plin de restaurante frumoase, unele splendide, de grădini de vară unde mergeai să mănînci o friptură la grătar și să bei un vin bun, de locuri unde se dansa pînă noaptea tîrziu. Viața era veselă. Cincizeci de ani mai tîrziu, sub Ceaușescu, oamenilor le treceuse cheful să mai iasă în oraș seara. Mai întîi, pentru că nu aveau energie, atît de mult îi solicitau gesturile cele mai elementare ale vieții cotidiene. Ceaușescu scufundase orașul în beznă, nu mai era lumină pe străzi, trotuarele erau desfundate, îi ru-

peai picioarele, cădeai în bălți. Și-apoi, unde să te duci să cinezi când nu mai erau de-ale gurii? Cele câteva restaurante care mai rămăseseră, chiar și cele mai luxoase, nu ofereau, contra unor sume exorbitante, decât mîncăruri insipide și un vin de nebăut. Și atunci, de ce să mai ieși?

— *Morand arată de asemenea că franceza, folosită în societatea prosperă și trîndară pe care o descrie, fusese introdusă în epoca dominației turcești și ca o reacție împotriva acesteia.*

— Limba asta, în care eu literalmente m-am scăldat, nu era doar a lumii bune sau a elitelor. Ea mai era, desigur, în tinerețea mea, un semn al distincției sociale, te slujeai de ea din eleganță și uneori din vanitate. Dar folosirea ei se democratizase încă de pe vremea mea, și tocmai de aceea a rămas atît de frecventă astăzi, în mediile studențești, dar nu numai. Forța francezei este de altă natură: istoric, ea nu a fost numai limba formatoare a intelighenției, ci și, în mare măsură, a identității naționale românești. A fost introdusă în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, în momentul în care principatele dunărene căzuseră sub dominația Imperiului Otoman. Pentru că în istoria Europei au existat mai multe falte, prima fiind tratatul încheiat între Francisc I și Soliman Magnificul, care ceda influenței turcești Mediterana și întreg sud-estul Europei, iar a doua, pacea de la Passarowitz, din 1718, care a eliberat Europa centrală și Viena, dar le-a recunoscut turcilor, în compensație, puteri sporite în principatele dunărene. Penetrația francezei în România, în momentul acela, a fost simultană cu extinderea ei la Constantinopol, în mediile grecești fanariote coborîtoare din familii bizantine, cărora turcii le încredințau administrația principatelor de la Dunăre.

Franceza a servit drept antidot pentru această dominație turcească, tare păcătoasă în multe privințe și în primul rînd din punct de vedere social, pentru că făcea să apese asupra populației românești o fiscalitate insuportabilă. Fanarioții își cumpărau tronul principatelor cu prețul unor cadouri imense în aur, făcute vizirilor și demnitarilor turci. O armată de funcționari corupți, care nu vedeau în condiția lor decît o sinecură, storceau brutal de la masă populația. Regimul acesta a fost așadar chinuitor,

cu toate că domnii erau, în majoritate, oameni luminați și au introdus în principatele române reforme foarte avansate. Tot ei au adus și franceza, ei și beizadelele și fiii boierilor pămînteni trimiși în ucenicie la Constantinopol, de fapt ca ostateci, și care se formau acolo în cosmopolitismul franco-grecesc.

În aceeași epocă, principatele au fost de mai multe ori ocupate de Rusia. Ofițerii ruși aduceau în bagajele lor uzanța francezei, a whistului și francmasoneria, trei aporturi care, după părerea mea, au furnizat un fel de măsură de apărare împotriva orientalizării moravurilor și societății din principate. Portul era, ce-i drept, oriental, somptuos, cu ample caftane de cașmir țesut cu fir de metal și căptușite cu hermină. Un potcap enorm, împodobit cu blănuri și diamante, ținea locul perucii pudrate, iar muzica turcească era mai ascultată decît Mozart. Dar la curțile dunărene, ca la toate curțile Europei, se vorbea franțuzește, iar franceza asta — iată lucrul cel mai important — a fost vehiculul filozofiei Luminilor, al operelor lui Montesquieu, Rousseau, Voltaire. Folosirea acestei limbi a însoțit nașterea unei gândiri liberale, ba chiar revoluționare, aceea a primei revoluții burgheze antiturcești a lui Tudor Vladimirescu, din 1821, apoi aceea a revoluției de la 1848, conduse de tineri boieri educați în Franța, cărora franceza și portul european le-au atras calificativele de „bonjuriști” și „pantalonari”.

— *În momentul independenței, după războiul împotriva turcilor din 1877—1878, România a fost una dintre primele țări din regiune care, sub influență franceză, a adoptat un sistem parlamentar bicameral...*

— Asta s-a întâmplat înaintea unirii principatelor, din 1859, sub domnitorul Alexandru Ioan Cuza, care a fost ales de tineretul francmason mai întîi domn al Moldovei, apoi al Valahiei. Sistemul instituțional introdus atunci era extrem de avansat. Dacă ne aplecăm asupra textelor oficiale ale vremii, vom constata cu surprindere că în politică erau amestecați — ca și astăzi, la București — intelectuali, scriitori, istorici, filologi și că discursurile lor erau remarcabile prin stil și cultura franceză și germană. În majoritatea lor, acești oameni își făcuseră studiile în Franța, apoi merseseră să și le desăvîrșască în Germania.

Gîndirea franceză exercita o puternică seducție asupra tineretului și a burghezicii incipiente, care vedea în ea vehiculul unui sistem ce avea să-i faciliteze ascensiunea. La începutul domniei lui Cuza, liberalii și conservatorii, de altminteri nu prea diferiți unii de alții, erau cu toții francofili. Și au rămas astfel pînă la căderea lui Napoleon al III-lea, cînd două tendințe se profilaseră net : aceea a clasei negustorești și burgheze urbane și aceea conservatoare, a proprietarilor funciari. Lui Napoleon al III-lea îi datorau românii evoluția spre independență, el îi ajutase să se constituie într-un stat modern constituțional, aproape independent și asupra căruia dominația turcă nu mai era decît formală. După căderea lui, mulți liberali, dar mai ales conservatori, au devenit germanofili. Considerau că Franța avea să-și piardă din influență, pe măsură ce avea să se dezvolte Germania și că singura putere pe care se puteau bizui în fața expansionismului slav era imperiul german. Dar toți, germanofili sau nu, continuau să vorbească franțuzește în familie. Regele Carol I, german, vorbea franțuzește cu miniștrii, iar rapoartele ambasadurilor săi erau redactate în franțuzește.

— *Nu au existat totuși curente de exaltare a românității, îndreptate împotriva influenței franceze, și care să se regăsească mai tîrziu în unele mișcări fascizante, precum Garda de Fier ?*

— Garda de Fier a fost o mișcare complexă. Dacă a găsit audiență mai ales la o parte neevoluată a populației, ale cărei sentimente naționaliste și xenofobe sînt mai ușor de așîtat, asta nu era totuși singura ei dimensiune. La Garda de Fier au aderat, din alte rațiuni decît cele care îi asiguraseră succesul populist, și mulți intelectuali, majoritatea de formație franceză, care vedeau în ea o revoluție spirituală. Această mișcare era un recurs la tradiții mistice, avea ceva pur în structurile ei inițiatice, fiind totodată un apel la asumarea existenței prin prisma pericolului și a aventurii. Era, de asemenea, o reacție împotriva empirismului, mai mult sau mai puțin cinic, al bătrînilor vulpoi politici.

Ca toate mișcările naționaliste și extremiste, Garda de Fier exalta, mai mult sau mai puțin conștient, fundamen-

tele preromane ale istorici, în cazul nostru, originea tracică și dacică.

— *Regăsim acest filon mai târziu, la Ceaușescu ?*

— Ar însemna să-i facem onoarea de a-i atribui resurse intelectuale pe care nu le avea. E drept, sub Ceaușescu s-au putut exprima, într-un mod adesea violent și amenințător, naționaliști de extremă dreaptă sau stângă (cele două extreme se confundau) care făceau într-adevăr mare caz de vechiul regat dacic. În ce-l privește pe Ceaușescu însuși, ideea asta i-a venit după ce a fost invitat, pe timpul Șahului, la nu știu ce comemorare iraniană. Epatat de vechimea cu care se putea mindri Imperiul Persan, s-a gândit să impresioneze lumea proclamând caracterul multimilenar al statului român, căruia i-a situat începuturile în regatul dac. S-au găsit istorici și arheologi care să-i dea apă la moară și să ateste originea noastră preromană, reală, fără discuție, dar care nu poate servi nicidecum ca punct de referință pentru România contemporană. Este, dacă vreți, ca marota teutonică a nemților sau celtică a francezilor.

— *Acest filon, întâi naționalist, apoi antioccidental, în epoca stalinismului pur și dur, și național-comunist sub Ceaușescu, a fost o frînă pentru francofonie ?*

— A contribuit la izolarea noastră de Franța, dar francofonia a rămas, tocmai ca o formă de rezistență. Ba chiar, intelectualii au supralicitat tema literaturii și a culturii franceze. Revista *Secolul XX*, poate cea mai bună pe care o avem, plătind, e drept, un mic tribut oportunist într-o secțiune limitată a fiecărui număr, s-a străduit în toată perioada Ceaușescu să promoveze teme prooccidentale și, evident, franceze.

De la implantarea regimului comunist, francofonia a fost o formă de rezistență intelectuală. După 1 ianuarie 1943, când s-a instaurat Republica Populară Română, procurarea de cărți franțuzești a devenit tot mai dificilă, dar ele treceau de la unii la alții, erau xeroxate sau chiar copiate. Limba franceză a rămas limba familiară nu numai pentru aristocrații și burghezii de odinioară, ci și pentru intelectuali. Evident, era foarte rău văzută. De exemplu, la școala de literatură, care fusese creată ca să înveți să...

devii scriitor, făcea impresie proastă să lași pe pupătră un Baudelaire sau un Mallarmé, semn sigur al unui spirit burghez sau al unor sentimente ostile socialismului. Puteai fi dat afară din școală, cum s-a și întâmplat în câteva cazuri.

Cînd și cînd, ne ridicam tainul de prin anticariate, care se umpleau în ritmul expropriărilor, al confiscării bibliotecilor și al scoaterii lor la vînzare. La mulți ani după ce am fost arestat și biblioteca mi-a fost confiscată, am regăsit unele din cărțile mele la anticariat. Goleam rafturile de tot ce ~~merita să fie citit~~ și așteptam următorul transport.

— *Nu se mai găsesc prea multe lucruri pe-acolo, afară poate de Paul Bourget...*

— Și-a avut și el ceasul lui de glorie, apoi a căzut în desuetudine și a fost vîndut la anticariate, unde acum nu mai are cumpărători. Henri Duvernois sau Renard Dorj gels cunosc la ora actuală aceeași soartă. Dar aceste librării nu erau doar depozite de cărți care nu se mai citeau. Cînd o bibliotecă era vîndută, fie de persoane a căror locuință fusese redusă cu forța la o singură încăpere, fie de către stat, după confiscări, cărțile nu zăboveau prea mult prin rafturi.

— *Era paradoxal din partea regimului să conștate cărți, iar apoi să le repună în circulație, contribuind astfel la difuzarea culturii franceze. O altă incoerență destul de răspîndită la cadrele comuniste, sub Ceaușescu, era aceea de a plăti bătrîne doamne ca să le învețe odraslele franceza și bunele maniere...*

— Această nouă clasă politică dorea ca odraslele ei să aibă o educație asemănătoare celei a burghezilor. Am cunoscut multe asemenea bătrîne doamne, care-și făceau din asta un mijloc de subzistență. Imaginea pe care o ofereau nu putea fi alta decît imaginea pe care ele înseși o aveau asupra Franței : puțin cam învechită, nostalgică și, desigur, foarte incompletă. Vorbeau despre teatrul lui Bernstein, Henry Bataille, Robert de Flers și de Caillavet. I-a, totuși, o imagine ! Cu atît mai mult cu cît predau, ndesea, cu ajutorul unor cărți ilustrate, dinainte de război, dintre acelea care m-au ajutat și pe mine să-mi for-

mea o imagine asupra Franței. Și astăzi încă, dacă îmi cade în mână un album cu Bécassine, Bicot sau Zig și Puce, mă cufund în el, lăsându-mi baltă toate celelalte treburi !

— *Centrul cultural francez a funcționat continuu, pînă la sfîrșitul regimului Ceaușescu. A jucat el vreun rol, era considerat suspect cine frecventa Biblioteca franceză ?*

— Biblioteca franceză din București a jucat un rol de seamă pentru multe doamne și mulți domni în vîrstă, pentru că... era încălzită. Veneau aici întîi de toate ca să stea la căldură și abia apoi ca să răsfoiască o revistă sau să vadă un film. În mare, nivelul intelectual pe care îl propunea această bibliotecă nu era dintre cele mai elevate. Ultimele apariții nu ajungeau aici decît cînd și cînd și nu în totalitate, iar majoritatea publicului se orienta spre lecturi dintre cele mai banale. Dar veneau și tineri, cărora nu le era teamă și care erau mînați de un veritabil interes intelectual. I-am văzut, de pildă, năpustindu-se asupra noii serii a corespondenței lui Proust, cînd a sosit. Totuși, am fost șocat să nu găsesc în fișier nici un titlu de Descartes.

— *Posturile de radio străine erau ascultate mai ales pentru informații sau și pentru emisiunile culturale ?*

— Cum să nu ! Rubricile literare de la France Inter erau foarte urmărite. Cînd aveai fericirea să cunoști pe cineva căruia i se oferise șansa de a merge în Franța, știai ce să-i ceri. Se ascultau mult mai ales emisiunile despre actualitatea franceză de la Radio Europa Liberă.

— *De la Free Europe ?*

— Da, da. În special rubrica pe care o ținea și încă o mai ține Monica Lovinescu, „Teze și antiteze la Paris“, în care se prezintă operele românilor din exil, ca și operele franceze sau traduse în franțuzește care suscită, la Paris, un interes deosebit sau vii controverse. Munca ei a fost extrem de importantă pentru noi.

— *În ultima perioadă, s-au bucurat în România de o apreciere deosebită anumiți autori sau anumite curente literare franceze ?*

— Autorii importanți pentru generația mea și pe care și cei mai tineri decît mine îi mai caută erau, în afara cla-

sicilor, autorii de la *NRF*, de la Proust și Gide pînă la cei din zilele noastre. Generațiile următoare s-au lăsat impresionate de diverse noi valuri, pînă la noul roman. Unii tineri erau tare mîndri că l-au citit pe Robbe-Grillet sau pe Claude Simon, alții făceau mare caz de Roland Barthes. Cred că această atracție a sporit datorită izolării. Dacă nu ne-am fi rupt de Europa în 1948, dacă ideile și cărțile ar fi circulat liber, aceste mode ar fi fost luate la noi drept ceea ce sînt — simptome ale evoluției mentalităților —, în nici un caz drept dovezi ale unei inteligențe absolute. Cu cît accesul la cărțile occidentale era mai dificil, cu atît admirația pentru „ultimul strigăt“ era mai exagerată. Totuși, nu am fost niciodată dușmanul modelor, care sînt o provocare a conștiinței, o incitare a curiozității, o emulație intelectuală.

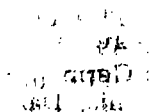
— *Exista un „palmares“ clandestin? Adevăratul best-seller din perioada Ceaușescu n-a fost cumva catalogul La Redoute?*

— Catalogul *La Redoute* circula, într-adevăr, pe piața neagră. Era nu numai un mijloc de informare prețios, un mijloc de a-ți reprezenta, într-un mod extrem de palpabil, lumea de care eram separați, ci și, evident, o sursă de intensă voluptate. Plăcerea cu care, chiar și aici, în Franța, este frunzărit acest gen de catalog, vă puteți imagina că era înzecită de lipsuri și frustrări! Te făcea să visezi, nu?

Best-seller-uri franțuzești au existat, dar erau mai curînd politice decît literare. Cărți precum cele ale lui Jean-François Revel, *Comment les démocraties finissent* sau *La tentation totalitaire*, erau foarte căutate, și le procurai la prețuri astronomice. Dar autorii cu cea mai mare priză erau autorii români interziși pentru că nu fuseseră pe plac, cărțile dezavuate oficial și puse la stîlpul infamiei. Apoi, marii autori români exilați, precum Cioran. De altfel, un Cioran a fost tradus pînă la urmă în românește, acum un an și ceva. Dar cum Cioran nu vrea să se traducă el însuși — fiindcă, într-adevăr, nu te poți traduce pe tine însuși sau, dacă o faci, scrii o altă carte —, Cioran cel tradus nu mai era Cioran, rămînea foarte puțin din el. În acest sens, se poate spune că este un autor francez; de altfel, a și fost citit mai ales în franceză. Cărțile lui erau procurate pe tot felul de căi, și se trimiteau prin poștă,

te rugai Domnului să scape de controale și apoi le puneai în circulație. Toată lumea la noi era foarte curioasă, cu toate că nu avea doar adepți. Unii îl condamnau, pentru că se înșelau asupra sensului exact al criticilor lui anti-românești. Era considerat ateu și antiromân, cînd el nu este decît un negator, ceea ce nu înseamnă că subiectele lui predilecte nu sînt Dumnezeu și România. La drept vorbind, nu cunosc vreun scriitor mai pătimăș îndrăgostit de România.

„SIRE, VA VENI, POATE, ZIUA...”

— *Vă declarați cu plăcere monarhist și, încă de la sosirea dumneavoastră în Franța ca ambasador, v-ați remarcat prin vizitele pe care le-ați făcut regelui Mihai în exilul său elvețian. Păreți a avea nostalgia unei epoci care nu le-a lăsat, totuși, doar amintiri frumoase românilor. Credeți realmente că sînt mulți cei pentru care regele mai reprezintă astăzi ceva ?*

— Mă prezint mai degrabă drept regalist decît drept monarhist. Monarhia înseamnă guvernarea unuia singur, lucru pe care eu nu îl aprob. Cred în principiul dinastic și cred că democrația poate fi asigurată de o monarhie constituțională. Dar mi-e imposibil să dau un răspuns complet la întrebarea dumneavoastră. Asta, pentru că de cincizeci de ani, generații întregi au crescut fără să aibă nici cea mai mică reprezentare concretă asupra a ceea ce puteau fi societatea și democrația românească în vremea monarhiei. Pe de altă parte, regele Carol al II-lea a lăsat realmente o amintire neplăcută — și e lucrul cel mai blînd care se poate spune. În 1938, el a făcut enorma greșală de a dizolva partidele politice și regimul parlamentar, instalînd ceea ce s-a numit „dictatura regală”, care după mine înseamnă o contradicție în termeni. Dar dacă evenimentele, care se precipitau în 1940, nu l-ar fi obligat să abdice pe cînd era încă relativ tînăr, poate că ar fi reușit să-și încheie domnia cu un bilanț mai favorabil. Aș vrea să insist asupra acestui an 1940, care pentru noi a fost teribil. Și azi îmi mai amintesc cum am nimerit din întîmplare, la radio, peste o liturghie transmisă de la Notre-Dame, ținută în prezența guvernului Paul Reynaud, și cît de emoționat am fost la auzul invocației care răsuna sub bolțile catedralei : „*Sainte Geneviève, protégez Paris !*”

Sainte Jeanne d'Arc, sauvez la France ! Cîteva zilele mai tîrziu aflam despre intrarea nemîilor în Paris şi acesta a fost unul dintre momentele cele mai dramatice din viaţa mea. A fost pentru noi, românii, o cotitură crucială, pierderea oricărei speranţe că vom mai putea scăpa de Hitler. Nemîii avansau, noi nu mai puteam conta pe nici o garanţie din partea Aliaţilor, trebuia găsită o formulă pentru a salva ceea ce mai putea fi salvat, limitîndu-se pe cît posibil ingerinţa germană. Soluţia găsită — de fapt impusă, pentru că nu mai exista putinţa de alegere — a fost impură : încheierea, în 1939, a unui tratat cu Germania, de altminteri extrem de oneros pentru România. Dar catastrofele din acel blestemat an 1940 nu s-au oprit aici. Ca urmare a pactului Ribbentrop-Molotov, U.R.S.S. lansase un ultimatum care cerea imperios cedarea Basarabiei şi a nordului Bucovinei. Regele a trebuit să se supună. Două luni mai tîrziu, la sfîrşitul verii, Hitler ne impunea să cedăm Ungariei jumătatea de nord a Transilvaniei. Generalul Antonescu, făcînd alianţă cu mişcarea de extremă dreaptă Garda de Fier — rezervele sale mentale nu au fost dezvoltate decît mai tîrziu — îşi instaura dictatura. Intram într-o altă epocă : sentimentele noastre naţionale, echilibrul nostru social, afecţiunea noastră pentru aliaţii occidentali erau batjocorite. În aceste condiţii dramatice, vexatorii a intervenit abdicarea forţată a lui Carol al II-lea în favoarea fiului său, Mihai I. Evident, pe atunci îl detestam pe Antonescu, care adusese la putere Garda de Fier. Astăzi, după cincizeci de ani, îl privesc puţin altfel.

— *Ce destin tragic a avut şi Mihai : mai întîi, timp de trei ani, copil-rege, adică lipsit de putinţa de a domni, apoi rege în toată regula, dar în umbra unui dictator... Nu credeţi că istoria şi personalitatea sa sînt pentru el, la ora actuală, mai degrabă un handicap ?*

— Este un bărbat care şi-a dovedit demnitatea în faţa presiunilor germane şi a aroganţei lui Antonescu, ca şi curajul, după război, cînd a trebuit să facă faţă atitudinii ameninţătoare a ruşilor. Mă simt tot atît de ataşat de persoana sa pe cît mă simt de ataşat de instituţia monarhiei. Trebuie să vă spun însă povestea sentimentului meu dinastic, deoarece în cazul meu nu este vorba doar de o opţiune raţională, ci şi de un sentiment, întreţinut de amintiri emoţionante.

Copil fiind, aveam o guvernantă, nemțoaică și catolică, care mă ducea în fiecare duminică la liturghie, la capela de pe Pitar-Moș. Într-una din duminicile astea, trebuie să fi avut vreo șase sau șapte ani pe-atunci, am zărit, garat lângă capelă, un Fiat maron, cu o coroană în loc de număr și un militar la volan. Regele era acolo. Am intrat. Era puțină lume, mai ales bucătărese unguroaice, pentru că erau aproape singurele catolice din București și câteva cucăne din înalta societate, pentru care catolicismul era un fel de pasiune mondenă. Regele Ferdinand -- bunicul lui Mihai -- în uniformă de gală, stătea în-genunchiat pe un *prie-Dieu*, cu un aghiotant alături. Era un bărbat de o mare distincție fizică, cu un frumos barbișon, cam ca al regelui George al V-lea al Angliei sau al țarului Nicolae al II-lea. Regele Ferdinand avea însă un defect : niște urechi teribil de clăpăuge și, după cum bănuîi, suferea îngrozitor din cauza asta. M-am așezat cu câteva rînduri mai în spate, împreună cu guvernanta, și după câteva clipe în liniștea capelei răsuna glasul meu de copil mirîndu-se în nemțește : „*Was für Ohren der König hat !*“¹ Guvernanta m-a apucat strîns de braț, iar în clipa aceea mi-am spus că ceea ce făcusem era o crimă de lezmaiestate, că voi fi spînzurat sau decapitat, cum mi se povestise că păteau cei care nu arătau respect Sultanului. În loc de asta, regele s-a întors și mi-a zîmbit cît se poate de amabil. După terminarea slujbei, impresionat de atîta mărinimie și blîndețe, am fugit să-l aștept afară și cînd a trecut pe lângă mine am strigat, de data asta în românește : „Trăiască regele !“ Atunci el s-a oprit, m-a luat în brațe și m-a sărutat pe frunte.

Mai tîrziu, la vîrsta de optsprezece ani, mi s-a întîmplat să-l întîlnesc pe Carol al II-lea. Îmi petreceam vacanța cu familia, la Sinaia, unde era și reședința de vară a regelui, cînd s-a produs un important eveniment politic. Pe atunci, șeful diplomației române era Nicolae Titulescu, om de mare prestigiu internațional, care jucase un rol important la Societatea Națiunilor, instituind un sistem de alianțe ale României în Europa centrală, în confederația balcanică și cu puterile occidentale, și care pe atunci înclina spre o apropiere față de Moscova. Stabilise relații cu Uniunea Sovietică prin intermediul unui tratat care, din

¹ „Ce urechi are regele !“

precauție față de Germania hitleristă, autoriza armata rusească să treacă frontiera română pentru a se îndrepta spre vest, în caz de nevoie. Argumentul — fără îndoială, destul de specios — era că în felul acesta rușii ar recunoaște, implicit, granița și, prin urmare, faptul că Basarabia este teritoriu românesc.

Eram deci la Sinaia, în august 1936, când a căzut știrca-bombă : demisia guvernului și recalitarea lui cu aceeași oameni, mai puțin Titulescu, aflat în acel moment în străinătate. Era o mazălire perfidă. Nu trebuie să vă mai spun că la noi în casă discuțiile erau foarte aprinse. Printre noi se afla una din mătușile mele, al cărei soț, diplomat de carieră, era un apropiat al lui Titulescu și promotor al politicii sale. Eu, care pe atunci mă pregăteam pentru cariera diplomatică, eram cu totul de partea sa. Mama, în schimb, nu-i dădea deloc dreptate. În tinerețe, făcuse parte dintr-un cerc de prieteni ai prințului Carol și ai surorii sale, Elisabeta : jucau tenis împreună, mergeau să danseze unii la alții și făceau bob iarna, la Sinaia. Păstra din vremea aceea un sentiment de afecțiune și fidelitate față de regele Carol. „Știe el ce face, Titulescu e un bolșevic“ afirma ea, în timp ce unchiul și mătușile mele deplungeau faptul că suveranul însuși dusese de răpă unica politică europeană aptă, după părerea lor, să ofere garanții pentru țara noastră.

Chiar atunci, am fost invitați la concursul organizat în fiecare an la Sinaia de Automobil Club, concurs la care urma să asiste și regele. A sosit, la volanul mașinii sale, cu o pălărie neagră, într-un costum negru cu dungulițe albe, cu un pulover la baza gâtului (nu prea știa să se îmbrace), trăgînd cu nonșalanță dintr-un lung portligaret și zîmbind unui public destul de răzleț. Când a trecut prin fața noastră, în drum spre tribună, mama s-a înclinat într-o reverență, dar eu am rămas bătos, în picioare, cu brațele încrucișate. El m-a privit lung, cu un zîmbet ușor batjocoritor, întrebîndu-se probabil cine e tînărul acela insolent, aparent ostil, care nu arată totuși a legionar din Garda de Fier. Legionarii erau ușor de recunoscut, mai ales după părul lor zburlit. Eu, dimpotrivă, îl aveam dat cu briantină și eram îmbrăcat englezește, semn al unei opțiuni antigermane, antihitleriste. În plus, semănam teribil cu mama. În pauză, președintele clubului, un domn în vîrstă, foarte respectabil și plin de prestanță, a venit

să-i spună mamei : „Maiestatea Sa vă roagă să veniți să beți un strop de șampanie, dumneavoastră și tânărul domn.“ Eu m-am încăpăținat și am refuzat. „Cum, dar trebuie să vii!“ a protestat mama, așa că pînă la urmă m-am dus. Evident, m-am purtat cum se cade și m-am înclinat cuviincios. Regele avea un cuvînt pentru fiecare. M-a luat cîteva clipe deoparte, m-a întrebat ce voiam să fac în viață și care erau autorii mei favoriți. I-am spus că Baudelaire și Nietzsche. „Dar Verhaeren nu vă place? Mie îmi place ~~mult~~.“ Am încuviințat și am citat cîteva versuri de Verhaeren pe care, din feteală, le păstrasem în memorie. El a citat altele și am plecat de acolo complet sedus de bărbatul acela cu ochi inteligenți și albaștri, cu mustață roșcată și cu zîmbet batjocoritor. Iată, în două episoade, unul copilăresc și naiv, celălalt ceva mai tulburare, cum se poate naște un sentiment dinastic.

— Dar pe Mihai, l-ați întîlnit în timpul domniei, înainte de a se exila ?

— Practic, nu. L-am zărit o dată, la o paradă militară, la care asista împreună cu Antonescu. Eram pe atunci caporal și, în ziua aceea, de serviciu, în cordon, la trecerea mașinilor. Ceea ce m-a frapat a fost modul destul de demagogic în care răspundea Antonescu la ovațiile mulțimii, fără să aștepte să o facă mai intîi regele și, dimpotrivă, marea prestanță a regelui Mihai, salutul său mai puțin frecvent și de o mare eleganță. Amîndoi aveau bastoane de mareșal. Sint imagini care contează. Mai tîrziu, am aflat că regele avusese un cuvînt amabil pentru mine atunci cînd semnase decretul cu numiri, după ce am reușit la concursul de atașați de legatie de la Ministerul Afacerilor Străine. Apoi nu l-am mai văzut decît o dată sau de două ori, în 1947, cînd eram atașat de legatie la protocol.

— Pe atunci era popular ?

— Foarte popular. Se știa cum rezistase ingerinței rușesti.

— Dar înainte de asta, în momentul alianței cu nemții, ce politică ducea ?

— Nici una. Nici nu ar fi putut. Fusese privat de toate prerogativele, cu excepția celor protocolare. Avea grijă

numai să-și marcheze distanțarea față de nemți — o distanțare personală — și să păstreze tot timpul o atitudine probritanică. După atîția ani, ne dăm seama de altfel că Antonescu însuși a dus în momentul acela o politică a răului minim, un fel de pétainism care în definitiv le admitea nemților, în România, o influență mai mică decît le admisesese Pétain în Franța. A făcut tot ce a putut ca să-i apere pe evrei, să-i scutească de purtarea stelci galbene, chiar dacă la Iași, după cum știți probabil, s-a petrecut un oribil pogrom. După rebeliunea legionarilor, din 21 și 22 ianuarie 1941, i-a înlăturat de la putere, i-a reprimat și i-a scos în afara legii. Dictatura lui Antonescu era o dictatură militară și tehnocratică. Antonescu a acționat, mai ales, foarte ferm pentru a păstra în tot timpul războiului etalonul-aur al monedei românești, într-o vreme cînd toate țările europene ocupate de nemți nu mai aveau monedă convertibilă. Asta a salvat multe.

— *Cînd l-ați întîlnit, recent, pe regele Mihai în Elveția, ați avut sentimentul că păstra unele regrete în legătură cu epoca aceea ?*

— Nu are decît un regret, care îl apăsă însă îngrozitor. Chiar și acum este punctul lui nevralgic, ținta atacurilor împotriva lui : că l-a lăsat pe Antonescu în seama rușilor. Antonescu a fost deținut undeva în Uniunea Sovietică, apoi judecat, în 1946, de un tribunal extraordinar românesc, în fața căruia s-a purtat cu demnitate și curaj. Și-a asumat întreaga responsabilitate pentru politica pe care a dus-o. Considera că a făcut tot ce a fost posibil pentru a menține suveranitatea țării sale, pentru a evita o ocupație germană, ca în Danemarca, Olanda sau Franța. Afirma că a purtat războiul din Est, împotriva rușilor, pentru a recuceri Basarabia, teritoriu românesc răpit cu forța. Evident, spera să recupereze și Ardealul printr-un aranjament cu nemții, în caz de victorie, lucru cel puțin discutabil.

— *Regele ar fi putut să-l grațieze ?*

— Antonescu n-a solicitat grațierea, își lua asupra-și întreaga responsabilitate. De altfel, regelui i-ar fi fost foarte greu, politic, să o facă, din cauza rușilor.

— Spuneai, totuși, că regele Mihai se bucura în vremea aceea de o anumită popularitate, mulțumită rezistenței sale în fața ingerințelor rusești.

— Da. Regele Mihai este, cu siguranță, singurul monarh decorat de Stalin, el însuși a acordat distincții unor generali sovietici, dar tot el a încarnat această rezistență. Am să vă povestesc o anecdotă căreia, mărturisesc, nu i-am verificat autenticitatea, pentru că îmi place mult și n-aș vrea să fie dezmințită. Când, în toamna lui 1944, generalii ruși și-au stabilit statul-major la București, au fost invitați la Palat. Au intrat acolo înarmați, cu centironul și pistolul la brâu. Șambelanul l-a prevenit pe rege, căve a spus : „Lăsați pe mine !“, s-a înarmat la rîndul lui și a intrat astfel echipat în salon, pentru a-i saluta pe generalii ruși. După care, un lacheu *grand-style* a venit și i-a prezentat un platou, pe care regele și-a depus centironul și pistolul. Generalilor nu le mai rămînea decît să facă și ei la fel. Asta denotă, găsesc, nu numai prezență de spirit, ci și spirit.

Cînd sovieticii i-au impus un guvern căruia îi contesta legalitatea, regele a întreprins o grevă constituțională care a durat cîteva luni. Nu mai semna decretele. Situația devenise imposibilă. În final, s-a convocat o conferință internațională cu reprezentanții Statelor Unite, ai Marii Britanii și ai sovieticilor, care s-a încheiat cu un compromis, în virtutea căruia unii membri ai vechilor partide istorice erau din nou admiși în guvern. Dar nu a fost decît un aranjament formal. N-a schimbat nimic, iar lucrurile au evoluat cum era de așteptat, pînă la abdicarea de la 30 decembrie 1947.

În toți anii aceia, au avut loc numeroase manifestații în sprijinul regelui. Cea mai importantă a avut loc la 8 noiembrie 1945, în plină grevă constituțională. Tinerii liberali și național-țărăniști s-au mobilizat în număr mare pentru a manifesta în Piața Palatului. Comuniștii n-au trimis mineri — nu încă —, ci militanți ai Confederației Generale a Muncii și au urmat înfruntări foarte violente. Cei favorabili regelui erau pe atunci tineri. Astăzi sînt bătrîni, iar între timp unii dintre ei au luat-o pe alte căi. De aceea, creditul său nu mai este astăzi atît de mare încît ea se poată conta pe o restaurație foarte apropiată. Am totuși impresia că începe să aibă, puțin cîte puțin, tot mai

mulți adepți. Lumea începe să-și dea seama că este singura soluție care ar putea garanta o democrație stabilă.

— *Cum a plecat din România ? Rușii au avut nevoie de ceva timp până să-l oblige să abdice ?*

— A abdicat sub amenințare, la 30 decembrie 1947. Avuseseră loc manifestații anticomuniste la București și în provincie, mai ales la Cluj. Sovieticii arestaseră un anumit număr de studenți și l-au amenințat pe rege că îi vor împușca dacă nu abdică. România trebuia să devină o republică populară satelită a U.R.S.S., ca și celelalte, iar pentru asta trebuia să se termine cu instituția monarhică. Regele Mihai nu putea lăsa, bineînțeles, să fie asasinați studenții aceia. O abdicare este, orice s-ar spune, mai puțin definitivă decât o execuție. Așa că a plecat. A lucrat câțva timp în Statele Unite, ca pilot de încercare la o întreprindere de avioane, apoi în alte slujbe, iar acum trăiește modest în Elveția, la Versoix, în apropiere de Geneva.

— *Modest ?*

— Da, într-o casă care nu este a lui, ci a unuia dintre cumnați, confortabilă, dar fără mobilă stil, fără tablouri de valoare. Pe scurt, locuința clasei de mijloc elvețiene, și nu a unui colecționar bogat. Când am fost acolo, în februarie 1990, cum era prima oară când un demnitar român, un ambasador intra în reședința lor, regele și regina au ținut să sărbătorească evenimentul cu o cupă de șampanie. Mai erau de față principesa Margareta și câțiva prieteni. Or, noi eram opt, iar în casă nu existau decât șase cupe. A trebuit să se adauge două pahare obișnuite pentru rege și regină. Apoi am dejunat foarte simplu : regina servea la masă.

— *Ce v-a determinat să-i faceți această vizită ? A fost o inițiativă personală sau ați avut sprijinul unor prieteni ? Credeați în posibila renaștere a unei mișcări monarhiste ?*

— Din clipa în care mi se comunicase numirea ca ambasador plănuisem să merg să-l văd pe rege, să restabilesc contactul cu el. Prima dată am fost la Versoix la două sau trei săptămâni după sosirea mea la Paris. Nu îmi imaginam posibilitatea unei restaurații iminente nici cît el, dar îmi spuneam că trebuie făcut ceva în acest sens și că primul

lucru este informarea tinerilor români despre ceea ce a fost de fapt monarhia. Li se băgaseră în cap tot felul de baliverne, cum că regalitatea e sinonimă cu tirania, cu absolutismul, cu inapoierea, că e însoțită obligatoriu de lux și de un fast de operetă care n-ar mai cadra cu un stat modern, că monarhii își petrec viața nefăcînd altceva decît să se **bucure de bogății** pe nedrept adunate. De parcă nu regimurile comuniste, și al nostru în mod special, ar fi ridicat **la rangul de sistem**, în mod grosolan și caricatural, **principiul privilegiilor** !

Am vorbit mai ales despre perioada Ceaușescu și despre evenimentele din România de după 1989. Cel care a abordat problema pretenției sale la tron am fost eu. „Cred, sire, i-am spus, că va sosi momentul cînd voi avea onoarea să vă prezînt omagiile mele ca unui suveran înscăunat.“

Nu-și făcea prea multe iluzii. Totuși, el m-a contactat, primul, pentru a-mi comunica un text cu privire la problema constituțională. În esență, se seria acolo că dacă revoluția din decembrie abrogase constituțiile comuniste, cea anterioară, din 1923, reîntră automat în vigoare din punct de vedere juridic și, chiar dacă trebuie revizuită, modernizată, ea este, din punct de vedere juridic, singurul fundament al legitimității. Într-un cuvînt, din punct de vedere formal, regele este Rege. Mă însărcina să transmit acest text domnului Iliescu, lucru pe care l-am făcut și care nu a avut, firește, nici o urmare.

Dar, despre eventuala sa revenire ca rege al României am vorbit mai ales cu prilejul întîlnirilor noastre ulterioare, încă o dată la Versoix și de două ori la Paris. Era în primăvară, situația internă se deteriorase, studenții și muncitorii manifestau la București, în Piața Universității, tensiunea creștea. I-am spus că o **adevărată criză** nu este exclusă și că trebuie să fie gata, în această eventualitate, să vină imediat în România, în calitate de salvator și pacificator. Lucrurile nu s-au petrecut însă așa. Apoi au survenit evenimentele cu mineria. Nu erau împrejurări propice și nici după aceea nu au mai fost.

— *Regele Mihai a vrut să vină în România de Paște, în 1990. Găsiți că era momentul, l-ați încurajat cumva ?*

— Voia să vină atunci din rațiuni strict personale, ca să-și revadă locurile copilăriei, ale tinereții, morminile

strămoșilor. Personal, nu eram un partizan foarte entuziast al acestei călătorii, dar mi-am zis că dorința asta e foarte omenească și că, în plus, e cît se poate de legitim să dorești să vezi cu ochii tăi ce a devenit țara asupra căreia ai o revendicare monarhică. Și atunci, de ce nu ? Mă rugase deci să semnez guvernului proiectul acesta, de ordin pur sentimental și privat. Bucureștiul mi-a răspuns că, sigur, era gata să faciliteze toate aspectele practice ale unei asemenea vizite, dar că nici membrii Consiliului Provizoriu de Uniune Națională, nici, mai ales, membrii partidelor de opoziție nu o doreau, temându-se de manifestări ostile sau ca persoana în cauză să nu fie implicată fără să vrea în intrigi politice. La care am răspuns, la rîndul meu, că nu credeam în riscul unor manifestări ostile spontane, dar că, dacă ar surveni în schimb manifestări ostile organizate — ușor de recunoscut —, aceasta ar produce încă o dată un efect deplorabil în Occident. De fapt, de manifestări favorabile regelui se temeau ei. Asemenea manifestări erau puțin probabile, dat fiind caracterul privat al acestui proiect, dar nici nu erau excluse, iar ei de așa ceva se temeau, asta-i sigur.

La 12 aprilie, pe aeroportul din Zürich, cînd regele Mihai se pregătea să plece spre București, însărcinatul cu afaceri al României la Berna a refuzat să-i pună viza pe pașaport și l-a împiedicat deci să se urce în avion. După părerea mea, în ziua aceea s-a născut în România — sau s-a redesteptat — curentul regalist. La Zürich, ca dadaismul...

— Credeți că acest curent are într-adevăr rădăcini adînci în România, că a supraviețuit anilor de comunism, că s-a putut menține în condițiile în care această dinastie de origine străină nu fusese implantată decît cu un secol și ceva în urmă și în care doar la al treilea rege a avut drept limbă româna ?

— O să vă povestesc ceva ce mi-a ajuns la urechi cu mai bine de zece ani în urmă : trei ofițeri români, trimiși în Elveția în nu știu ce misiune, cinau într-o seară într-un restaurant din Geneva ; foarte înfierbîntați de prima lor vizită în Occident, cei trei vorbeau destul de tare. Vine chelnerul, care le oferă o sticlă de șampanie din partea unui domn așezat în fundul sălii, care îi auzise vorbind

românește. Ei se miră, își biruie timiditatea, merg să mulțumească, se prezintă domnului cu pricina, care îi anunță : „Eu sînt Mihai de Hohenzollern.“ Atunci, ofițerii se înclină și pe buze le vine formula clasică : „Să trăiți, Maiestate !“ După ce se întorc în România, relatează pășania umnia dintre superiorii lor :

— Tovarășe, ne-am întîlnit cu regele și i ne-am adresat cu „Maiestate“.

— Păi, cum altfel să-i fi spus ? Bine ați făcut !“ a venit replica superiorului.

Cînd l-am întîlnit, regele mi-a spus că povestea nu era, din nefericire adevărată. Circula însă în România, sub Ceaușescu, și lumea o credea, iar asta dovedește că ceva plutea totuși în aer.

Multe scrisori primite de rege înainte și după evenimentele din decembrie 1989 sînt semnul unei stări de spirit mai favorabile decît s-ar fi putut crede. Apoi, în toți acești ani, regele nu a fost complet absent. Era foarte bine informat despre ceea ce se petrece în România ; a făcut mai multe declarații în mass-media occidentale, declarații reluate de posturile de radio străine și care aveau un anume ecou în țară.

Cît despre faptul că nu este de origine strict națională, majoritatea dinastiilor europene sînt în aceeași situație, iar atașamentul față de regele Mihai are cu alții mai puțin de suferit cu cît el personal este român, născut în România, ca și tatăl său. În ce privește limba, Ferdinand I vorbea foarte bine românește, regina Maria de asemenea, iar pentru regele Carol al II-lea româna a fost limba maternă, ca și pentru Mihai, care citează adesea, amuzîndu-se copios, replicile marelui Caragiale. E adevărat, cu regina, Ana de Bourbon-Parma, care este daneză, vorbește în franceză sau engleză și nu și-a învățat românește fiicel. Dar asta se poate repara și nu poate constitui nicidecum un argument împotriva lui, cu alții mai mult cu cît tradiția noastră nu prevede, pentru moment, succesiunea pe linie feminină. Asta se poate corecta. În faptul că nu și-a învățat copiii românește nu trebuie oare văzut, mai curînd decît o comoditate familială, un fel de renunțare, mai mult sau mai puțin conștientă, un pesimism în legătură cu viitorul dinastiei, de înțeles, în fond, în perioada comunistă, despre care nu se putea paria că va lua sfîrșit într-o zi ? Posibil.

Dar a crede sau a nu crede în paternitatea ori în șansele unei coroane este o chestiune de circumstanțe și de evaluare a circumstanțelor. Constatarea condiției sale juridice și familiale de rege se situează în afara considerațiilor de acest gen. Calitatea de rege nu ține nici de conjecturi, nici de conjunctură, ea este o calitate care se dobândește prin succesiune.

— *Afirmația că românii au nevoie de un rege, mai ales după lunga perioadă de exacerbare a cult al personalității, echivalează, totuși, cu o judecată foarte pesimistă cu privire la conștiința lor civică.*

— Dimpotrivă, eu cred că, în mod special pentru România, monarhia întrupează apartenența la Europa prin legăturile de familie dinastice și că, în același timp, sub forma ei constituțională, monarhia oferă cele mai mari garanții pentru o bună funcționare a democrației. Ea oferă cea mai bună protecție împotriva riscurilor președinției pe viață și ale dictaturii ideologice. Persoana unui rege nu pretinde nimic altceva decât o deferență ceremonială și protocolară, în timp ce omul care se crede providențial are nevoie de adulație și în jurul lui trebuie să se întrețină în permanență un entuziasm pur factice. Asta ne-a otrăvit existența timp de decenii. Fastele regale, mult mai puțin costisitoare decât cele pretinse de un regim ideologic, le permit națiunilor mijlocii și mici să țină pasul cu cele mari, dat fiind că între curțile regale există în general legături de rudenie și că, datorită principiului dreptului divin, perfect compatibil cu sistemul constituțional, regii sînt plasați într-un plan de perfectă egalitate. Nefiind de ordin profan, regalitatea este de neconceput într-o țară net atee. În afara perioadei de un secol de monarhie constituțională, istoria a fost foarte ingrată și foarte instabilă în România. Asta nu este însă o fatalitate intrinsecă, nu ține de psihicul național; condițiile geopolitice au fost ca atare.

— *Cum explicați faptul că nici un partid monarhist nu a fost creat în ultimele luni în România, așa cum s-a întâmplat în Bulgaria, că nici unul dintre principalii șefi ai opoziției nu face referire la monarhie, ba chiar că s-au distanțat public de proiectul regelui de a vizita țara de Paști?*

— Principalele două partide de opoziție, Partidul Național-Tărănesc și Partidul Național Liberal, sînt în principiu monarhiste. Au declarat-o de la început și nu au recedit asupra acestei afirmații. Doar că nu au făcut prea mare caz de asta, pînă acum. După părerea mea, speranța de a se cădea să obțină președinția republicii sau ideea că ar putea juca un rol important în configurația politică actuală le-au făcut să pună această chestiune pe un plan secundar, să o așine pînă la calendele grecești.

Evident, ~~ideea~~ ~~regală~~ ~~regală~~ nu era de actualitate în timpul lungii perioade de dictatură și nici după aceea lumea nu s-a gîndit imediat la ea ca la o soluție pozitivă pentru problemele noi pe care le crease schimbarea regimului. Dar ea își croiește drum, inclusiv printre intelectuali, care, trebuind să facă în aceste ultime luni analiza evenimentelor din România, să exprime conștiința națională, au devenit, fără a candida la acest rol, actori politici. Cunoșc cîțiva, și nu dintre cei mai neînsemnați din punctul de vedere al notorietății culturale, inclusiv în Grupul pentru Dialog Social, care sînt cîștigați de ideea monarhică. Poeta Ana Blandiana n-a ascuns niciodată că e monarhistă. Personalități precum doamna Doina Cornea, istoricul Andrei Pippidi sau prietenul meu Stelian Tănase, care conduce revista 22, sînt favorabili ideii. Evident, multe alte cunoștințe de-ale mele o socotesc depășită și-mi rîd în nas cînd le-o evoc. Dar cîte idei pretins depășite nu și-au demonstrat într-o bună zi forța? Mai sînt și scepticii prin temperament, cei care nu au decît o reprezentare mentală funciar pesimistă, ca de pildă Gabriel Liiceanu. Amîndoi gîndim la fel, doar că eu cred lucrurile posibile, iar ei nu. De altfel, nu exclud convertirile la această idee. Și nu numai din cauza decepției, nu numai dintr-un fel de resemnare care ar vedea în rege singura soluție în lipsă de altceva mai bun, știut fiind că nu există o personalitate capabilă să-și asume conducerea statului. Nu asta este problema. Personalități superioare domnului Iliescu sînt ușor de găsit, după părerea mea. Problema ține însă de sistem, nu de persoane. Ne aflăm la ora actuală în situația grotescă, paradoxală în care un guvern care se autoproclamă social-democrat și pretinde că se deschide spre Occident, spre economia de piață, că apără libertățile indivi-

duale, un regim care declară tot repertoriul de valori atașate ideii de democrație se bizuie pe vechea poliție politică pentru a întreține teama și nesiguranța. Ne temem din nou ca nu cumva convorbirile telefonice să ne fie ascultate, corespondența interceptată, nu mai avem din nou încredere unii în alții. Iată un regim care se laudă că atrage investitori străini, dar face tot ce se poate ca să-i descurajeze, care ațită mișcări xenofobe și naționaliste și desemnează oprobriului public o persoană ca Doina Cornea, acuzînd-o că vrea să vîndă țara capitalului străin. Iată un regim care se străduiește să maimuțărească stîngaci democrația, perpetuînd în realitate un sistem comunist bazat pe favoritism și teroare.

— *Cînd v-ați întîlnit cu regele Mihai, ați mers pîna la a vă imagina un posibil scenariu de restaurație ?*

— Nu, ne-am mărginit să facem analiza situației din România și i-am împărtășit convingerea mea că guvernul Iliescu va sfîrși prin a se afla într-un impas. Singurul lucru pe care ar trebui să-l facă, după părerea mea, este să se pregătească pentru a putea, în caz de nevoie, să apară ca o salvare. Nu putem, evident, aștepta nimic de la constituția pe care o va zămisi actuala Adunare. Misiunea ei este, la urma urmei, foarte discutabilă, pentru că Adunarea este constituantă și legiuitoare în același timp, iar aceeași anomalie nu se poate justifica nici măcar prin urgență, știut fiind că i s-a dat între un an și jumătate și doi ani, adică foarte mult, pentru a se achita de această sarcină.

Tot ce vă pot spune este că regele se consideră legitim, chiar dacă opinia publică va fi consultată ulterior, prin referendum. Este legitim chiar înaintea acestei consultări și din alte rațiuni, pentru că un plebiscit nu este suficient. Istoria ne arată cu prisosință că toți uzurpatorii s-au impus prin plebiscit. Mă apropii oarecum, sub acest aspect, de istoricul italian Ferrero, care afirmă că orice regim se instalează la putere printr-un act de forță sau de autoritate și își capătă apoi legitimitatea din durată, dar cu o singură condiție : ca minciuna să nu întrerupă timpul legitimator. Atunci, cine poate opera restaurația ? Cînd ? Cum ? În ce împrejurări ? Nu știm. Vă amintesc doar această frază a lui Juan Carlos, căruia nimeni nu-i contestă astăzi legitimitatea, cu toate că îi datorăște atîta lui Franco : „Iau coroana din mâinile celui care mi-o ofe-

ră." În ce mă privește, nu fac acum nici o campanie monarhistă, nu adun oameni și mijloace, lucru care nu intră deloc în competența mea. Activitatea mea aici, în Franța, s-a limitat în principal la a da replici acțiunilor, după părerea mea dăunătoare, ale regimului Iliescu, la luări de poziție tot mai hotărâte, pe măsură ce se acumulează gafele, erorile, abuzurile acestui regim. Acesta este scopul căruia m-am dedicat. Problema monarhică nu se pune pentru mine decît în al doilea rînd, ca o consecință necesară și ca singura soluție, în ochii mei, pentru a ieși din impasul în care ne va duce inevitabil acest guvern. Ea se va pune de la sine, cînd va sosi momentul.

XENOFOBIE ÎN VARIANTĂ ROMÂNEASCĂ

— *Simpatiile regaliste nu se datoresc, în parte, și originii dumneavoastră? Paleologii au dat Bizanțului mai mulți împărați...*

— Principele Orsini, pe care Napoleon I-a întrebat odată dacă nu coboară cumva din Iuliu Cezar, a răspuns că habar n-are, dar că, în orice caz, pretenția asta dăinuie în familia lui de o mie de ani. Nici eu nu vă pot spune dacă am ceva în comun cu acci Paleologi care au dat, într-adevăr, câțiva împărați Bizanțului, ca și o mulțime de patriarhi și alți prinți și prințesori. În orice caz, noi n-am avut niciodată pretenția asta, cu atât mai mult cu cât strămoșii mei au venit în Valahia cu numai vreo două veacuri și ceva în urmă. Au existat, într-o epocă mai veche, Paleologi autentici în România. Unul dintre ei, mort în 1800, era descendentul unui cumnat al lui Ștefan cel Mare. Au existat Paleologi și în Rusia, și în Basarabia, există și în Italia, printre alții — marele comic Toto, precum și un general mort la Messina cu vreo douăzeci de ani în urmă. Tot ce știu despre ramura cărcia îi aparțin este că a venit din insula Mytilene pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, o dată cu primii Ipsilanti, una dintre familiile fanariote care au domnit în principalele române. Dacă strămoșii mei și-au părăsit domeniile din Mytilene, nu încape îndoială că au făcut-o pentru că sperau un trai mai bun în Valahia sau o carieră glorioasă datorită atașamentului lor față de Ipsilanti. Rezultatul n-a fost prea strălucit. Strămoșii mei n-au fost nimic mai mult decât o respectabilă familie de intelectuali care aveau să producă, timp de șase sau șapte generații, juriști, notabilități, înalți magistrați și mari avocați. Dispuneau de o avere medie, suficientă ca să facă

figură onorabilă în societatea românească... pînă la mine, exclusiv. În realitate, ne tragem, probabil, dintr-o familie genoveză, Gatilucci, stabilită în Mytilene în secolul al XIII-lea și care, printr-o serie de căsătorii, a preluat numele de Paleologu.

Multe familii grecești s-au stabilit în principatele române după **căderea Constantinopolului**. Cea mai prestigioasă a fost **aceea a Cantacuzinilor**, odinioară împărați ai Bizanțului în **dinastia Paleologilor** și care mai apoi au ocupat la **Constantinopol**, sub dominația turcească, diferite demnități, mai ales la cancelaria Porții și în special ca interpreți. Încă din secolul al XVI-lea sau de la începutul secolului al XVII-lea, au dat Valahiei și Moldovei înalți demnitari sau domnitori. Familia Cantacuzinilor a avut o descendență numeroasă și ilustră, cuprinzînd mari cărturari, scriitori, oameni politici, ziariști, bancheri, dovădindu-și rezistența și adaptabilitatea pînă în epoca noastră. Ca vreo douăzeci de ani în urmă, în timpul scurtei faze de liberalizare a regimului, un Șerban Cantacuzino — omonimul primului Cantacuzino care a domnit în Valahia — a fost ales în **Comitetul Central al organizației comuniste de tineret**, „Șerban Cantacuzino, membru al **Comitetului Central al Uniunii Tineretului Comunist**“ : suna ca o blasfemie. Întîlnindu-i tatăl, puțin după aceea, i-am spus care era efectul produs asupra mea de numele și titlul acesta alăturate. „Dar, am adăugat, iată adevărata confirmare a puterii, a energiei, a forței de penetrație istorică a familiei voastre !“

— *Familiile aristocratice grecești au continuat să vorbească limba lor, să-și afișeze cultura elenă, care fusese și a clasei conducătoare românești, inclusiv sub dominația turcească, pînă în epoca Luminilor ?*

— Au existat mai multe categorii de greci în România. Pe de-o parte, aceste mari familii, de tipul Cantacuzino, dintre care unele au domnit sau care, în orice caz, constituiau aristocrația, alături de cîteva familii de boieri localnici. Ele au fost asimilate foarte repede și au abandonat limba greacă, adoptînd franceza atunci cînd aceasta s-a afirmat ca idiom al elitei sociale. Alți greci proveneau din familii de negustori, venite mai recent să-și deschidă stabilimente comerciale în porturile de la Dunăre, ca Brăila sau Galați. Și, în fine, refugiații, sosiți după războiul

civil din 1946 din Grecia. Grecii nu erau, în România, o minoritate propriu-zisă. Ori erau total asimilați, ori, dacă rămâneau greci, erau considerați mai degrabă străini decât grup național sau etnic, așa cum sînt ungurii, germanii, sîrbii, ucrainenii, turcii și, bineînțeles, evreii și țigarii.

— *În această societate multinațională care este România, unele minorități au avut de suferit. Faptul că sînteți de origine grecească n-a constituit niciodată o sursă de neplăceri pentru dumneavoastră ?*

— La început, imediat după război, Partidul Comunist Român număra printre conducătorii săi și reprezentanți ai acestor minorități. Înainte de război, în ilegalitate, unul din secretarii săi a fost chiar bulgar. Erau și unguri, și numeroși evrei, care intraseră în partid din antinazism. Ana Pauker, de exemplu, a devenit ministru de externe. Cu tot stalinismul ei deșăntat, a fost însă înlăturată, ca mulți alții, la începutul anilor '50, din cauza originii ei evreiești. Cu excepția primilor ani, comuniștii nu au făcut niciodată să cînte aria xenofobiei, ceca ce este paradoxal pentru o ideologie născută ca internaționalism, nici să practice o politică fățiș antisemită. Xenofobia nu a vizat însă niciodată familiile de origine grecească, nici sub comuniști, nici înainte. Grecești sau nu, prigonite erau familiile avute, „burghezo-moșierii“, cum îi numeau comuniștii, într-o confuzie semantică nu chiar inexactă, pentru că burghezia urbană și moșierimea sfîrșiseră prin a fuziona. De altfel, aceste familii erau în majoritate românești, chiar dacă uneori aveau și sînge străin în vine, grecesc, bineînțeles, dar de multe ori și unguresc, german, francez, uneori italian și chiar englez.

— *România dintre cele două războaie, aceea a tinereții dumneavoastră, era foarte diferită de țara liberală, profund francofilă, mai degrabă tolerantă și de treabă, pe care o cunoscuseră părinții dumneavoastră. Ieșită din primul război mondial în tabăra învingătorilor, ea recuperase Ardealul de la Ungaria, Basarabia de la Rusia și Bucovina de la Austria. Dar pericolele se înmulțeau. Țara aceasta în care, din 1866, se instaurase o viață parlamentară, începea să cadă pradă ispitei unor guverne autoritare, extrema dreaptă se întărea, antisemitismul devenea tot mai*

virulent. Antisemitismul avea să fie multă vreme unul dintre factorii dominanți ai viciei politice și culturale. Avea el rădăcini adânci ?

— Era sensibil diferit de cel care făcea ravagii în alte părți, în Polonia sau în Rusia. Antisemitismul românesc, cînd nu a servit drept trambulină unei demagogii naționaliste, fiind o armă a agitației politice, se cantona în genere într-un fel de atitudine zeflemitoare, adesea vexatorie, dar rareori violentă. Glume de prost gust, bancuri pe care chiar evreii le suportau cu umor... În Moldova, mai ales, nu existau familii beierești care să nu aibă printre consilierii apropiați — pentru vânzări de cereale sau afaceri de ordin privat — avocați sau intermediari evrei. În genere, oamenii aceștia erau priviți ca niște prieteni sau chiar ca niște membri ai familiei. Funcțiile astea de consilieri economici, de vechili și mai ales de arendași le-au atins evreilor din Moldova, ca și grecilor — care administrau majoritatea moșilor din Muntenia — ostilitatea țărănilor, ei fiind ținta mării răscoale din 1907. Răscoala a început în Moldova, dar cele mai mari acte de violență s-au petrecut în Muntenia, împotriva vechililor greci.

— *De atunci a devenit antisemitismul o temă de militantism organizat ?*

— Dintotdeauna s-au găsit oameni politici români care să-și bazeze naționalismul demagogic exacerbat pe antisemitism. Înaintea primului război mondial, tendința aceasta se manifesta mai ales în revistele umoristice și servea drept supapă pentru sentimentele antidinastice, deoarece conservatorii și, natural, Carol I erau considerați germanofili și, deci, iudeofili. Dar numai după război s-a născut Liga Apărării Național-Creștine, condusă de un profesor de economie politică, Cuza, care formulase o doctrină antisemită dintre cele mai radicale. Proclamîndu-se „creștină“, această organizație ajungea pînă la a respinge Vechiul Testament, pe motiv că este evreiesc, ca și cum Noul Testament n-ar fi fost tot așa ! Ea a făcut ravagii mai ales în nordul Moldovei, primii ei aderenți provenind, la început, în principal din mediile studentești și în special din rîndul studenților la teologie originari din Bucovina. Bucovina, vecină cu Polonia și Ucraina, fuscă austriacă

până în 1918. Prin realipirea ei, România s-a ales cu un aport considerabil de populație evreiască, dar și cu un focar de antisemitism virulent, care avea să difuzeze progresiv în toată societatea. Antisemitismul nu găsea audiență la burghozie, încă hrănită cu o cultură franceză și liberală, în schimb avea succes la păturile populare și la clasele de mijloc, în special la „semiintelighenția” funcționarilor și a slujbașilor mărunți. Încet-încet, antisemitismul a alunecat spre violență, ce-i drept, însă mult mai limitată decât în alte locuri din Europa. În pragul anilor '30, la Iași, ca și la București s-a asistat de pildă la interzicerea accesului fizic al studenților evrei în anumite facultăți, cum ar fi aceea de medicină. Antisemitismul ajunsese atunci la paroxism, o dată cu avântul Ligii Apărării Național-Creștine a lui Cuza, apoi, din 1932—1933, cu ascensiunea Gărzii de Fier, care prelua ștafeta.

— *Erau mișcări similare ?*

— Nu chiar. Un antisemitism declarat și obsesiv era fondul lor comun. Dar Liga profesorului Cuza nu mai avea alt program, nici altă ideologie. Ea se mulțumea să denunțe conspirația evreiască mondială, să le atribue evreilor toate relele, și în felul acesta a reușit să trimită în parlament destui deputați. Cuza, care era senator, avea totodată o clientelă electorală proprie, incluzând de altfel chiar și citiva evrei, care votau pentru el indiferent de ideile pe care le susținea. Garda de Fier, care a preluat ștafeta, a fost de altă natură. Ea a fost creată de foști membri ai Ligii, conduși de un student la drept, Corneliu Zelea Codreanu, și de tatăl lui. Și unul și celălalt aveau un fel de harismă, o putere de a fascina mulțimile care îi lipsea profesorului Cuza, un domn mărunțel cu monoclu și cu aerul unui șoarece de bibliotecă. Corneliu Codreanu era dintr-o cu totul altă stofă : bărbat frumos și mare demagog, ca și tatăl lui. Debutase omorînd de la doi pași, cu un foc de revolver, un prefect de poliție care-l maltratase un membru al familiei în cursul unei anchete, după niște tulburări studentești. Povestea a stîrnit mare vîlvă și i-a atras un adevărat succes : „Trebuie să-ți faci singur dreptate, de vreme ce statul nu respectă dreptatea”, se spunea. A fost achitat. Aura lui se născuse. A creat Legiunea Arhanghelului Mihail, destul de curînd

interzisă, care s-a transformat în Garda de Fier. La început, o anumită burghezie, unele grupuri minoritare din Partidul Național-Tărănesc au susținut-o, deoarece caracterul ei fascist nu era încă foarte vizibil. Codreanu vorbea de revoluție spirituală, de înnoirea moralei politice și denunța moravurile corupte, pragmatismul și cinismul politicienilor. La prima vedere, temele antisemite erau mai puțin esențiale decât la Liga lui Cuza. Dar au devenit cu timpul, o dată cu idealizarea violenței, căreia i se acordau virtuți așa-zis purificatoare. Studenții din Garda de Fier mergeau în mahalalele Iașiului să jefuiască prăvăliile evreiești. Nu erau chiar pogromuri, dar nici prea departe de asta nu erau. Mișcarea începea să capete importanță. Autoritățile au scos-o din nou în afara legii, dar aceste interdicții succesive n-au făcut decât să-i sporească popularitatea. Continua să existe subteran, să propage o mitologie a sacrificiului și a luptei, să dezvolte cultul „Căpitanului“, „sortit morții pentru ca România să trăiască“.

— *A reușit mișcarea aceasta, asemenea celorlalte fascisme europene, sau poate chiar mai mult, să atragă o parte însemnată a inteligenței ?*

— Fapt este că Garda de Fier a reușit să seducă o elită, oameni de o cultură și o inteligență superioară. Pe Nae Ionescu, de pildă, profesor de filozofie la Universitatea din București, care avea o mare audiență la tineri. Era un adevărat maestru spiritual, un fel de Socrate, un fantastic stimulator al vocațiilor intelectuale și filozofice. I-a avut ca discipoli pe Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica și mulți alții, din rîndul celor mai străluciți tineri ai epocii. Toți, într-un fel sau altul, au aderat la mișcarea asta. Evident, fiecare din alte motive. Pentru Mircea Eliade trebuie să fi fost un fel de mișcare eretică de tipul celei a catarilor și, totodată, un ordin inițiativ monastico-militar. Cioran vedea în ea o ruptură în istorie, o înnoire a elitelor. Lui Noica i se părea că discerne ceva care se identifica pentru el cu imperativul categoric. Era, probabil, singurul care vedea această relație cu morala kantiană... Pentru toți, ideologia asta încarna un fel de romanțism românesc de tipul *Sturm und Drang*-ului german, un fel de energie primordială care avea să măture tradițiile și obiceiurile liberale burgheze.

— *Îl prezentați pe Nae Ionescu drept filozoful român care a marcat cel mai puternic generația dintre cele două războaie și a contribuit la opțiunile ei de extremă dreaptă. Cine era acest personaj ?*

— Era un conservator, care se și declara ca atare, cu deosebirea că emisese ideea, pe atunci destul de originală, după care conservatorismul nu trebuie să se cantoneze în forme sclerозate, ci să caute o sevă nouă. La fel ca Lenin sau Mussolini, și el a fost influențat, la început, de sindicalismul revoluționar al lui Georges Sorel. Dar rădăcinile culturale ale lui Nae Ionescu se hrăneau mai ales din ideile venite din Germania, cu treizeci sau patruzeci de ani în urmă, prin intermediul micilor grupuri și cluburi filozofico-politice care, sub influența postromantismului și a lui Fichte, Schelling și Max Scheler, exaltau Națiunea ca entitate organică și colectivitate spirituală creatoare. Acest curent de gândire a avut meritul neîndoielnic de a fi suscitât în România un nou interes pentru studierea tradițiilor populare. S-a plasat, însă, rapid într-un sistem de valori opus universalismului moștenit de la iluminism, exaltând o pretinsă spiritualitate imanentă colectivității naționale și poporului. Nae Ionescu fusese crescut în tradiția burgheză și liberală. Obiceiurile lui, gustul lui pentru lux, celebrul lui sibaritism erau rodul acestei educații. Dar gândirea lui făcea apologia unei societăți închise, ferite de influențele exterioare corupătoare. Exalta o nouă idee de românitățe, o românitățe regenerată, care să se rupă de faimosul fatalism pragmatic al românului, înțelepciunea lui milenară, toleranța și așa-zisa lui fire blajină. Voia să trezească la viață elementele vițuroase și creatoare ale acestui popor. Întrezărea posibilitatea unei afirmări a României în Europa prin originalitatea culturii proprii și nu prin imitarea a ceea ce se făcea la Paris. În pofida vicii lui desfrinate, era credincios și scria mult pe teme religioase și teologice. Mai întâi a sperat în regenerarea ortodoxiei, în apariția a ceva analog neotomismului lui Jacques Maritain din lumea catolică, adică o doctrină în acord cu marile probleme contemporane ale societății. Apoi, a aflat acest dinamism în mișcarea Gărzii de Fier. S-a apropiat tot mai mult de ea, pînă cînd a devenit un fel de macabru spiritual al ei.

— *L-ați cunoscut personal, ați asistat la cursurile lui ?*

— Nu, din păcate, pentru că fusesem pus în gardă în privința sa. Tata îi era prieten, dar spunea despre el că e un sofist, un gânditor strălucit, care ar susține însă orice pentru nevoile cauzei sale. Un om bîntuit de tot soiul de ispite pămîntești, cu gustul puterii și al banului. Încasa subsidii de la întreprinderi germane și negermane și avea astfel întotdeauna mijloacele necesare pentru a le oferi tinerilor săi discipoli dineuri, burse în străinătate sau pentru a scoate un ziar foarte citit și strălucit scris. Cuvîntul se bucura de un succes enorm, cu alît mai mult cu cît la început propovăduia un fel de sincretism stînga-dreapta, în numele modernității și nonconformismului. Nae Ionescu nu-și ascundea antisemitismul, de dată destul de recentă, de altfel, pentru că la început fusese filosemit. S-a întîmplat ca unul dintre colaboratorii cei mai talentați ai ziarului, odinioară elevul său, Mihail Sebastian, să-i ceară o prefață pentru un roman intitulat *De două mii de ani*, în care povestea dramele lui de tînră intelectual evreu, mereu dornic să se asimileze și mereu respins. Nae Ionescu a acceptat, dar, cum între timp evoluase, a făcut-o numai spre a explica în cîteva pagini de jargon metafizico-teologic, de ce erau sortiți evreii unei eterne suferințe.

Nae Ionescu a murit destul de tînră, la patruzeci și nouă de ani, în mod destul de misterios, deși e puțin probabil să fi fost asasinat, cum s-a insinuat, la ordinele regelui Carol al II-lea. Fusese prietenul apropiat al acestui rege și unul dintre principalii agenți ai restaurării sale, în 1930. Vedea pe atunci în Carol un tînră maleabil și a și fost, la începutul domniei acestuia, o eminentă cenușie extrem de influentă. În 1933, s-a îndepărtat de el și a început să adopte poziții tot mai extremiste.

— *Discipolii săi l-au urmat, chiar în opțiunile sale cele mai contestabile, devenind, și ei, legionari convinși. A fost adevărat lucrul acesta chiar și pentru intelectuali de talent, precum Cioran sau Eliade ?*

— Mircea Eliade afirmă că n-a fost niciodată membru al Gărzii de Fier. Asta nu înseamnă însă că nu era un simpatizant declarat al ei, luînd cuvîntul la reuniuni organizate de această mișcare. Angajarea lor se născuse din experiențe uncori paradoxale. O anecdotă mi se pare re-

velatoare în această privință. Elevii lui Nae Ionescu participau la un grup, numit Criterion, care organiza discuții foarte riguroase, foarte interesante pe teme de actualitate. Participanții reprezentau curente de gândire foarte diferite. Erau fluierați însă de grupuri de studenți naționaliști, care îi acuzau că sînt cosmopoliți, că adoptă poziții „pustiitoare“ pentru spiritul, tradițiile și unitatea României ; li se reproșa, de pildă, că îl citează pe Gide. Pe atunci, Gide era comunist. Pe de altă parte, numele lui evocă în românește cuvîntul „jidă“, cu o conotație puternic peiorativă. Scandalagii aveau un șef, pe nume Biserică. Tinerii organizatori de la Criterion au vrut să trateze cu el, ca să se pună capăt fluierăturilor, dar au fost pînă la urmă subjugăți de personalitatea lui. Au sfîrșit prin a se pune de acord și au aderat cu toții la Garda de Fier. Cioran, Eliade i-au urmat pe ceilalți. Noica era mai reticent. Prietenii îi spuneau : „Vino să vezi, vino să-i ascuți, nu sînt cum credeam noi, niște barbari și niște sălbatici. Nu, sînt oameni cultivați, idealști, care visează o purificare a societății, prin violență, e adevărat, dar nu există schimbare radicală fără luptă etc.“ Noica spunea : „Nu, filozofia mea vine de la Descartes și Kant, nu coincide cu mistica voastră exaltată.“ Preciza totuși că, în cazul în care „căpitanul“ Codreanu avea să fie asasinat, va adera la mișcare în semn de protest. A plecat la Paris să-și termine teza despre Kant. Doi ani mai tîrziu, Codreanu era arestat și judecat. În Codul penal românesc nu exista pedeapsa cu moartea. Dar regele Carol voia să distrugă mișcarea legionară, datorită amenințărilor Germaniei hitleriste, care încerca să-i impună un guvern din care să facă parte membri ai Gărzii de Fier. A hotărît atunci executarea lui Codreanu, pretextînd o tentativă de evadare. Cînd a aflat vestea, Noica a trimis de la Paris o telegramă : „Ca urmare a asasinării lui Codreanu, ader la mișcarea legionară, în semn de protest.“

— Membrii Gărzii de Fier nu erau numai naționaliști exaltați și violenți. Erau teroriști, care-i asasinau cu singure pe oamenii politici sau intelectualii care li se opuneau. Instauraseră frica — și nu numai în rîndurile populației evreiești din România.

Angajarea în mișcarea legionară a acestei creme a intelighenției este, totuși, surprinzătoare...

— Aceasta e adevărata problemă, care încă nu a fost rezolvată. Mai este o sursă de confuzii și astăzi, după cincizeci de ani. Cum a putut adera o elită intelectuală la o asemenea mișcare, în fond violent antiintelectuală ?

În Franța, de pildă, majoritatea intelectualilor erau simpatizanți ai comunismului. Aveau o idee cu totul specială, despre comunism, dar erau simpatizanți ai comunismului. Începînd cu Paul Nizan și André Gide, chiar dacă și ei, ca mulți alții, au rupt-o cu el destul de repede. Cei de dreapta, maurassienii, ca Jacques Bainville sau Thierry Maulnier, erau dintr-o dreaptă monarhistă și nu fascistă. Specificul românesc, ca și cel italian în parte, consta în angajarea celor care s-au dovedit a fi marile noastre nume într-o dreaptă radicală, extremistă. Au existat și alții, la fel de mari, care nu au făcut această alegere. Fapt este, însă, că mulți dintre cei care reprezentau și încă mai reprezintă partea cea mai viguroasă a intelighenției românești au trecut prin această experiență. Cum a fost posibil ? După cincizeci de ani, chestiunea ar merita să fie în sfîrșit elucidată pînă la capăt. Lucrul acesta nu s-a făcut, iar consecințele sînt deplorabile. Tinerii de astăzi din România nu au auzit vorbindu-se decît în mod sumar și foarte oficial despre legionari. Și atunci se gîndesc : din moment ce comuniștii îi vorbesc atîta de rău, înseamnă că merită să fie lăudați. Așa s-a putut naște o idealizare postumă a acestei organizații, care din fericire nu s-a soldat cu renașterea unei veritabile extreme drepte fascizante.

— *Ați vorbit vreodată despre toate astea cu Mircea Eliade sau Cioran, pe care îi cunoașteți personal ?*

— Cioran s-a explicat, mai mult sau mai puțin direct, în cărțile sale. De altfel, el preferă să eludeze lucrurile, să iasă din încurcătură prin butade. „Cum am devenit de dreapta ? Iată cum : admiram și citeam ziarele de stînga, precum *Adevărul*, foarte bine scris, destul de radical, în marea tradiție a stîngii burgheze luminate. Dar un asemenea ziar n-ar fi publicat niciodată texte atît de slabe ca ale mele. Ziarele de dreapta le acceptau. Așa am deveni scriitor de dreapta.”

Eu eram cu zece ani mai mic decât ei. La mijlocul anilor '30, în momentul celei mai mari răspîndiri a ideilor „legionare“, eram doar un adolescent. Încă de pe atunci numeroase fapte mă făceau să privesc cu scepticism profund zimea implicării lui Eliade în extrema dreaptă. În 1934, nu a ezitat să publice în mod ostentativ, la un librar evreu, o culegere de eseuri, *Oceanografie*, ilustrată de un pictor „dadaist“ bine cunoscut. Marcel Iancu, evreu și el. Într-o zi l-am întrebat dacă asta nu a fost o inconsecvență, date fiind ideile lui politice de atunci. Mi-a replicat : „Și de ce să nu fii inconsecvent ?“

Toate astea, Eliade nu le evocă decât foarte puțin în memorii. Vorbește mult despre Nae Ionescu, profesorul său, ca despre un om extraordinar, o inteligență socratică, un scormonitor care își obliga discipolii la o perpetuă repunere în cauză a problemelor. Asta nu duce în mod necesar la un dogmatism de dreapta, dimpotrivă. Mișcarea legionară era o mișcare exclamativă și nu dubitativă. Eliade însuși nu-și poate explica această contradicție. Aminteste cît de devotat îi fusese profesorului său. A fost arestat la scurt timp după el, pentru că-i era discipol. I s-a propus să fie pus în libertate dacă se desolidarizează de el. A refuzat și în cele din urmă a fost trimis consilier cultural la Londra.

— *În anii aceia, erai elev de liceu, apoi student ; care era atitudinea dumneavoastră față de legionari ?*

— Mă oripilau, din rațiuni de... anglomanie și snobism. Nu-mi plăcea acel stil de fanatici cu părul zburlit, care cîntau tot timpul. Cîntecele lor erau magnifice, de o muzicalitate extraordinară. Cuvintele erau în schimb absolut stupide, evocînd mereu martiriul, sacrificiul, dar în mod plat, în orice caz, neconvingător pentru mine. Majoritatea colegilor mei nu aveau asemenea reticențe. Îmi amintesc de pildă de un prieten de la universitate, fiul unui profesor de latină și franceză, pur produs al unei educații liberale, făcute într-un mediu de înaltă cultură. Avea un spirit fin, foarte cartezian. Asta nu l-a împiedicat să fie legionar și să participe, cu arma în mînă, la tentativa de lovitură de stat. N-am îndrăznit niciodată să-l întreb cum a fost posibil așa ceva.

— *Aparent, stînga era aproape absentă în școli și universități...*

— Intelectualii de stînga, foarte puțin numeroși, nu erau cuprinși în această cultură instituțională. Unii profesori continuau să susțină ideile unei stîngi burgheze și liberale, adesea cu destul talent. Alții susțineau teze mai radicale, dar tot pe terenul democrației burgheze. Studenții nu erau deloc de stînga, în afara unor grupuri foarte mici, în general fiefuri ale comuniștilor. Mulți erau evrei, iar încăierările erau frecvente. Dar exista și o oarecare camaraderie. Mihail Sebastian, elev al lui Nae Ionescu, scriitor evreu atacat de coreligionarii săi pe motiv că e un renegat, iar de cei de extremă dreaptă pentru că e „jidău“, a povestit într-un minunat pamflet, *Cum am devenit huligan*, uimirea stîrnită unui scriitor francez, în trecere prin București, de prietenia la cataramă dintre un intelectual de extremă stîngă, simpatizant al comunismului, bineînțeles evreu, și un intelectual român de extremă dreaptă. Frecventau aceleași cafenele, se sfîșiau reciproc pe teme politice, dar nu prea în serios. Francezul, uluit, întreba : „Dar sînt adversari, dacă unul dintre ei vine mîine la putere ?“ Întreaga asistență rîdea, de parcă ar fi fost vorba de o absurditate fără seamăn.

VI

DE LA O DICTATURĂ LA ALTA

— Judecînd după ceea ce s-a petrecut ulterior, tinerii intelectuali romîni dintre cele două războaie par să fi fost tare nepăsători. În 1940, Carol al II-lea a fost forțat să abdice, iar generalul Antonescu a luat puterea, sprijinit de Garda de Fier.

— O epocă de teroare s-a deschis în septembrie 1940, cînd legionarii au ajuns la putere, sprijiniți sau cel puțin tolerați pentru o vreme de către Antonescu. Ei au arestat, apoi au asasinat în închisoare foști demnitari din guvernul regelui Carol. Au „naționalizat”, adică au rechiziționat prăvăliile negustorilor evrei, confiscîndu-le pur și simplu bunurile. La 21 ianuarie 1941, legionarii încercau o lovitură de forță pentru a acapara total puterea. În guvernul său, Antonescu numise într-adevăr în posturile cheie, precum finanțele și economia, liberali sau tehnicieni, ca și francmasoni, oile negre ale Gărzii de Fier. Legionarii au încercat deci o lovitură de forță, ca să purifice, să elimine fracțiunea burgheză și liberală din acest guvern eterogen și să-l răstoarne pe Antonescu. „Rebeliunea legionară” a fost sîngeroasă : domiciliile multor evrei au fost devastate, unii au fost ridicați, duși la abatoare, torturați crunt și atîrnați în cîrlige de măcelărie. Nemții, care se pregăteau pentru războiul din Est, au considerat că sprijinul armatei române și al lui Antonescu le este totuși mai prețios decît al legionarilor. Aceștia credeau că și-au raliat o parte a militarilor, fiindcă un general avansa cu trupele sale, dinspre Brașov către București, iar legionarii credeau că le vine în ajutor. Dar el venea să-l sprijine de fapt pe Antonescu. Legionarii au fost învinși, lichidați sau arestați.

După declanșarea războiului, câteva luni mai târziu, mulți au fost trimiși în prima linie. Majoritatea au murit acolo. Antonescu a luat atunci singur puterea și a obținut o majoritate zdrobitoare la primul plebiscit pe care l-a organizat. Ca să fim cinstiți, plebiscitul n-a fost chiar democratic, fiindcă votul nu era secret, dar majoritatea celor care i-au acordat dictatorului sufragiile au făcut-o din convingere, pentru că aprobau represiunea antilegionară.

— *Dictatura lui Antonescu avea să fie o dictatură antisemită?*

— Antisemitismul a continuat să existe ca doctrină oficială; impusă de realitatea alianțelor și a raportului de forțe. Aproape toată Europa, cu excepția Marii Britanii, era ocupată. Fatalmente, trebuia să se ajungă la un compromis cu nemții și să se dea curs unora dintre pretențiile lor, dar într-un mod cât mai blînd cu putință. Cu doi ani înainte, regele Carol însuși impusese o legislație discriminatorie în privința evreilor, cu toate că nu era antisemit, ba dimpotrivă. După zdrobirea legionarilor, Antonescu a adoptat și alte măsuri. Evreii n-au mai avut de pildă dreptul să fie militari și să meargă la război, lucru de care evident că nu se plîngeau. Trebuiau să efectueze o muncă obligatorie, de pildă să curețe zăpada de pe străzi, iarna. Dar încă știau să răspundă acestui tratament cu un umor remarcabil. Îmi amintesc de pildă că, ajunși în echipele de curățare a zăpezii, unii găseau motiv să ridă, prefăcîndu-se că sînt la schi. Cei mai descurcăreți aranjau să-și îndeplinească orele de muncă forțată la Institutul de Statistică. Regimul a înființat de asemenea Centrala Evreilor, o organizație presupusă a se ocupa cu naționalizarea capitalului evreiesc. Au existat multe exproprieri, dar s-au găsit adesea și mijloacele de a le eluda: un prieten neevreu lua de pildă pe numele lui o întreprindere amenințată și îi lăsa proprietarului veniturile pe care aceasta le producea. Legislația antisemită se aplica fără rigoare. Pe de altă parte, spre deosebire de Pétain, Antonescu nu a cedat niciodată pretenției nemților de a-i obliga pe evrei să poarte steaua galbenă. România era un aliat al Axei, dar a știut uneori să spună nu. Singurul pogrom adevărat a fost cel din 1941, de la Iași, oraș care fusese leagănul mișcărilor antisemite românești de la începutul secolu-

lui și al Gărzii de Fier. Celălalte atrocități nu au avut loc decît în regiunile plasate direct sub administrația germană, precum Bucovina, unde evreii au fost trimiși în lagăre de masacrați, sau în nordul Transilvaniei, ocupat de unguri. Acolo, nu se luaseră niciodată măsuri violent discriminatorii, pînă în ziua cînd pronaziștii din partidul lui Szálasi s-au instalat la putere la Budapesta, în primăvara lui 1944, iar evreii au fost luați pe sus și duși în convoaie la Auschwitz, Dachau și Treblinka.

— *Și totuși, căderea lui Antonescu, la 23 august 1944, v-a părut, ca multor milioane de români, sfîrșitul unui coșmar...*

— Încă nu aveam experiența dictaturilor ideologice și totalitare, iar cea a lui Antonescu fusese în ochii noștri îngrozitoare. Nu puteam să uităm că, o dată cu instaurarea ei, România fusese proclamată „stat național-legionar”. Fusese pentru noi cu atît mai dezesperant, cu cît asta venea după o serie de nenorociri : prăbușirea Franței în iunie 1940, dramele care au urmat pentru noi și care ne-au apărut ca o consecință inevitabilă a dezastrului francez, apoi ocuparea Basarabiei de către U.R.S.S. și pierderea Ardealului în favoarea Ungariei. Dictatura lui Antonescu însemnase, la început, legionarii în cămăși verzi, răcnind cîntece de moarte, de război și sacrificiu, poliția lor paralelă care se amesteca în toate, aresta pe cine avea chef și își executa „prizonierii” cu sînge rece. Așa s-a întîmplat, de pildă, cu foștii fruntași politici din perioada democratică sau din guvernul semiautoritar al regelui Carol, închiși la Jilava și lichidați în felul pe care l-am pomenit.

S-a mai petrecut un asasinat, care a fost pentru conștiința națională un veritabil traumatism : cel al profesorului Iorga. Iorga fusese unul dintre gînditorii mișcării naționaliste românești, dar se schimbase. Era un om de formație democratică occidentală, pentru care România nu putea exista ca stat modern decît într-un sistem european al naționalităților, alături de alte națiuni democratice și constituționale. Purta, de doi sau trei ani, o campanie înverșunată împotriva Germaniei hitleriste și a mișcării legionare și polemiza în termeni duri cu Nae Ionescu,

care îi fusese prieten. Era în fruntea listei negre a Gărzii de Fier. Cu ocazia tentativei de lovitură de stat legionară, un subsecretar de stat la Ministerul de Interne, franc-mason, unul dintre tehnocrații liberali impuși de Antonescu în guvern, reușise să salveze vreo douăzeci de oameni politici, punându-i la adăpost în închisoare. Iorga, din păcate, nu se afla la București, ci la Sinaia, unde lucra la opera lui de istoric. În fața casei au apărut două mașini, din ele au coborât câțiva bărbați în haine de piele și au cerut să-l vadă pe profesor. L-au luat cu ei, fără nici o explicație. A doua zi a fost găsit în pădurea Snagov, ucis de mai multe gloanțe de pistol, după ce fusese probabil brutalizat cu sălbăticie.

— *Entuziasmul românilor în momentul căderii lui Antonescu se explică mai ales prin oboseala datorată războiului ?*

— Era o oboseală ucigătoare. Antonescu ar fi trebuit să știe să se oprească după recuperarea Basarabiei, cum făcuse finlandezul Mannerheim după ce recucerise teritoriile smulse de sovietici în '39—40. E adevărat că în ochii nemților România reprezenta un aliat cu mult mai important, datorită ponderii ei economice și militare, rezervelor de petrol și de grâu, poziției ei strategice. Naziștii recurgeau la toate presiunile posibile, ademenindu-ne cu beneficiile unei victorii comune asupra monstrului bolșevic. Nu-i credea nimeni, nici măcar Antonescu, dar nu mai putea să dea înapoi. Apoi, rușii au trecut la contraofensivă. La începutul lui 1943, Stalingradul era recucerit ; în primăvara lui 1944, Armata Roșie ajungea la granițele României.

— *Atunci a trecut România în tabăra cealaltă, asemenea Italiei cu un an mai înainte, printr-o revoluție de palat, răsturnându-l pe dictator, cu binecuvîntarca regelui...*

— Regele Mihai era pe atunci foarte tânăr, dar și-a dovedit întreaga anvergură a personalității în acea zi de 23 august 1944. Opoziția față de război și de alianța cu Axa fusese întotdeauna puternică în mediile burgheziei, tradițional legată de englezi, francezi și americani. La începutul verii, un grup de intelectuali, savanți, medici și oameni de litere, semnaseră un memoriu în care îi cereau lui Antonescu să oprească ostilitățile. Conducătorii ve-

chilor partide, interzise de dictatură, activau intens în aceeași direcție, în condiții de ilegalitate. Toată această opoziție neorganizată trebuia cristalizată. Or, tocmai în asta a constat rolul esențial jucat de regele Mihai și de anturajul său. Comuniștii, în ciuda a ceea ce susține de patruzeci și cinci de ani istoria oficială, nu au jucat în treaba asta decît un rol neînsemnat. Membrii Partidului Comunist, clandestin, nu erau mai mult de două mii. În majoritate, cadrele și conducătorii lui se aflau în închisori, în lagăre sau în U.R.S.S. Cele cîteva reuniuni conspirative organizate în vile din București nu erau în măsură să schimbe cîtuși de puțin cursul evenimentelor. Au fost, totuși, chemați să participe la complot, pentru a se asigura un evantai complet de formațiuni politice și a putea negocia mai tîrziu în cele mai bune condiții cu sovieticii. Pătrășcanu, care a reprezentat atunci Partidul Comunist, era de altfel un conducător aparte, comunist dintotdeauna, de mai multe ori arestat și torturat, dar provenind dintr-un mediu aristocratic și intelectual în care mai avea încă mulți prieteni. A fost judecat și executat cînd valul proceselor staliniste s-a rostogolit peste toate țările din lagărul sovietic.

— *În 1944 aveau douăzeci și cinci de ani. N-ai fost mobilizat ?*

— Mă angajasem într-un fel de serviciu fictiv la căile ferate, ceea ce îmi permisesse să fiu exceptat de la mobilizare. În august 1944, mă aflam deci la Sinaia, cu prima mea soție, cînd am aflat, una după alta, cele două vești : că rușii înaintau și ocupaseră aproape toată Moldova și că generalul Leclerc intrase în Paris. Ne-am spus că noi eram terminați, dar că măcar Parisul este liber. Atunci am auzit la radio declarația regelui Mihai, anunțînd sfîrșitul dictaturii și amnistierea tuturor delictelor politice. Puțin după aceea am primit un ordin de mobilizare. M-am dus în satul din apropierea Bucureștilui unde se afla regimentul meu, dar mi s-a spus că n-au nevoie de mine și că mă vor chema cînd voi putea fi de folos. Am revenit deci la București, unde am avut plăcuta surpriză să întîlnesc un văr de-al meu, care devenise ofițer în armata americană. Mi-a promis că va interveni să fiu numit ofițer de legătură pe lângă misiunea militară americană. Dintr-o confuzie, un omonim al meu a fost numit în acest post. Nu vorbea însă en-

plezn, așa că a fost demobilizat imediat. Și el, și eu am avut noroc : ceva mai târziu, toți ofițerii de legătură de pe lângă englezi și americani au fost arestați de NKVD și deportați în Rusia sau în Siberia, unde au petrecut zece ani buni, dacă nu chiar mai mulți.

Răsturnarea lui Antonescu și întoarcerea armelor au avut, în orice caz, un rol foarte important în desfășurarea războiului din Est. Sovieticii aveau calea deschisă de armata română, care neutralizase garnizoanele germane din țară. În câteva săptămâni, Armata Roșie ajungea în cîmpul Dunării, la porțile Ungariei și Austriei.

— *Entuziasmul a fost de scurtă durată...*

— Rușii se purtau ca într-o țară cucerită, impunînd populației tot felul de restricții, interzicînd circulația pe străzi după ora douăzeci și două, confiscînd aparate de radio, agresînd cîteodată lumea pe stradă, furînd ceasuri... Incidentele de felul acesta au încetat după cîteva săptămîni. Dar exacțiunile au continuat mai apoi la nivel administrativ, prin confiscarea imobilelor, rechiziționarea vehiculelor, a materiilor prime. Începusem să simțim o dominare crescîndă asupra țării, dar ne încurajam spunîndu-ne : "Niciodată englezii și americanii nu vor accepta asta : lucrurile vor reîntra pe făgășul normal cînd se va semna pacea..." Șefii partidelor erau primii care afișau un asemenea optimism, amăgiți de vorbele liniștitoare ale diplomaților americani de la București. Doar bătrînul liberal Tăbărăscu striga sus și tare că situația avea să dureze... poate cîtei ani. Toată lumea vedea în asta doar o manevră josnică pentru a-și justifica propria lipsă de caracter și hotărîrea de a colabora cu cei pe care noi îi consideram autorități de ocupație. Doar cîteva persoane, foarte puține, care trăseseră învățămînte din istoria noastră, aminteau că rușii, chiar veniți ca aliați, nu plecaseră niciodată de bunăvoie.

— *Curînd, desfășurarea evenimentelor avea să le dea dreptate pesimiștilor...*

— La 6 februarie 1945, viceministrul sovietic al afacerilor externe, Vișinski, adjunctul lui Molotov, a intervenit brutal, lovind cu pumnul în masa regelui pentru a-i impune un guvern compus din partide „burgheze“, dispuse însă să colaboreze cu comuniștii, sub conducerea

lui Petru Groza. Cabinetul acesta, instalat în mod arbitrar și brutal, a fost primul duș rece peste optimismul nostru incorigibil. Începea penultima etapă înaintea exploatării metodice a țării de către comuniști. Guvernul acesta încă mai accepta existența monarhiei și a unei societăți burgheze pluraliste, pe care nu o putea lichida de la o zi la alta. Dar partidul comunist începea să-și infiltreze sistematic acoliții în toate angrenajele statului. În marile societăți, sindicatele și celelalte organizații de masă creau consilii de întreprindere paralele consiliilor de conducere. Tot mai frecvente, manifestațiile de stradă erau marcate adesea de înfruntări cu regalității și cu simpatizanții Partidului Liberal sau ai Partidului Național-Țărănesc. Această strategie a „salamului“, modalitatea asta de a înghiți puterea în tranșe a fost aceeași în România și în celelalte țări din Est. Eu lucram pe atunci la Comisia de armistițiu și făceam parte, printre altele, dintr-o secție însărcinată cu „epurarea“ publicațiilor profasciste editate între 1940 și 1944. Foarte curînd, sub presiunea sovieticilor, Comisia a început să interzică și cărți publicate înainte de 1940, ba chiar autori clasici, români și străini, printre care Gide, considerați „idealiști și reacționari“. Și totuși, încă nu era un regim oficial marxist. Am încercat să combat această cenzură absurdă și am intrat într-un conflict violent cu ofițerii sovietici. În cele din urmă am demisionat.

Regele rezista cu puținele mijloace de care mai dispunea : pentru că, formal, mai era șeful statului, a început o „grevă a semnăturii“, refuzînd să-și pună pecetea pe legi și decrete. Activitatea legislativă era blocată. După o reuniune la Moscova cu ambasadorii Statelor Unite și ai Marii Britanii, sovieticii au făcut pînă la urmă o concesie : un membru al Partidului Liberal și un membru al Partidului Național-Țărănesc au putut intra în guvern ca... observatori. Pentru cîteva luni, partidele astea și-au redeschis cluburile și și-au scos din nou ziarurile. Asta a durat un an și jumătate. În toamna lui 1947, guvernul era răsturnat. Comuniștii preluau singuri puterea. Regele era silit să abdice.

VII

LUNGA MEA CLANDESTINITATE

— *Cînd regele a trebuit să abdice și s-a instaurat regimul comunist, dumneavoastră tocmai debutaserăți în cariera diplomatică. V-ați simțit imediat amenințat ?*

— Fuseserăm măturăți din Ministerul Afacerilor Externe în noiembrie 1947, deci înainte de abdicare, dar era evident că nici aceasta nu avea să întîrzie, din moment ce corpul diplomatic regal era lichidat. Abdicarea a survenit, într-adevăr, la 30 decembrie : după ce s-a dus să asiste la Londra la căsătoria viitoare regine a Angliei și a făcut cunoștință cu prințesa Ana de Bourbon-Parma, regele s-a întors în România pentru a solicita guvernului, așa cum de altfel și trebuia să facă, autorizarea căsătoriei sale cu prințesa. A obținut-o, o dată cu concedierea. A fost silit să abdice.

Într-o dimineață, așadar, n-am mai putut pur și simplu să intrăm în minister, ale cărui birouri erau ocupate de polițiști în civil. Fără motiv. Asta se întîmpla, e adevărat, imediat după procesul lui Iuliu Maniu, primul mare proces intentat partidelor de opoziție, în care erau implicați unii diplomați acuzați de înaltă trădare, colaborare cu puterile imperialiste și contrarevoluție. Terminologia stalinistă începuse deja să fie la modă. Și a doua zi, și în zilele următoare birourile noastre erau tot ocupate, iar accesul în minister, interzis. De-abia după două sau trei săptămîni s-au publicat în ziare listele cu persoanele radiate din minister. De fapt, eram dați afară toți, de la cel mai vechi ambasador pînă la ultimul slujbaş, cu cîteva rate și inexplicabile excepții.

Evident, nu ni se propunea o altă muncă, trebuia să ne descurcăm. Personal, nu eram foarte strămtorat material. Încă mai aveam la țară o bucată de pământ rămasă după exproprierea din 1945. Spre deosebire de alții, care se hotărâseră să se ocupe ei înșiși de pământurile lor, de teamă că le vor fi confiscate — și rău au făcut, căci mai târziu au fost dați în judecată — eu alocsesem, cu toată dezaprobarrea celor mai în vîrstă și a celor aflați în aceeași situație, să-mi vînd pămîntul în mici parcele, iar napolconii de aur astfel obținuți îi cheltuiam imediat, mergînd să cinez în oraș, îmbrăcîndu-mă și trăind pe gustul meu. Asta a durat pînă în momentul în care, brusc, deținerea aurului a fost interzisă și pedepsită cu închisoarea, iar toată lumea a trebuit să-și transforme rezervele în bani gheață, cu mari pierderi. Dar nici atunci nu m-am simțit grav amenințat. Îmi mai rămîneau o mulțime de lucruri de vîndut și aveam sentimentul că voi putea trăi de pe urma lor. M-am apucat să comercializez covoarele din casă și cadourile magnifice pe care soția mea și eu mine le primiserăm la nuntă, serviciile de cristal, porțelanurile, fețele de masă, apoi îmbrăcămintea de gală. Cumpărători erau Banca Națională și teatrele, dar și unele persoane neprevăzute. Toată lumea vindea tot. În oraș se improvizase un talcioc. O dată m-am dus și eu, cu un prieten care voia să se debaraseze de niște statuete de bronz destul de urite și atît de grele, încît se hotărîse să le lase acolo dacă nu le va găsi un cumpărător. N-a fost nevoie decît de cîteva minute pentru ca amatorii să-l scape de obiectele acelea de un gust îndoielnic. Într-o zi, am mers și eu să-mi vînd așa, în stradă, costumul de seară. Îl expusesem pe un fel de gard, din fața unei curți. O cotoroanță, căreia lucrul acesta nu părea să-i fie pe plac, a ieșit din curte bodogănind, s-a înarmat cu o prăjină și mi-a trîntit jos costumul, care s-a etalat, magnific, în praf. Scena nu era lipsită de măreție dramatică, ducîndu-mă cu gîndul la un film cu Charles Laughton și Edward Robinson. *Manhattan*, care povestește pătaniile unui costum de gală. Costumul meu, care evoluase prin atîtea saloane strălucite, zăcea la pă-

caînt, înjosit, terfelit. Am reușit totuși să-l plasez la un teatru, cu un preț destul de bun. În felul acesta, multumită covoarelor, argintăriei, cărților din bibliotecă, am trăit pînă cînd am intrat în clandestinitate, în 1950.

— *Aveați, pe atunci, sentimentul că se terminase definitiv cu un anumit mod de viață ?*

— *Da' de unde !* Ne spuneam că în curînd totul avea să fie ca mai înainte. Pesimiștii sînt oameni mai lucizi, dar și mai vulnerabili, noi însă nu eram deloc pesimiști. Mulți dintre noi împărtășeau o încredere aberantă, dar neclintită, în viitor, crezînd că neplăcerile astea nu vor putea dura prea mult, supunîndu-ne la cea mai neînsemnată declarație a lui Truman captată la posturile de radio străine, că intervenția americană e iminentă... Optimismul e un fel de instinct de apărare al ființei interioare, total ne-bunese în cazul nostru, dar care menține buna dispoziție.

Viața asta nu s-a schimbat cu adevărat decît în momentul în care în apartamente au început să fie băgați oameni străini. Dacă aveai cîinele camerei sau mai multe, ți se instalau din oficiu în casă oameni veniți Dumnezeu știe de unde. Trebuia să împarți cu ei baia, WC-ul, să-ți înghesui obiectele de uz curent într-o singură încăpere sau în două, să te resemnezi ca apartamentul să-ți fie plin de zgomote, supus unui du-te-vino continuu, cîmpit de prezențe neobișnuite sau invadat mereu de miros de mâncare, fiindcă unii găteau în cameră. Pe scurt, trebuia să suporti promiscuitatea unor persoane nu întotdeauna delicate, nici amabile. Noi aveam douăsprezece încăperi. Din spirit de prevedere, le propusesem unor prieteni să vină să locuiască la noi, dar ideea nu a fost strălucită, fiindcă nici chiar prietenia nu rezistă uneori prea bine unui asemenea tip de experiență. Apoi, după ce am fugit, intrînd în clandestinitate, au venit străini. La început, un ofițer de Securitate, însărcinat fără îndoială să culeagă informații cu privire la locul în care mă găseam. Principalul lui defect era că-și bătea înfiorător nevasta, obligîndu-i pe ceilalți locatari să suporte în permanență țipete, zgomote de izbitori, clipe de groază și impresia că trăiesc într-un local

al poliției în care se torturează. Apoi a venit în camera mea de celibatar o doamnă cam trecută, tot mai arțăgoasă și alcoolică. Apoi un cuplu și două doamne în vîrstă, acestea din urmă foarte discrete, politicoase și plăcute, deposedate de locuința lor, care s-au instalat în sufragerie și într-o încăpere de la etaj, dar lunga coabitare cu ele nu s-a soldat cu neplăceri. Eu eram plecat și n-am mai revenit în casa asta decît mult mai tîrziu, în 1964, după anii de clandestinitate și de închisoare.

În 1948 înțelesesem totuși că nu voi mai putea trăi la nesfîrșit din bruma care-mi mai rămăsese și, urmînd exemplul unui fost coleg de la externe, m-am prezentat la un concurs la Conservatorul de artă dramatică. Ca cititor al lui Shakespeare și Cehov, mă simțeam atras spre teatru și aveam ceva imaginație pentru regie. M-am prezentat, prin urmare, și am fost admis, ca și soția mea. Ea a devenit mai tîrziu actriță, pe cînd eu n-am ajuns decît asistent de regie, lucrînd mai puțin de doi ani.

— *La Conservator nu funcționa filtrajul politic la admitere ?*

— Nu. Erau anii stalinismului dur, dar anumite sectoare, precum teatrul, erau încă în curs de reorganizare și nu se blocase chiar tot ; mai existau breșe prin care te puteai strecura. Fără să fi fost o celebritate, îmi făurisem o mică faimă de critic de artă și conferențiar, așa că demersul meu nu părea suspect. Se simțea, evident, dominația crescîndă a regimului asupra vieții sociale, dar lucrurile evoluau mai mult sau mai puțin rapid, iar în unele medii, precum teatrul, care opuneau un fel de rezistență naturală, s-a putut respira mai multă vreme. Nimeni nu spera să-i poată face pe cei cîțiva îndărătnici renunțați să renunțe de la o zi la alta la viața lor boemă și libertină ; se știa că e nevoie de timp ca să-i cumințești. Apoi, la Conservator erau cîteva personalități remarcabile, ca Alice Voinescu, o veche prietenă a tatei, prietenă de ascendență cu mari scriitori francezi, care altădată mergea an de an la decadele de la Pontigny, în Franța, și căreia îi datorau

cultura lor literară și teatrală cam toți actorii români din generația aceea, inclusiv unii comuniști.

— *În jurul dumneavoastră existau și oameni cuceriți de credința comunistă ?*

— Unii erau cuceriți, dar nu de credință, ci de noul regim, care încă le mai acorda artiștilor un statut social într-o măsură privilegiat, ipotecându-le însă viitorul mai mult sau mai puțin apropiat : într-o bună zi urmau să facă dovada devotamentului lor față de realismul socialist.

Alții, mulți alții au fost arestați, dintre membrii fostelor partide sau dintre cei care fuseseră activi în cercurile studențești. Au fost și proccese, de pildă al „Organizației T“, cei asuzați cu acel prilej fiind, cu toții, repuși în libertate după doi ani, pentru că scopul era înainte de toate intimidarea. Cunoșteam o tânără foarte frumoasă, Adriana Z., care făcea critică de film și fusese implicată în acest proces. După eliberarea ei, când am reîntilnit-o, vorbea foarte pușia. Am înțeles însă că fusese schingiuită în mod bestial, ea și prietenii ei. Despre toate astea lumea nu vorbea decât în șoaptă, de frica turnătorilor.

Alții, în sfârșit, plecau sau încercau s-o facă, așa cum am încercat eu însumi. Unii se stabiliseră în străinătate de la sfârșitul verii lui '44, fără prea mari dificultăți. Apoi a fost din ce în ce mai complicat. După concedierea mea din corpul diplomatic, am vrut să plec împreună cu soția mea și cu un prieten, om de afaceri care ba se îmbogățea, ba dădea faliment, când în România, când în Egipt, când în Israel, unde a și rămas în cele din urmă. Fuga o organizase el, apelînd la Ajutorul internațional evreiesc și la o persoană care trebuia să ne treacă bagajele clandestin în Italia. Afacerea era hotărîită și mă costase cîțiva napoleoni, cînd vizita unei delegații guvernamentale ungurești în România a dat-o peste cap : granița cu Ungaria, pînă atunci riscantă, dar destul de permeabilă totuși, a ajuns brusc mult mai ermetică. Proiectul devenise prea periculos, așa că am renunțat, cu atît mai mult cu cît găsisem formula cu teatrul. Ne parveneau ecourile unor epopei crunte, ale

unor călătorii interminabile, cu popasuri prin închisorile din Iugoslavia sau prin lagărele de refugiați înainte de a ajunge în Franța sau în Italia. Exilul era tot mai puțin accesibil.

Aș vrea să insist asupra acestor ani, 1947—1950, deoarece comparația cu ceea ce se întâmplă acum mi se pare foarte semnificativă. Presiunea ideologică și stalinistă era foarte dură : arestări, procese, lagăre de concentrare, condamnări la moarte. Dar societatea era încă sănătoasă, avea reflexe bune. Oamenii nu căpătaseră încă deprinderi proaste, mentalitățile nu erau încă viciate, intoxicate, condiționate, abrutizate de dictatură. Instinctul îți spunea să duci mai departe modul de viață cu care erai obișnuit. Se ieșea în oraș, scara, cât mai des cu putință. Prefururile încă nu deveniseră prohibitive ; era mijlocul de a menține o oarecare strălucire a vieții sociale. În restaurante apărase o nouă clientelă, cu purtări cam stridente, care se vedea că nu prea e în largul ei acolo. Încă mai făcea notă disonantă. Chelnerii mai bătrâni ne făceau cu ochiul, arătând spre intrușii aceștia lipsiți de maniere. Apoi, exista o solidaritate reală între oameni. Am avut eu însumi ocazia să o simt, din partea celor care, știind că sînt căutat, și-au asumat luni de zile riscul de-a mă ascunde în locuința lor ; și nu erau persoane apropiate. Am umblat astfel, în București, din casă în casă, timp de un an și ceva. Mulți alții au trecut prin ceea ce am trecut eu și au găsit ajutor la persoane pe care practic nu le cunoșteau. Presiunea era foarte brutală, dar corpul social era sănătos, rezista aproape spontan. Abia acum, cînd comunismul se mai destinde, fără să dispară, descoperim îngroziți cît de bolnavă, de deformată, de mutilată, de afectată în forțele ei vitale este astăzi societatea.

— *La sfîrșitul anilor '40 v-ați convertit la catolicism. A fost un act politic sau pur religios ?*

— Nu a fost chiar un act religios, dar atunci, în 1949, așa mi se părea, aveam iluzia credinței. Era în primul rînd o reacție împotriva convenției pe care o reprezentase din-

totdeauna pentru mine ortodoxia, religia care ne fusese predată la școală prin intermediul unor imagini convenționale foarte naive, și ale cărei rituri, liturghia, spovedania, împărtășania dinainte de Paști, nu le trăisem decât ca obligații pur formale. Aveam oroare, ca și tatăl meu, de evlavlia fățarnică și prefăcut naivă a tot felul de bătrânele, către care aruncam priviri ironice, fără să fim prin asta necredincioși. Tânăr fiind, nu-mi pusesem niciodată problema divinității în termeni dogmatici, subiectul mă lăsa mai degrabă indiferent. Mai târziu, unele lecturi mă apropiaseră puțin câte puțin de credință, sau mai bine zis de ceea ce credeam eu a fi credința. Claudel, al cărui admirator necondiționat nu am fost niciodată, care mă orbea însă prin forța imaginilor și a verbului său. Péguy de asemenea, ca și Mauriac, Papini și Maritain, evident. Și Dostoievski, desigur, care, în varianta ortodoxă, reprezenta și el o dramatică reorientare a conștiinței într-un sens creștin.

Dar hotărâtoare pentru mine a fost întâlnirea cu monseniorul Vladimir Ghibea, strins înrudit cu o familie cu care aveam și eu legături de rudenie. Era un prelat romano-catolic, lucru destul de rar în România, unde catolicii, minoritari, sînt, în plus, în majoritatea lor, uniști, adică de rit greco-catolic. Născut într-o familie moldovenească și principeră, care a dat odată domnitori, i se dezvăluise calea încă din tinerețe, pe cînd era deja doctor în medicină. Voia să se facă preot, dar mama lui s-a opus și a obținut, se pare, de la Papa Pius al XI-lea să nu fie hirotonisit cît timp va trăi ea. După moartea mamei sale, devenit preot, jucase un rol important ca misionar în Extremul Orient, apoi în cartierele muncitorești și comuniste pariziene. Reușise să facă acolo multe convertiri, mai ales printre lucrătorii de la Renault-Billancourt. Avea să moară ca un sfînt, după nouă ani de detenție, în pușcăriile comuniste din România. Era un om de o inteligență excepțională, spiritual, tare nostim, prieten cu Jacques Maritain și Paul Claudel, o personalitate foarte puternică. L-am întîlnit de mai multe ori, apoi am început să-l frecventez regulat. M-a atras spre credința lui. Pe atunci, vedeam în catolicism o forță

internațională, efectivă și organizată, opusă comunismului, adevăratul său adversar, nu pentru că ar fi servit interese capitaliste sau burgheze, ci datorită forței lui spirituale și civilizatoare. Privind în urmă, înclin deci să cred că prima mea motivație era politică. A doua, în orice caz, era estetică. Îmi plăcea, îmi place și acum mesa în latină. Când la catedrala Sfântul Iosif din București începea slujba, când se înălțau primele acorduri ale orgii și cuvintele latinești, eram copleșit de frumusețe, aveam impresia că acced la spiritul civilizației europene. În anii aceia, era foarte reconfortant. Credeam că într-adevăr cred. E suficient să te convingi și să dai o formă explicită acestei nevoi, pe care o aveam cu toții, chiar cei mai sceptici și mai necredincioși dintre noi. Eu neg realitatea ateismului. Agnosticii și cei care se îndoiesc nu sînt ateii. Eram deci un catolic practicant asiduu. Mergeam foarte des la confesiune și comuniune. Citeam cărți, nu neapărat de îndrumare religioasă, dar, oricum, tipic catolice. Există, mai ales, pe vremea aceea, o excelentă revistă franțuzească, *Études carmélitaines*, condusă de teologul mistic Gustave Thibon. Practicile mele catolice nu au durat totuși decît trei ani, nu mai mult, din 1949 pînă în 1952 ; pînă cînd, la Cîmpulung, unde mă dusesem să locuiesc clandestin, l-am întîlnit pe Noica. Acolo, apucîndu-mă să studiez cu el filozofia germană și greacă, citindu-i și recitindu-i pe Kant, Hegel, Platon și Aristotel, ca și pe filozofii presocratici, m-am detașat puțin cîte puțin de fervoarea mea catolică. Și-apoi, l-am redescoperit pe unul dintre autorii mei favoriți din tinerețe, Nietzsche. Mi-a rămas totuși întotdeauna un fel de disponibilitate religioasă, un sentiment al proximității divinului, care se amestecă, de pildă, în plăcerea pe care o încerc privind operele impresioniștilor sau primitivilor italieni. Nu cunosc un mai frumos elogiu adus gloriei lui Dumnezeu decît pictura lui Monet, Pissaro, Sisley sau Cézanne. Mai tîrziu, am devenit sensibil la frumusețea maiestuoasă și profundă a stilului oriental al Bisericii ortodoxe. Astăzi aș spune că sînt creștin ortodox, nu prea asiduu ca practicant, destul de liber în comportament, foarte puțin înclinat spre bigotism și fanatism religios, dar totuși creștin, ferit de apostazie.

— *În 1950 ați intrat deci în clandestinitate. Vă temeați că veți fi arestat sau de ce ?*

— Părăsisem în cele din urmă teatrul. Ingerințele și cenzura se intensificaseră, Alice Voinescu fusese dată afară, simțeam apropiindu-se clipa când urma să ofer și eu chezășii ideologice și asta îmi repugna. M-am hotărât atunci să mă angajez pe un șantier în provincie și m-am dus mai întâi, împreună cu câțiva prieteni, să muncesc la construirea unei uzine. Cadrul era bucolic, munca fizică nu prea dură, experiența mai degrabă veselă. Slujba mea, ca achizitor de materiale, nu presupunea un efort fizic. Mergeam în fiecare zi în oraș, cu camionul. La furnizori, puneam să se încarce mașina, apoi petreceam momente agreabile pe terasa unei braserii împreună cu prietenul meu Ion Zurescu, fost ziarist liberal, care lucra pe același șantier. Dar într-o zi, după ce am chefuit pe cinstre la o nuntă în sat, unde fuseseră invitați și muncitorii de la uzină, s-a iscat o încăierare cu țăranii. Toată lumea băuse, începuse să se discute politică. Țăranii erau, evident „reacționari”, iar muncitorii, nu. Discuția a degenerat, a fost chemată miliția și, bineînțeles, vinovați de incitare au fost găsiți tinerii intelectuali de la oraș, adică noi. A trebuit să o ștergem de-acolo cât mai discret și mai prompt cu putință. Trebuie să vă spun că în momentul în care am părăsit Bucureștiul, în vara lui 1948, găzduiam la mine un cuplu urmărit, care scăpase ca prin urechile acului de arestare. Tinăra doamnă fugise ca în romanele de aventuri, pe când Securitatea era deja în casă, spunând că merge să-și ia o haină și ieșind prin șifonierul care ascundea o ușă secretă. N-au rămas mult timp la mine, pentru că după incidentul de pe șantier îi prevenisem că riscam să am necazuri și deci că locuința mea nu mai era sigură.

— *Din cauza lor erați căutat ?*

— Da, dar nu de asta mă temeam. După cearta din sat, mulțumită unor prieteni arhitecți și ingineri, am reușit să mă angajez ca supraveghetor pe șantierul unei case de copii, într-un cartier popular din Iași. Aici era mai puțin campestru și mai puțin vesel. Domneau prostia și beția. Era, de altfel, o muncă la care nu mă pricepeam deloc,

eram complet incompetent. Cu pipa în gură, cu o bască pe cap și o culegere de poeme de François Villon în mână, pe care ceilalți o credeau manual tehnic, rătăceam printre zidari și dulgheri, trebuind să mă prefac tot timpul. Maistrii îmi cereau sfatul, trebuia să fac în așa fel încât să le întorc întrebările și să iau un aer de om priceput. Oricum, asta n-ar fi putut dura. După vreo lună astfel petrecută la Iași, am revenit pentru câteva zile la București, cu prilejul sărbătorilor de sfârșit de an. Într-o zi, când mă dușesem cu soția mea să dejunăm la părinții ei, iar de acolo să luăm cafeaua la niște prieteni, Securitatea a descins acasă la mine. Mama aflase chiar în dimineața aceea de arestarea prietenului meu Zurescu. A făcut ce-a făcut, m-a contactat după-masa telefonic și mi-a dat cele două vesti. Zurescu, foarte apropiat de mediile liberale — unul dintre verii lui, pe atunci exilat în Franța, fusese șeful tineretului liberal — trecuse pe la mine cu puțin timp înainte, ca să-mi ceară să traduc un text incendiar împotriva regimului comunist, compus de el. Voia să-l trimitem în Franța printr-o prietenă care se pregătea să plece acolo. Era arhitectă, născută în România, dar de naționalitate franceză și pe punctul de a se întoarce definitiv în Franța, unde s-ar fi îngrijit ca textul, pe care nu numai că acceptasem să-l traduc, dar îl și accentuasem considerabil, să ajungă la vărul prietenului meu, care la rândul lui urma să-l dea publicității. Când m-a sunat mama, nu m-am îndoit nici o clipă că prietena noastră arhitecta ne vînduse și că acesta era motivul vizitei Securității. Era cu mult mai grav decît să ascunzi fugari : însemna pedeapsă cu moartea sau munca silnică și o moarte sigură pe sinistrul șantier al canalului Dunăre—Marea Neagră. Cărajosul nostru plan fusese de fapt zădărnicit de cea care trebuia să ne servească drept mesager și care înțelesese foarte bine la ce risc ne expune. Dar nu știam asta. N-am ezitat nici o clipă : trebuia să dispar.

— *Știți unde să mergeți ? Erau ușor de găsit oameni care să vă ascundă ?*

— Prima mea hotărîre a fost să merg să cinez în oraș, cu soția mea, pentru a reflecta cu calm la o soluție.

— *În gura lupului ?*

— Acasă nu ne puteam întoarce, dar îmi spuneam că urmărirea nu va fi ajuns atât de departe încît să nu ne mai putem arăta într-un loc public. Am mers deci să cinăm, cît ne poate de plăcut, la Capșa, iar de acolo ne-am dus la cel cu care plănuiserăm să plecăm în străinătate. Toată urma se îmbarce pe un vapor, la clasa a treia, ca să-și încerce norocul în Israel, de unde nu mai avea intenția să se întoarcă. Ne-ar fi lăsat bucuros apartamentul, dar acolo mai locuia și fratele lui, care era un fricos. Am plecat la alt prieten. Nici el nu ne putea primi, dar a plănuit începutul minciunii noastre : soția mea avea să se întoarcă acasă, însoțită de el. Se va mira găsind acolo Securitatea și va „mărturisii” că, după ce mă condusese la gară, unde trebuia să iau trenul de Iași, petrecuse seara cu amantul ei, adică el. Ne-am despărțit. El a însoțit-o pînă la ușă. Acolo, ea și-a jucat atât de magnific rolul, încît nu numai agenții Securității au crezut-o, ci și familia mea, destul de șocată să o audă cum își mărturisește fără pic de rușine adulterul. În orice caz, soția mea era acum scoasă din afacerea asta.

Rămas singur la o oră înaintată din noapte, mi-a venit ideea să mă duc la mănăstirea Antim, unde cunoșteam un călugăr, fost ziarist și poet. După ce am pătruns hotește printr-o gaură din gard, m-am pomenit în fața ușii fericate a chiliei. Nu știam că prietenul meu, călugărul, se retrăsese de cîtva timp într-o sihăstrie. A murit mai tîrziu, în închisoare. Am urcat în clopotniță, unde am petrecut noaptea. A doua zi, la ora șase, mi-a venit ideea să-i telefoniez unui prieten arhitect, pe care îl întîlnisem cu puțin timp în urmă la Iași și cu care petrecusem cîteva seri plăcute. Era dispus să mă primească, așa că am dat fuga la el. Locuia nu departe de biserița Saint-Vincent-de-Paul, unde oficiau preoți francezi și unde eram sigur că voi găsi cunoscuți. M-am dus acolo două zile mai tîrziu, în dimineața de Bobotează, și am dat într-adevăr peste niște prieteni foarte buni, care mi-au putut da vești despre ai mei și despre Securitate. Patru posturi permanente de supraveghere fuseseră instalate la mine, la mama, la matusa mea și la socrii mei, apoi fuseseră ridicate. Soția mea nu fusese aleasă. În fine, eram căutat din cauza cuplului pe care îl

găzduisem : Securitatea nu aflate de nici un text subversiv în care aş fi fost amestecat. Am respirat uşurat. Tot mai riseam cîtiva ani buni de canal, dar, oricum, scăpasem uşor. Povestea dispariţiei mele era totuşi doar la început. Avea să dureze şase ani...

Timp de un an am fost ascuns de unii şi alţii. În primele săptămîni, m-am ascuns la o familie pe care o cunoşteam prin alţi vechi cunoscuţi, fără să avem însă relaţii strînse.

— *De ce o făcea ?*

— Pentru că trebuia să o facă. Pentru că oamenii aceia socoteau că nu trebuie să vinzi pe cineva Securităţii, şi nici măcar să-l laşi să cadă în mîinile ei, nevoind să-l găzduieşti. Riseau asta pentru mine, iar înaintea mea mai riscaseră şi pentru alţii.

— *Eraţi într-adevăr clandestin, adică nu ieşeaţi din casă ?*

— Absolut deloc : îmi petreceam tot timpul într-o cameră unde se afla o bibliotecă şi luam toate mesele cu familia respectivă. În casă erau şi copii, cărora li se spusese că sînt un prieten, că mă cheamă „domnul D.“ şi că nu trebuie să spună asta nimănui. Unul dintre ei a devenit între timp arhitect în Franţa. Apoi, mai era o doamnă în vîrstă, care nu ieşea nici ea din casă şi cu care stăteam toată ziua de vorbă. Era o femeie foarte inteligentă, foarte amuzantă. Şi mai era un unchi, pasionat de Baudelaire, şi o altă doamnă în vîrstă, pe nume Eliza. După o lună şi jumătate, tot ei mi-au găsit alt loc unde să fiu primit, la un prieten de-al lor care venea adesea să-i vadă şi aducea mercur vin bun şi palincă bună, ardelenască. La el am rămas o lună. Apoi m-am mutat la alţii, care locuiau destul de departe, în apropierea unui cimitir ; acolo erau însă mai puţine cărţi şi mai puţine conversaţii plăcute. Şi, în fine, la un tînăr scenograf, care locuia într-o casă mare şi dărăpănată, într-un cartier vechi şi foarte pitoresc. Nu mă cunoscuse deloc înainte. Aici, la Paris, sîntem acum vecini.

— *Păstraţi contactul cu familia ?*

— Da, prin prieteni. Uneori chiar soţia mea venea să mă vadă.

— Prin urmare, poliția nu era totuși foarte eficientă...

— La început, era nevoie de multă prudență, trebuia să treci dintr-o casă într-alta, să intri pe o ușă și să ieși pe alta, să recurgi la tot felul de subterfugii ca să scapi de filaj. Apoi, după o vreme, capeți impresia că nu mai ești urmărit ; dar te poți înșela.

— Trebuia să vă temeți de delațiune și să nu aveți încredere în vecini ?

— Mai mult sau mai puțin. De unii musafiri mă ascundeam, de alții, nu. Îmi amintesc, de pildă, de o femeie care venea foarte des la prima familie unde am fost primit. Era contesa Keller, o rusoaică, prietenă de-a bunicii mele. Avusese doi fii ofițeri ; unul murise în timpul războiului, iar celălalt dispăruse. Avea o vacă și din asta trăia : vânzând laptele unor persoane din fosta societate pe care o frecventase.

Așteptam să mi se procure acte false ca să pot părăsi Bucureștiul. Într-un târziu, după vreun an, mama a reușit să cumpere, cu prețul unui covor, buletinul de identitate al cuiva care l-a declarat pierdut. Mai trebuia însă falsificat, adică să se lipească fotografia cu noul meu chip, cu mustață, în locul celei a titularului, iar deasupra, și asta era foarte delicat, să se reproducă timbrul sec, care trebuia să coincidă exact, pe colțul fotografiei, cu pecetea originală. Tiparul acestei ștampile a fost realizat cu multă trudă, după numeroase încercări, de un văr de-al meu, foarte priceput să mășterească tot felul de lucruri. Operația a fost dusă la bun sfârșit într-un moment de mare tensiune : documentul fals reușise perfect. Puteam să mă servesc de el peste tot, cu excepția circumscripției bucu-reștene care îl emisese.

Fusesem ademenit — dacă pot să spun așa — cu o slujbă într-o fabrică de celuloză, la Zărnești. Până la data angajării, trebuia să petrec în altă parte vreo zece zile. Niște prieteni au aranjat să fiu internat, pentru o așa-zisă boală venerică, într-un spital din Ploiești, unde îl citeam pe Tolstoi, mergeam la cabinetul de consultații în pijama, fără ciorapi, în pantofi cu șireturile desfăcute, cu fișa mea medicală sub braț și unde, pentru a face lucrurile

cum se cuvine, mă supuneam tratamentului absolut superfluu pe care mi-l administra o tină ră și foarte drăguță doctoriță. Situația era destul de jenantă, dar cred că numele străin pe care îl purtam mă făcea să o suport mai ușor. Când a venit vremea, m-am dus la Brașov, de acolo la Zărnești, unde, din fericire, fabrica de celuloză nu m-a acceptat. La puțin timp după aceea, acolo aveau să se înfrunte luptători din rezistență și trupe de Securitate. Una dintre mătușile mele a avut atunci ideea să mă trimită la Cîmpulung, unde avea niște cunoștințe care m-ar fi putut ajuta să-mi găsesc un adăpost. Pe atunci, în orașul acela avea domiciliu forțat filozoful Constantin Noica, cu zece ani mai mare ca mine și ale cărui cărți le citisem pe toate. Începeam să fiu interesat de cultura germană. El scria despre Goethe, în sfârșit, împotriva lui Goethe, prin urmare despre Goethe. M-am hotărât să merg să-l văd. Aveam să ne întâlnim aproape zilnic, timp de mai mulți ani.

— *Sintem la apogeul represiei staliniste, mil. zeci de mii de oameni sînt trimiși să-și găsească moartea la Canal, iar dumneavoastră trăiți liniștit cu acte false și îl vizitați zilnic pe un filozof de dreapta, fost legionar, cu domiciliu forțat !*

— E de mirare, într-adevăr. Dar, cum nu se putea trăi fără riscuri, luasem hotărîrea să trăiesc cît mai normal cu putință. Găsisem, într-o vilă în care locuiau trei bătrîne doamne, puțin în afara orașului, o cămăruță încîntătoare, mobilată într-un fals stil Ludovic-Filip. Proprietăreasa, una dintre cele trei doamne, era profesoară de franceză pensionară. Înarmat cu un certificat medical care spunea că o boală nervoasă îmi impunea acest sejur în liniștea munților, m-am dus la miliție să cer un permis de sedere. A mers de minune. Se presupunea că lucrez acasă, la niște traduceri. Cît despre Noica, milițienii din Cîmpulung care se ocupau de paza lui nu prea șiau cine e. M-am întors de cîteva ori la miliție ca să-mi înnoiesc permisul, apoi n-am mai făcut-o. Devenisem un personaj familiar al acestui orașel ; treceam drept un original, dar nu eram deranjat.

O dată mi-a fost totuși frică. Era în ziua în care Noica mă poftise să ne înfruntăm dintr-un curcan pe care toc-

mai îl primise cadou, ca onorariu pentru lecțiile pe care le dădea în cartierele de la marginea Cîmpulungului. Spre prînz mai eram încă în baie — mă sculam tîrziu, pentru că îmi petreceam nopțile citindu-i pe Goethe și Kant și studiînd limba greacă —, cînd am auzit glasuri de bărbați și zgomote de cizme pe culoar, iar pe proprietăreasă bătînd în ușă : „Domnule, domnule, sînteți căutat !” Am deschis. Patru ofițeri de Securitate, cu Kalasnikovul la umăr, mă măsurau cu privirea. Le-am spus că nu-mi terminasem toaleta, ei mi-au răspuns „atunci terminați-o”, iar eu am închis ușa. M-am bărbierit cît mai scrupulos cu putință, m-am îmbăiat ca un sibirit, îndelung, spunîndu-mi că era probabil pentru ultima oară și, cînd am ieșit din baie, nu mai era nimeni. Plecaseră. Căutau pe altcineva.

Mama îmi trimitea din cînd în cînd ceva bani. Nevoile mele erau modeste, iar viața, liniștită. Faptul că îl întilnisem pe Noica era pentru mine o fericire. Discutam filozofie cît era ziua de lungă, reciteam textele lui Heidegger și Hegel. Pacea asta ne era un pic tulburată doar vara, cînd veneau vilegiaturistii, de care fugeam, temîndu-mă ca vreunul dintre ei să nu mă recunoască. Într-o zi, totuși, fiind invitat la o serată, în timp ce conversația se învîrtea în jurul exilaților, unul dintre turiștii de-acolo a spus : „Știi cine a plecat ?... Paleologu. E în Franța. Am văzut o carte poștală de la el.” Mi-am zis : „Doamne, Dumnezeu, dacă aș putea să mă deconspir !...”

Cu timpul, deveneam tot mai puțin prudent. Mi s-a întîmplat chiar să merg să petrec cîteva zile la niște veri, la București, ca să-i văd pe ai mei, sau mergeam să o întilnesc pe mama într-un restaurant din Gara de Nord, unde într-o zi, cu ocazia unei rații, am testat perfecțiunea actelor mele false. Apoi, în urma Conferinței de la Geneva, din 1955, a venit un decret care grația anumite pedepse, de pînă la 5 ani (eu atîta riscam).

— *Atunci v-ați hotărît să vă predați ?*

— Planul meu era să mă prezint la ceea ce pe atunci se numea procuratura generală, înarmat cu un scurt memoriu în care să relatez cît mai aproape de adevăr, dacă asta nu ar fi implicat pe nimeni, motivele pentru care mă ascunsesem și ce făcusem între timp. Mă gîndeam că pe-

deapsa va fi pronunțată cu suspendare, în virtutea decretului de grațiere, dar nu excludeam cu totul posibilitatea ca lucrurile să ia și o întorsătură urâtă. În ziua hotărâtă, mi-am pus o pijama pe sub cămașă, mi-am înfundat în buzunare o periută de dinți și ciorapi de schimb și am pornit. Vreo sută de persoane așteptau în anticamera procurorului de serviciu. Mi-am spus că asta-i prea de tot, să aștept ore întregi ca să fiu arestat. Așa că m-am îndreptat spre secretară și i-am spus : „Domnișoară, eu sînt un fugar și am venit să mă predau.“ „Nu cumva să plecați !“ a exclamat ea. Eu i-am răspuns că nu venisem ca să plec așa de repede, iar ea, după ce m-a anunțat, m-a introdus în biroul procurorului, stîrnind indignarea generală în fața unui asemenea favor. Procurorul avea treabă pînă peste cap. M-a întrebat dacă am un număr de telefon la care să mă caute. I-am lăsat memoriul și am plecat, liber ca păsările cerului.

— *Credeți că multe alte persoane au trăit așa, ascunse ?*

— Nu era o practică extrem de frecventă. Au fost cîteva cazuri comparabile cu al meu, dar majoritatea persoanelor urmărite spre a fi arestate au fost în cele din urmă găsite. O asemenea experiență ar fi fost, în orice caz, inimaginabilă sub Ceaușescu, cînd represiunea a devenit mai puțin singeroasă, dar metodele polițieneste mult mai perfecționate. Pe vremea aceea, însă, cu toate că moartea făcea parte din consecințele posibile ale oricărui conflict cu poliția, ale oricărei anchete, riscul acesta era în general asumat. Frica încă nu devenise o a doua natură.

Deznodămîntul acestei afaceri este, de altfel, destul de edificator. N-a intervenit decît cinci luni mai tîrziu, în iulie 1956. În lipsa altei soluții, mă instalasem la mama. Ea însăși trebuise să se limiteze la o singură încăpere a apartamentului, plină de mobile și obiecte, și la o baie a cărei țevărie picura mereu și care servea totodată de WC, de bucătărie și de cămară. Dar, în fine, să dispui de o baie era, totuși, un privilegiu.

Într-o zi, pe la unsprezece, pe cînd mama ieșise ca în fiecare dimineată la cumpărături, la ușa apartamentului s-a prezentat un individ care s-a recomandat drept trimis

al Ministerului de Interne și m-a anunțat că trebuie să merg la departamentul lui. Mă întrebam dacă venise să mă ridice sau era doar o invitație. Așa că m-am jucat de-a șoarecele cu pisica. Am început prin a-i spune că, din păcate, încă nu-mi făcusem toaleta și că, în orice caz, eram așteptat de niște prieteni, la masă. „Bun, atunci să spunem la cinci și jumătate, în Piața Palatului regal, în fața intrării ministerului.” Vrînd să văd pînă unde puteam merge, am emis o nouă obiecție : „O, nu, îmi pare rău, nu sînt sigur că voi putea ajunge la timp ; am o probă la croitor. Să fixăm o oră ceva mai încolo”. Nu s-a împotrivit.

Seara l-am regăsit la ora și locul convenite. M-a purtat de-a lungul unei întregi laturi a ministerului ca să intrăm pe o ușă laterală și m-a încredințat unui bărbat în uniformă, spunîndu-i : „Uite-l pe R 66” sau nu știu ce indicativ de genul ăsta. Celălalt m-a vîrit într-un ascensor, m-a urcat la etaj, apoi m-a coborît la subsol, m-a mai urcat cîteva etaje cu alt ascensor, apoi am străbătut un culoar nesfîrșit și m-a predat la rîndul lui unui coleg, gratificîndu-mă cu alt indicativ numeric. Din nou am fost pus să parcurg coridoare și în fine am fost dus într-un birou cu ușă metalică. Am așteptat. A venit într-un tîrziu un individ ciufulit, cu fruntea îngustă, cu un costum maron închis, la două rînduri, cu o croială jalnică ; s-a înarmat cu un teanc de foi împărțite în două pe verticală și cu creioane de diverse culori și a început să mă interogheze. Mi-au fost suficiente doar cîteva replici ca să pricep că răspunsurile mele erau consemnate în modul cel mai arbitrar cu putință, cu albastru sau cu roșu, la dreapta sau la stînga foii, și că și așa făcea parte dintr-o punere în scenă care urmărea doar intimidarea, doar să-i facă pe oameni să creadă că sînt prinși într-o rețea extrem de bine organizată, într-un sistem de investigare foarte complex, care îi va învinge în cele din urmă.

Am repetat foarte exact ceea ce declarasem în memoriu și mi-am dat seama că nimic din ceea ce aș fi putut să spun pînă atunci în fața unor oameni cunoscuți ca informatori, nimic din cuvintele pe care le rostisem întotdeauna liber nu le era cunoscut. Mi-am mai dat totodată seama că nu știau absolut nimic despre ceea ce făcusem în acei ultimi șase ani și că mințeau : „Știți, domnule, noi n-am vrut să vă arestăm, deși am avut nenumărate prilejuri s-o facem, de fiecare dată cînd vă în-

filneai mama eram pe-aproape". Lucru exclus, era limpede. Aveam să mă conving câțiva ani mai târziu, la procesul meu, că oamenii din poliție mint, fără artă, fără psihologia minciunii, mint foarte prost, dar tot timpul.

Într-un târziu am avut dreptul la iertare și la binecuvîntarea individului în costum maron : „O anumită perioadă din istoria noastră a fost acum depășită. O perioadă de luptă, în care partidul trebuia să se organizeze împotriva dușmanilor poporului. Mai sînt și acum dușmani, dar dumneavoastră nu sînteți unul dintre ei. În prezent, societatea socialistă are nevoie de toate competențele și de toate persoanele bine intenționate. Veți găsi ceva de lucru“.

Dosarul meu a fost clasat, fără să mi se ceară ceva în schimb ; fie că nu prezentam încredere pentru a le furniza informații, fie că misiunea asta era considerată prea nobilă pentru mine.

VIII

DESPRE BUNA FOLOSINȚĂ A ÎNCHISORII

1944
1945
1946

— **Relativa liberalizare care v-a permis să ieșiți din clandestinitate a fost de scurtă durată. De ce ați fost arestat, câțiva ani mai târziu ?**

— Odată revenit la viața în libertate, trebuia să reîntrez în „cîmpul muncii”, cum se spunea pe atunci, adică să-mi găsesc un serviciu. Era singura cale pentru a putea spera că-mi voi găsi o cameră proprie și că voi înceta să dorm pe un pat de campanie în aceeași încăpere cu mama și cu tatăl meu vitreg (între timp, divorțasem de prima mea soție). Am încercat, într-o doară, să mă folosesc de diploma de licență în drept ca să mă înscriu în barou. Dar cum nu mă mai servisem de ea de la sfârșitul studiilor, de la vîrsta de douăzeci și trei de ani, și cum atunci aveam treizeci și șapte, se ridicau unele probleme. N-am insistat, cu alît mai mult cu cît meseria de avocat, în contextul politic și social al momentului, nu mă atrăgea deloc.

Apoi, am încercat să o reînnod cu critica de artă. M-am dus la un prieten care conducea secția de artă la Editura de Stat și care a vrut să-mi comande o carte despre un pictor pe care nu-l prețuiam. Și de aici am făcut cale-ntoarsă. Apoi, într-o zi, am citit la mica publicitate că se angajau modele pentru Institutul de Belle Arte. Căpătasem în timpul refugiului meu la Cîmpulung, tot frecînd podelele de două ori pe săptămînă la bătrînele doamne și cărînd patruzeci de căldări de apă pe zi, din fundul grădinii pînă în casă, o plastică musculară impecabilă. Mi-am luat totuși unele măsuri de prevedere, înar-

mîndu-mă cu cîteva recomandări, și am fost admis ca model. Prima mea misiune a fost să ajut ca fațada Institutului să fie împodobită cu portretele conducătorilor partidului, cu prilejul aniversării Revoluției ruse din octombrie. Pe timpul lui Gheorghiu-Dej încă se mai practica asta. Mai tîrziu, Ceaușescu nu mai admitea decît propriu-i portret și pe al nevastă-sii.

— *Înainte de a fi arestat, ați trăit trei ani ca model ?*

— Tatăl meu murise, iar unul dintre prietenii lui, marele muzician Mihail Jora, regretînd nespus că nu făcuse nimic pentru el, și-a băgat în cap să-i vină în ajutor fiului. A intervenit deci în favoarea mea pe lângă bătrînul academician, profesorul Oprescu, directorul Institutului de Istorie a Artei, ca să-mi găsească un post de cercetător. După un concurs *ad hoc* am fost numit cercetător în domeniul artei medievale, adică bizantine, un domeniu în care, cu puțină abilitate, te puteai sustrage constrîngerilor ideologice. Eram total ignorant în materie, dar asta n-a durat mult. M-am interesat în special de frescele din secolul al XIV-lea care decorează pereții interiori ai mării biserici domnești din Curtea de Argeș și, în trei luni, eram deținătorul unei erudiții foarte specializate. În fond, există un Dumnezeu al științei. Fiecare lectură te trimite la alta și, în cele din urmă, ajungi stăpînul unei cunoașteri care a venit singură spre tine. Îmi reorientasem deci complet viața spre studiul vechilor monumente de artă moldovenești și muntenesti. Studiul meu cu privire la picturile de la Curtea de Argeș era pe punctul să apară, cînd s-a produs un nou viraj ideologic și partidul și-a înăsprit linia, inclusiv în științele sociale, în care „se infiltraseră influențe idealiste și burgheze“. Cartea a fost prin urmare scoasă din planul editurii. Între timp, mi se ceruse o monografie despre Probota, biserică mănăstirească din secolul al XVI-lea, un admirabil monument de arhitectură clasică moldovenească, înălțat de marele domn Petru Rareș. Făcusem o adevărată pasiune pentru monumentul acesta. Am mers să-l prospectez trei ani la rînd, în sezonul frumos. Eram pe cale să descopăr, sub pictura de proastă calitate din secolul al XIX-lea,

stratul primitiv de fresce, magnific, cu o compoziție amplă și augustă, cu un colorit amestec de rafinat și auster în același timp, dar iată — și nu e fără legătură cu arestarea mea — că se apropia ultimul termen, iar eu nu depășisem faza unei introduceri de vreo treizeci de pagini. Nu mai avansam deloc, nu mai știam ce să spun. Așa că, în noaptea de 9 septembrie 1959, când am fost trezit brusc de lumina unei lanterne atîntite asupra mea, primul meu gînd a fost de ușurare : „Uf, iată-mă scăpat de grija monografiei despre mănăstirea Probota !“

Nu făcusem decît să tărăgănez munca la monografie. Eram cîțiva prieteni care ne întâlneau în jurul lui Constantin Noica, în principiu tot cu domiciliu forțat, dar care, cum supravegherea se mai relaxase, venea din cînd în cînd, clandestin, la București, uneori pentru cîteva zile. Ne reuneam la una dintre tinerele noastre priclene, în jurul unei cești de ceai cu tartine de pîine prăjită cu brînză și vorbeam, vorbeam... despre literatură, despre filozofie, dar și despre politică, de vreme ce vorbeam cîte-n lună și-n stele. Atîta tot, și era deja o acțiune vinovată. Citiserăm *Starca de asediu* a lui Camus și ne spuneam că există o cale pentru a scăpa de „ciumă“, că teroarea nu există realmente decît în măsura în care o accepți, că dacă nu-ți pasă de ea, nu mai există. Ne purtam, așadar, ca și cum eram fi trăit sub o dictatură. Conversam. Scriam, dar destul de puțin ; nefiind nici cunoscuți, nici contemporanii lui Saint-Simon, ne știam destul de reduse șansele de a fi vreodată publicați postum. Întîlnirile noastre făceau adepți sau atrăgeau oaspeți de o zi. Deveniserăm animatorii unui soi de salon literar. Teroarea face să înflorească sarcanele, fiindcă discuțiile devin singurul antidot, singurul mijloc de a comunica, în clipa în care nu-l mai ai pe acela al tiparului.

— *Nu vă era teamă că oaspeții ocazionali v-ar putea trăda ?*

— Cum ar fi putut să raporteze niște conversații greu de rezumat și care, de altfel, nici nu erau formulate cu precădere în termeni politici ? Apoi, vedeți, majoritatea

celor care deveniseră turnători o făcuseră într-o clipă de neatenție, de rezistență scăzută, într-un moment de teamă ulterior depășită. Nu se prea omorau cu firea. Erau, evident — am și cunoscut cîțiva — și turnători din vocație, dintr-un fel de malformație morală, care nu este rară, dar nici foarte naturală.

— Și totuși aveați sentimentul că vă dedașerați la o activitate delictuoasă. Erați conștienți că vă putea atrage ani buni de închisoare ?

— În 1957-1958, încă nu. Numai că, într-o zi, prietenul nostru Noica i-a venit o idee : să scrie, după modelul *Povestirilor după Shakespeare* ale lui Charles Lamb, niște *Povestiri după Hegel*, un fel de *O mie și una de nopți* filozofice, extrase din *Fenomenologia spiritului*. Proiectul acesta se născuse în focul discuțiilor pe care le avusesem cu el la Cîmpulung. Urma să fie o lucrare plină de dulceața existenței, care să te facă să pricepi că viața cotidiană, viața amoroasă, viața socială, viața casnică întruchipează o filozofie și că, prin urmare, a-i citi pe filozofi este o modalitate de a trăi și mai intens în real. Acestei idei — magnifice —, el i-a mai adăugat una : aceea de a se elibera de obligațiile pedagogice plictisitoare de pe urma cărora își câștiga pîinea și a-și rentabiliza proiectul, difuzîndu-l sub formă de abonamente. Cîteva luni mai tîrziu, ne-a citit primele capitole — și-a fost o decepție teribilă. Era un fel de prozopopee în trei timpi, total abstractă, total, dominată de referirea la marele fabricant de triade mecanice și obositoare, Hegel. I-am spus-o. A plecat foarte abătut la Cîmpulung și a revenit după cîteva luni cu un text excelent, seducător, pe care ne-am angajat să-l punem în circulație, în schimbul unor onorarii care îi erau destinate. Principalul cap de acuzare reținut împotriva mea avea să fie acela că cenzurasem prima versiune a textului, contribuind la îmbunătățirea lui și făcîndu-l deci, după părerea judecătorilor noștri, încă mai dăunător.

— Pe ce se întemeia prestigiul lui Constantin Noica ? Pare să fi constituit un punct major de referință pentru o bună parte a intelectualilor români, inclusiv cei despre

care se vorbește astăzi, ca Liiceanu. Întruchipa el un fel de morală a rezistenței ?

— Era interesat de rațiune, nu de morală. A avut, într-adevăr, o mare influență asupra mai multor generații : a mea și, mai târziu, după ani de închisoare, a băieților care ne-ar fi putut fi copii. În această a doua perioadă, cînd a fost într-un fel recunoscut oficial, și-a făcut omul în toate mediile, inclusiv în cele pe care noi le disprețuiam, ale naționaliștilor, susținătorii regimului, ale pescuritorilor în ape tulburi. Adulatorii lui Ceaușescu s-au servit de el, deși ceea ce-i adusese notorietatea fuseseră tocmai scrupulozitatea științifică și discreția în calificative. Asta nu-l împiedica, totuși, să sară peste cal și să-i ridice în slăvi pe unii dintre impostorii aceștia. Asta îi venea din lipsa simțului artistic, cu toate că el în sine era un mare artist. E drept, el însuși le dăduse apă la moară, prin cîteva scrieri care pe mine personal nu m-au convins niciodată, cum ar fi exegeza, foarte ingenioasă de altfel, a rostirii populare românești, sau printr-un fel de oroare pe care o resimțea în fața multiplicității și prin tendința de a reduce totul la unitate, care la el era un demers, o deformare filozofică, dar care, în politică, slujește de minune dictaturilor. Avea însă un har extraordinar, o putere de radiație intelectuală, un dar fascinant de a-și impune tezele drept evidențe. Era în mod funciar, după părerea mea, un spirit fals, dotat însă cu o forță de persuasiune irezistibilă și atins adesea de aripa geniului.

— El a fost arestat primul ?

— Da, în jurul Crăciunului din 1958, iar puțin după aceea, doctorul Sergiu Al-Gheorghe, care era medicul Operei din București și totodată un indianist și tibetanist ilustru.

— Cînd ați aflat, v-ați schimbat în vreun fel comportarea ?

— Ce altceva puteam face decît să trăiesc ? Am dus o existență tot mai nechibzuită, mi-am oferit toate bucuriile, mi-am permis toate licențele. Fiecare zi era o nouă

zi cîştigată. Am dus-o într-un chef şi o desfătare. Aduceam acasă fetișcane desculțe de prin mahalale, orbite de interiorul meu, neîndrăznind să-mi treacă pragul cu picioarele lor murdare. Am avut şi aventuri galante mai mondene. Niciodată n-am cunoscut o perioadă mai euforică, mai intensă, mai voluptuoasă ca acele nouă luni scurse pînă în septembrie. Nu plutea decît un nor negru : monografia.

— *Aşadar, soseşte clipa...*

— Cu cinci sau şase zile înainte, am primit vizita stranie a cuiva care s-a prezentat drept trimis al Sfatului Popular raional şi care trebuia, chipurile, să „măsoare spaţiul“. Venise să repereze locul. A picat în momentul în care vorbeam cu nişte prieteni despre un text de Cioran publicat în *La Nouvelle Revue Française, Lettre à un ami lointain*, care i se adresa lui Noica şi la care acesta răspunsese. Izbutisem să găsesc textul la Biblioteca Academiei, dar nu se bucura, desigur, de difuzare. Îl multiplicasem şi îl distribuiseam. A fost alt cap de acuzare reţinut împotriva mea.

Practica de a aresta oamenii în plină noapte era curentă : se miza pe faptul că vor fi găsiţi cu siguranţă acasă, ca şi pe efectul psihologic produs de deşteptarea bruscă. S-a întîmplat, aşadar, pe 9 septembrie, la ora două neaptea. Un individ aţintise asupra mea lumina unei lanterne, iar cu cealaltă mîină îmi arăta legitimaţia Ministerului de Interne. M-am aşezat într-un fotoliu, în halat, şi am fumat încontinuu, cît a durat percheziţia. Mi-au înşfăcat din bibliotecă lucrări de Ibrăileanu, critic de stînga, dar care se întîmpla să aibă un omonim într-un fost membru al Gărzii de Fier, arestat şi condamnat cu vreo an înainte, şi pe care l-au confundat, desigur, cu cel din urmă. Au găsit, într-un sertar, Legiunea de Onoare franceză a bunicului meu şi într-un dulap, un rucsac. Pe atunci, în zonele de munte, încă mai acţiona o rezistenţă anticomunistă armată. Rucsacul era pentru ei dovada legăturilor mele cu mişcarea de partizani. Legiunea de Onoare era

un însemn francez, deci capitalist. Grozave probe mai adunaseră ! Apoi m-au gătit cu un fel de mască neagră, foarte opacă, să nu văd unde mă duc. Am recunoscut însă drumul : mă duceau la Malmaison, o fostă cazarmă, aflată nu departe de locuința mea, de cealaltă parte a Gării de Nord, și devenită unul dintre sediile Securității. După îndeplinirea formalităților și a măsurătorilor antropometrice, am fost vîrit într-o celulă cu un tînăr sîrb, care avea sarcina, după cum mi-am dat seama mai tîrziu, să mă tragă de limbă. Nici n-am apucat bine să facem cunoștință și să adorm, că au și venit să mă ia pentru primul interogatoriu.

— *Ați aflat imediat ce vi se reproșa ?*

— La început, ofițerul de Securitate mi-a reproșat că tradusesem în engleză un text al lui Zurescu. Am negat, iar el m-a amenințat că mă confruntă cu Zurescu, despre care, printr-un concurs de împrejurări, aflasem că murise în închisoare. I-am spus : „N-aveți decît“, dar cum el insistă, am adăugat : „Zurescu e mort ; după cum vedeți, știu. N-am tradus nici un text în engleză, ci în franceză. Am și lungit textul cu două treimi, ba chiar l-am făcut mai vehement, dar voi n-ați avut cum să-l vedeți, altfel ați fi știut că nu era în engleză. Și vă spun toate astea fiindcă așa vreau eu. Asta s-a întîmplat în 1950, iar acest gen de infracțiuni au fost amnistiate.“ Cîștigasem prima rundă. Mi-a cerut apoi să-i povestesc totul despre activitatea mea de legionar. „Iar începeți ! am replicat eu. Dacă ați fi informați așa cum ar trebui, ați ști că n-am fost niciodată legionar, că am fost întotdeauna un adversar declarat, chiar înverșunat, al legionarilor. Să vă spun eu : anticomunist, asta da, sînt !“ Tipul a înțeles că nu-mi e frică ; n-a mai recurs nici la amenințări, nici la brutalități.

— *Rațiunile pentru care se considera vinovat faptul de a fi citit o carte de Cioran, Eliade sau Ionescu au fost explicitate de anchetatori ?*

— Nu, erau incapabili să facă asta. Adevăratul motiv era pur și simplu acela că într-un regim comunist nici noțiunea de drept, nici aceea de libertate nu sînt cunoscute.

Simpla citire a unei cărți este, prin ea însăși, antipatică. Și cu atât mai mult dacă nu e o carte editată în țară, dacă nu are binecuvîntarea regimului. Vă închipuiți că interlocutorul meu nu citise în viața lui nimic de Cioran, nici de altcineva. N-a avut, în legătură cu *Ispita de a exista*, decît argumentul că e o „carte legionară“. Or, e orice vreți, mai puțin o carte legionară. E drept că în tinerețe Cioran a fost legionar — de altfel a și recunoscut asta. Dar cărțile pe care le-a scris în Franța nu au nimic de-a face cu acest curent, ba dimpotrivă, sînt lucrări individualiste, critice și sceptice. „Pute, pute de la o poștă“, mi-a mai spus securistul. Atîta înălțime a vederilor a sfîrșit prin a mă enerva : „Și cum simți. l-am întrebat, după miros ? Nici măcar nu cunoști limba în care a fost scrisă, iar de tradus, nu s-a tradus !“

Încet-încet, actul de acuzare prindea formă. Eram învinuit că îl incitasem pe Noica să scrie o carte dăunătoare clasei muncitoare, destabilizatoare, ostilă ideologiei marxist-leniniste. Mă mai învinuiau că scrisesem eu însumi asemenea texte, ca și de alte cîteva crime de același gen. Toate acuzațiile se învîrteau în jurul uneia și aceleiași noțiuni, aceea de ostilitate față de regim : „dușmănos“, cuvînt cu o conotație mai puternică, implicînd o mai mare înverșunare decît simpla ostilitate. Eram deci acuzat de dușmănie.

— *Aparent, acuzatorul dumneavoastră era la curent cu multe lucruri, de pildă cu faptul că dumneavoastră îl încitaserăți pe Constantin Noica să scrie cartea. Cineva vorbise, deci ?*

— Dinu (Noica, adică) le povestise totul. Le spusese aproape tot și mă așteptam la asta. El pornea de la ideea că trebuie să ne asumăm deplin responsabilitățile și riscurile pe care acestea le comportau, începînd cu acela, aproape sigur, că într-o bună zi vom fi închiși. Socotea că, într-un regim comunist, oricum nu puteai scăpa de asta și că, la urma urmelor, e o experiență care nu trebuie ratată. Exista între noi un fel de înțelegere tacită asupra faptului că vom spune adevărul.

Nu toată lumea împărtășea această părere. De pildă, între prietenul meu Steinhardt și mine a existat o neînțelegerere pe care el trebuie s-o fi regretat. A fost arestat la patru luni după mine, pe 4 ianuarie 1960, în ziua morții lui Camus. Avuseserăm, înainte de a cădea, și unul, și celălalt, în **miinile** poliției, o lungă discuție chiar pe această temă, ca **să ne punem** de acord asupra felului în care trebuie să **ne comportăm**, asupra a ce trebuie să spunem și să nu **spunem** în ziua când se va întâmpla. El era partizanul **ideii de a șterge** toate urmele și a falsifica totul. Elaborase o **versiune** extrem de complicată privind istoricul **relațiilor** dintre noi : că părinții noștri erau prieteni, că **ne cunoșteam** din copilărie, că ne pierduserăm unul de celălalt, apoi ne reîntîlniserăm în nu știu ce împrejurări rocambolești, pe scurt, un scenariu foarte greu de memorat. Eu n-am reacționat imediat. Dar câteva zile mai târziu, văzînd cum ne chinuiam să învățăm aproape pe de rost țesătura asta de minciuni pe care mai mult ca sigur că le-am fi uitat și unul, și celălalt, mi-am spus — și i-am spus — că e stupid și că oricum nu va servi la nimic. „Ne-am cunoscut **cînd** ne-am cunoscut, i-am spus. Să nu ne încurcăm cu o poveste căreia nu-i putem stăpîni implicațiile și care ar sfîrși eventual prin a compromite și alte persoane.“

Cînd am fost interogat, am susținut versiunea asta, a adevărului. El uitase concluzia discuțiilor noastre și se **hînsase** într-o poveste complicată, cu o mulțime de detalii în totalitate inventate. **Lucrul acesta a fost** foarte rău primit : Minți ! Paleologu a mărturisit **totul**“, i-au spus, și i-au tras în consecință o bătaie **ca la carte**. Ne-am revăzut, mai apoi, în închisoare. **A fost** de acord că se zăpăcise complet și că uitase de **convenția** noastră. Era de altfel cu atît mai greu să **minți de la un capăt la altul** cu cît inculpații erau foarte numeroși, iar riscul de a fi contrazis, foarte mare. În centrul grupului nostru se aflau, în afară de Noica, Steinhardt și eu, doctorul Sergiu Al-Gorge, prietena noastră, Beatrice, în casa căreia ne întâlneam cel mai des, și doi colegi de la Institutul de Istorie

a Artei. În cadrul instrucției mai era audiat și Dinu Pillat, care de fapt nu făcea parte din grupul nostru, fiind implicat și într-o altă afacere, ai cărei inculpați erau în majoritate foști legionari, cu toate că el nu era. În lotul nostru, unul era liberal, altul fost comunist, altul fost social-democrat ; în afară de Noica, nimeni nu fusese membru al Gărzii de Fier. În anchetă au mai fost amestecate și multe alte personalități din lumea intelectuală și artistică.

În atari condiții, nu prea mai aveai altceva de făcut decît să spui adevărul. Versiunile noastre coincideau, cu excepția cîtorva detalii. Nu am avut de suferit nici intimidări, nici violențe fizice, în afară de doi dintre noi, Steinhardt și doctorul Sergiu Al-George, care se hotărîsese să braveze și refuzau din principiu orice început de dialog cu anchetatorii. Se pare însă că și Noica — nu am aflat decît după moartea sa, nu-mi vorbise niciodată despre asta — a fost, la un moment dat, bătut.

— *Dumneavoastră n-ați bravat ?*

— Ba da, dar nu negam lucruri pe care nu avea nici un rost să le negi. Evitam, pe cît puteam, să spun nu. Îmi spuneam că, oricum, verdictul fusese deja stabilit și că, prin urmare, nu servea la nimic să-i enervez pe cei care mă anchetau.

Pînă la urmă, în acest gen de situații, granița dintre atitudinea curajoasă — sau preocupată înainte de toate de demnitate — și suplețea care riscă să te propulseze pe panta compromisurilor este foarte firavă. Singura mea grijă era să nu implic și alte persoane, și de aceea preferam să am în față un anchetator dispus întru cîtva să mă creadă.

Procesul care a urmat s-a desfășurat după metodele clasice ale unui asemenea regim. Oficial nu a avut loc cu ușile închise, dar sala de ședințe era în întregime ocupată de ofițeri ai Securității, iar familiile acuzaților au fost forțate să stea la intrare.

Totul fusese hotărît dinainte, era cusut cu ață albă. Președintele tribunalului și-a permis, astfel, să-l pună într-o situație penibilă pe Alexandru Teodoreanu, celebrul poet și prozator, reputatul om de spirit, reproșîndu-i

tonalitatea politică antiguvernamentală din trei fabule
erisc... în 1920, dar care puteau fi, evident, transpuse în
critici la adresa regimului comunist. Alexandru Teodo-
reanu, supranumit Păstorel, nu era mai puțin faimos ca
băutor jovial și autor de epigrame pe cit de nostime, pe
nit de usturătoare. Catrenele lui improvizate, care se nu-
mărau cu miile, de obicei scrise în grabă la sfârșitul unei
mese, pe marginea unui *menu* sau pe un pachet de țigări,
se răspîndeau fulgerător în toată țara. Președintele tri-
bunalului, un **jurist** destul de cunoscut, transformat cu
prilejul acela în locotenent-colonel de justiție, nu era, vădit
lueru, deloc **tîmpit**, dar asta nu-l împiedica să fie un ti-
celos, care studiasse dreptul la Iași pe vremea cînd Păs-
torel, originar din acest oraș, încă mai locuia acolo. Nu
se putea deci să nu știe cu cine are de-a face. Cu toate
astea, a avut neobrăzarea — după ce l-a întrebat prosteste
pe Păstorel de ce făcea epigrame și a primit replica :
„Domnule, eu fac epigrame așa cum face găina ouă” —
să-l poftască sever să fie „serios“.

Martorii erau cu toții ai acuzării, dar majoritatea, cu
excepția unuia singur — abject, dezgustător —, s-au pur-
tat bine și au revenit asupra declarațiilor anterioare, care
le fuseseră smulse prin intimidare. Oamenii erau amenin-
țați cu arestarea și atunci spuncau orice. Dar, odată ajunși
în sala de ședințe, își rectificau spusele.

Împotriva mea fusese citată Alice Voinescu, prietena
și fosta mea profesoară de artă dramatică. Mă gîndeam să
profit de asta și să o rog în cursul audierii să relateze o
discuție pe care o avuseserăm odată și care socoteam că
îmi putea fi favorabilă. Era pe vremea cînd înclinam spre
o înțelegere sartriană a istoriei, de care din fericire în-
chisoarea m-a lecut la timp. Îmi aminteam că îi expuse-
sem Alicei o teorie stupidă, conform căreia toate nenoro-
cirile din lume se datorau faptului că fusese divizată în
două lagăre și, cum istoria nu merge înapoi, singura so-
luție a acestei tensiuni ar fi mondializarea comunismului.
Tribunalul a renunțat să o mai audieze, așa că n-a mai
avut prilejul să-mi dezgroape neghiobiile.

— *Și totuși, dumneavoastră ați primit pedeapsa cea mai grea...*

— Nu, eu am primit paisprezece ani, dar mă așteptam pe puțin la douăzeci. Pedeapsa cea mai grea, de douăzeci și cinci de ani, au primit-o Noica și Dinu Pillat. Credeam că o să capăt cât va căpăta și Noița de vreme ce fusesem considerat la fel de vinovat ca el și „incitator” al unora dintre „crimele” sale. Când am auzit „paisprezece”, a fost ca și cum mi s-ar fi făcut cadou cel puțin șase ani. Am zîmbit.

— *Se întâmpla pe atunci să se admită reducerile pedepselor?*

— În momentul pronunțării verdictului, nici măcar nu mi-a trecut prin cap așa ceva. E drept însă că, în acea perioadă, se pronunțau pedepse foarte grele, care trebuia să fie înaintea de toate spectaculoase. Tocmai se pregătea retragerea trupelor sovietice. Trebuia, deci, să se înșele vigilența Uniunii Sovietice, să fie convinsă că regimul român e dur și stăpîn pe situație, că știe să instaureze teroarea. Asprimea verdictelor tocmai asta urmărea. Nu toate erau pronunțate în ideea că pedepsele vor fi efectiv îndeplinite. Și totuși, mulți au stat realmente la închisoare, timp de douăzeci de ani sau chiar mai mult.

— *Aveați patruzeci și unu de ani și, chiar dacă v-ați fi hotărît să nu luați lucrurile în tragic, tot trebuie să vă fi făcut unele socoteli: la înșire, ați fi fost un bărbat „la o vîrstă”...*

— Între patruzeci și cincizeci de ani chiar că e o vîrstă frumoasă... Dar mi-am spus atunci că dacă îmi fusese sorțită o asemenea experiență trebuie să o trăiesc, că este poate o șansă pentru un intelectual, pentru un om pasionat să se cunoască pe sine însuși și să-i cunoască pe ceilalți. Am avut confirmarea acestui lucru în următorii cinci ani: este o experiență *in vitro*, absolut excepțională. Este de asemenea o sursă de amuzament inepuizabilă, și ceea ce m-a susținut într-adevăr a fost risul, risul brut, risul în hohote. Pentru că totul era de un comic grotesc, de

mari dimensiuni, un comic mult dincolo de Molière și de Beaumarchais, rabelaisian, aristofanesc, swiftean. Totul devenea burlesc prin absurditate, totul era ridicol, nu mai percepeam decît o caricatură a realului.

— *Ați trăit experiența, adesea traumatizantă, de a fi puși laolaltă cu prizonieri de drept comun ?*

— După cele cîteva zile pe care le-am mai petrecut la Malmaison, am fost transferați la închisoarea Jilava, care nu găzduia decît deținuți politici. Jilava este o fostă fortăreață din apropierea Bucureștiului, o construcție impresionantă, cu ziduri groase, cu uși de fier, plină de catacombe a căror vedere îți dădea realmente senzația că ești luat în serios. Era aproape flatant, atît de real era aerul de închisoare, o închisoare adevărată, stendhaliană, construită parcă pentru un Fabrice del Dongo. Am fost adunați, toți din grupul nostru, într-o sală imensă, cu ziduri de piatră mustind de apă, unde am fost lăsați să așteptăm vreo douăsprezece ore într-un frig glacial, dar noi eram fericiți că ne puteam vorbi. Am mai putut s-o facem și în primele celule în care am fost trimiși, după care am fost despărțiți.

Toți deținuții din închisoare erau politici, chiar dacă pe atunci distincția asta se făcea într-o manieră extrem de contestabilă. Unii dintre prietenii noștri, considerați a fi de drept comun, erau în realitate politici. Era, de pildă, cazul homosexualilor, al căror proces îi viza de fapt pe artiști, pe intelectuali, pe foști diplomați. Printre noi era unul, un băiat de o inteligență excepțională, care, după ce fusese dat afară din Ministerul Afacerilor Externe, își pusese mai întîi talentul de violonist în slujba Operei din Cluj, apoi devenise muzicolog. Făcea parte din grupul nostru. La început fusese arestat și condamnat pentru homosexualitate, apoi transferat la Securitate și implicat în lotul nostru. S-a sinucis în cursul anchetei, pentru că nu mai vedea cum ar fi putut să nu dezvăluie numele altor doi prieteni, aflați încă în libertate. Era încolțit. Atunci s-a spînzurat într-o celulă de la Malmaison, cu un cearșaf agățat de țeava dușului, între două treceri ale gardianului, care patrula tot timpul.

— *V-ați pomenit deci printre politici și, probabil, printre oameni din societatea selectă ?*

— Nu chiar, fiindcă arestarea și detenția nu se făceau după criterii individuale, ci categoriale. Într-o zi erau arestați oameni pentru că făceau spiritism — și ne trezeam cu vreo douăzeci de spiriduși. În altă zi erau arestați jucătorii de bridge, pentru că era considerat un joc burghez anglo-saxon. Apoi erau arestați țărani, mulți țărani, fiindcă refuzau colectivizarea și se luau în bețe cu autoritățile comunale. În altă zi sosea un lot de foști militari sau membri ai fostei poliții. Nu toți erau o companie selectă. Existau și indivizi mediocri, și lași, care plăteau doar pentru faptul că aparțineau unei categorii puse la index. Unul din principalele motive de neliniște era acela că vei fi transferat în altă celulă și nu știai peste cine o să dai și dacă vei găsi pe cineva cu care să vorbești printre cei zece sau treizeci de indivizi cu care trebuia să coabitezi. În schimb, una dintre marile bucurii era aceea de a întâlni pe cineva care știa franțuzește. Dacă dădeai peste cineva, și asta se întâmpla aproape mereu, atmosfera celulei devenea mai sofisticată. Începeau discuții nesfârșite, în franceză, punându-se în ele o anumită prețiozitate, un oarecare rafinament. Era un mijloc de a te detașa de propria-ți condiție. E extraordinar cum reușește închisoarea să îmborsăzeze memoria, cum scoate la lumină sule de versuri pe care nu le mai știai și pe care uitaseși că le mai știi. Mi-am recăpătat pînă și latina ; mi-a revenit în minte, nu știu cum, tocmai mie, care credeam că nu putusem niciodată să memorez ceva din Horațiu sau din Virgiliu.

— *Condițiile de detenție erau dure, gardienii — brutali ?*

— Au existat brutalități, dar care în genere nu mergeau prea departe. Aveau, dacă vrei, o funcție psihologică, aceea de a jigni, de a intimida și exista, desigur, un anumit tip de atitudine care atrăgea brutalitățile. Mulți au, într-adevăr, un simț al demnității foarte nelalocul lui. Dacă nu mai sînt ce au fost în plan social, profesori, sau miniștri, sau prefecți, sau mari proprietari, au impresia că nu a mai rămas nimic din ei. Astfel, în închisoare, pentru că nu mai erau tratați cu atenția cu care fuseseră

obișnuiți, unii se simțeau înjosiți, li se părea că nu sînt mai presus decît tratamentul aplicat de temniceri, că sînt, adică un fel de nimeni. Dar dacă nu-ți păsa, dacă nu-ți căinai titlurile, privilegiile, onorurile pierdute, erai invulnerabil la această răsturnare a valorilor. Dacă un gardian își permitea să mă umilească, să mă lovească, era, desigur, un inconvenient fizic, dar asta nu-l făcea să nu rămînă un imbecil și o brută, iar eu, totuși, un individ care îi citise pe Platon și pe Mallarmé.

Mai sufereau și cei care se lăsau copleșiți de rigorile vieții materiale cotidiene, care nu reușeau să aibă altă preocupare. Cu cît aveai mai puține resurse intelectuale, de pildă, cu atît suferai mai mult de foame. Îți era mereu foame și nu te mai gîndeai decît la venirea mesei. Dar masa era întotdeauna insuficientă. Dimineața, ni se dădea pîine și un fel de lichid negricios, chipurile cafea. Dar, în sfîrșit, cu puțină imaginație, mai punînd de la tine, îți puteai închipui că bei un filtru excelent. Cînd ni se aducea rația de pîine, eu o mîncam imediat pe toată. Nu-mi mai rămînea nimic pentru tot restul zilei, dar cu cîtă plăcere mă înfruptam din ea ! Alții și-o tăiau în bucățele, își planificau porțiile pentru toată ziua și nu se mai gîndeau decît la asta. Sau se chinuiau să-și confecționeze ace de cusut sau nu mai știu ce alte scule ca să-și cîrpească ciorapii — și devenea și asta o obsesie. Ciorapii mei erau de nerecuperat, ajunseseră numai găuri.

Mă străduiam să transform celulele în niște saloane în care se discută și în care domnește politețea. Metoda mea a cîștigat adepți și a repurtat cîteva succese. Am reușit, de pildă, să modific întrucîtva regulile de distribuire a pîinii. Era un lucru acceptat de toți ca, atunci cînd se aducea pîinea, fiecare să aleagă pe rînd o bucată, într-o ordine stabilită și care se schimba zilnic, prin rotație. Asta dădea naștere la scene lamentabile de meschinărie. Primul alegea cu grijă, ezita, lua bucata care i se părea cea mai mare, apoi își dădea seama, prea tîrziu, că nu alesese bine și era cuprins de disperare. Gardienii se distrau, firește, la vederea acestui spectacol jalnic. Eu am sugerat ca fiecare să se servească la întîmplare și fără să mai facă

altă scene. Nu i-am convins pe toți, dar, în sfârșit, cu unii am reușit. Mai ușor mi-a fost să pun capăt văicărilor celor infometați în momentul în care, câteodată, se distribuia un strop de carne, privindu-i astfel pe gardieni de altă plăcere. Totul se poate suporta, pînă și lucrurile cele mai neplăcute, atunci cînd politețea și o anumită detașare au reușit să se impună. Problema cea mai scabroasă era aceea a excrețiilor, pentru că totul se petrecea în public, într-o tinetă cu care fusese prevăzută fiecare celulă. Erau deținuți care nu suportau asta. Unii se băteau pentru loc : „Bine, dar ai mai fost o dată !” ; alții tunau și fulgerau împotriva mirosului. Eu îmi spuneam că, fiind inevitabil, trebuie să te adaptezi fără să protestezi atîta. Tineta era plasată lîngă o fereastră, care dădea spre o curte unde creșteau o mulțime de regina nopții. Duhoarea tinetelor se amesteca, seara, cu parfumul florilor. Nu trebuia decît să procedezi la o subtilă analiză olfactivă pentru a o reține, dintre cele două solicitări senzoriale, doar pe cea plăcută.

Aveam dreptul la cîteva minute de plimbare pe zi, în niște curți de ciment, dar de unde se putea vedea cerul. Umblam în cerc, exact ca în *Rondul prizonierilor* de Van Gogh. Îmi plăcea plimbarea, pentru că dădea un ritm meditației, organiza reflecția interioară.

Cele mai importante, pentru mine, erau scriile. Între ultima masă și stingere rămînea un timp destul de lung, pe care îl ocupam cu conferințele. Fiecare vorbea despre ce știa. Unii povesteau un film sau un roman, lucru care nu prea îmi plăcea (detest să mi se povestească astfel de lucruri). Alții țineau adevărate conferințe pe care le pregătiseră dinainte sau chiar cicluri de conferințe. Eu însumi am ținut cîteva serii de discursuri despre Proust, Balzac, Stendhal, cu destul succes, ceea ce m-a încurajat să le reiau în alte închisori în care am fost transferat. Cred că în felul acesta am convertit, pe cale orală, un anumit număr de persoane la literatură. Fiecare venea cu specialitatea lui. Mi s-a povestit chiar despre un colonel de artilerie care, sosind într-o celulă, a fost pus la curent cu aceste practici și solicitat, la rîndul său : „Nu v-ar interesa să ții și cursuri, conferințe ?” „Ba da, bucuross !” Iar cînd

a fost întrebat despre ce, a răspuns, contrar tuturor așteptărilor : „Despre filozofia postkantiană.“ Venea de la Aiud, unde îl ascultase ore întregi pe Ion Petrovici, fost profesor de filozofie, ilustru conferențiar înaintea arestării, ba chiar ministru al instrucțiunii publice în mai multe cabinete. Colonelul nostru fusese profund impresionat și își propunea să transmită, la rîndul său, altora proaspetele sale cunoștințe postkantiene.

— *Toate astea erau tolerate ?*

— Mai mult sau mai puțin. În general, gardienii ne impuneau doar să vorbim încet, lucru pe care eu îl detest. Nu pot să suport asta. Nu aud prea bine, apoi am ororare de șușoteli, mă enervează. Asta mi-a atras o mulțime de necazuri, dar n-am cedat.

— *Aveați și ședințe de „reeducare“ la închisoare ?*

— Nu, eu n-am cunoscut perioada de reeducare de la Pitești. N-o cunosc decît din auzite. Fusese introdusă prin anii 1949-1950 de un ofițer sovietic, devenit șeful rețelei de penitenciare românești, un oarecare Nikolski. Era ceva monstruos, îngrozitor. O dată cu moartea lui Stalin, multe lucruri s-au mai îmbîlînzit. Am fost norocos, am scăpat de asta.

Mai tîrziu, în ultimul an dinaintea eliberării noastre, mă afluam într-o închisoare în care funcționa un așa-zis „club“. Se proiectau filme, se țineau conferințe, e drept că foarte ideologizate, dar asta nu avea totuși nimic de-a face cu ceea ce fusese reeducarea stalinistă. Era în preajma amnistiei din 1964 și simțeam că autoritățile sînt dornice să facă unii pași spre reconciliere. Încăpățînații, îndărătnicii, cei care voiau să arate că au caracter rămîneau refractari, dar nu era total neinteresant. Îmi amintesc, de pildă, că l-am ascultat pe un domn care pe vremea aceea era președintele Comitetului de cultură al regiunii Suceava, de care ținea penitenciarul, și care venise să vorbească despre artă și literatură privite din unghiul esteticii marxiste. Avusese grijă să citeze autori și artiști acceptabili, nu staliști. Se putuse angaja un dialog. Ne-am revăzut, mulți ani după aceea, într-o redacție li-

terară. Nu prea era în apele lui când am evocat episodul acesta.

— *Ați schimbat des închisorile ?*

— După Jilava, în anul următor, toamna, am fost transferat într-o colonie de muncă pe malul Dunării, în regiunea Brăila, unde am pățimit pînă în primăvară. Mulți prizonieri doreau să fie trimiși în aceste colonii penitenciare, pentru că se muncea în aer liber și aveai dreptul, după așa ceva. Aș fi preferat să rămîn să flecăresc în penitenciar, dar nu mai aveam de ales. A fost îngrozitor. Promiscuitatea, mizeria mai ales erau insuportabile. Nu m-am spălat pe mîini decît o dată, cu apa noroioasă din fundul unei gropi. O singură dată și doar pe mîini ! Într-o zi am vrut să văd ce se întîmplă sub ciorapii pe care nu-i mai scoseseam de nu știu cît timp. Gleznele mele ofereau un spectacol de nedescris. Dormeam îmbrăcați, atît era de frig. Uneori, cînd vremea era mai blîndă și se arăta soarele, muncam goi pînă la brîu, iar iarna, cînd nu mai suportam, mă dezbrăcam și mă tăvăleam în zăpadă. Asta ținea loc de spălat și imuniza împotriva frigului.

Eram împărțiți în brigăzi de muncă, pe categorii, intelectualii de-o parte, țărani de altă parte, apoi cei condamnați la mai mult de zece ani de-o parte, iar cei cu mai puțin, de alta. Cea mai rea era aceea de „intelectual-condamnat-la-mai-mult-de-zece-ani“, categoria mea, adică. Din fericire, în aprilie am fost chemat la București pentru a fi interogat într-o nouă anchetă a Securității și n-am mai fost trimis în colonie. Evident, nu reușisem niciodată să obțin nici dreptul la carte poștală, nici la colet, pentru că nu-mi făcusem niciodată norma. Eram unul dintre cei cărora cei mai dotați își făceau pomană și le dăruiau o țigară sau un flecușteț atunci cînd își primeau coletul.

Mai tîrziu, am fost trimis în altă colonie, unde tratamentul era infinit mai dur, iar gardienii mai feroci. Dar măcar te puteai spăla. Exista în curte un furtun enorm cu care te puteai stropi dimineața și seara, chiar și iarna,

până când îngheța apa. Dar și atunci te puteai freca cu zăpadă. E drept că eram singurul care îndeplineam zilnic ritualul acesta, la ora patru dimineața, și că asta mi-a atras animozitatea multor tovarăși de detenție, care se temeau că dacă voi fi văzut vor fi și ei obligați să facă la fel.

— *Cum a avut loc eliberarea dumneavoastră ? A fost o măsură colectivă, vă așteptați la asta ?*

— Simțeam că lucrurile se schimbă. În 1964, eram într-o închisoare pentru foștii militanți sau simpatizanți liberali, național-țărăniști, social-democrați. Mă aflam acolo ca liberal. Ni s-au dat cărți să citim. La început o carte de celulă, în general o carte stupidă pe care unul dintre noi o citea cu glas tare pentru toată lumea. Apoi am avut posibilitatea să alegem și să ne procurăm mai multe cărți de celulă, iar în curînd, fiecare citea una. Apoi ni s-a permis să citim un ziar și, cu toate că era vorba de ziarul partidului, era pasionant, fiindcă în felul acesta ne dădeam seama că lucrurile se schimbă. Faptul că am putut citi o cronică a spectacolului cu *Regele Lear*, pus în scenă de Peter Brook la Opera din București, a fost de pildă pentru mine foarte important. Lipsisem, evident, de la acest eveniment, dar cronica era bună și îmi puteam face o reprezentare mentală destul de precisă. Au mai fost și altele, de exemplu prezentarea unui spectacol ținut la București de teatrul din Pireu, cu Irene Papas în rolul Antigonei sau al Electrei, nu-mi mai amintesc. Aveam și reviste literare și ne minunam că apar articole despre Valéry, Rilke sau Trakl, ceea ce înainte ar fi fost de neconceput. Am descoperit chiar, uluit, că se putea vorbi despre Beckett, sau Claudel, sau Saint-John Perse. Hotărît lucru, ceva se schimbase. Ne spuneam că aceste îmbunătățiri nu se vor limita, fără îndoială, la critica literară și că se apropie, poate, ziua cînd vom fi eliberați. Și ziua a venit. Eliberările au început în aprilie 1964, iar eu am ieșit pe 24 iunie, după șase ani de pușcărie.

Eram eliberați în grupuri. Ne întorceam la viață, cu capetele rase, cu chipul bronzat pînă la nivelul bonetei; deasupra urechilor, fiindcă soarele nu ne văzuse decît fața. Eram sfrijiți și cu faciesul tern, specific prizonierilor,

în pofida pielii arse de soare. Eu purtam, în plină vară, paltonul cu care fusesem îmbrăcat cu șase ani în urmă și ghete fără șireturi. Ținând în mână pachetele de mâncare cu care fuseserăm gratificați, am schimbat trenul într-o gară din Moldova. Oamenii știau că un decret de punere în libertate a prizonierilor tocmai fusese promulgat, așa că nu puteau să se înșele asupra identității acestor călători. Ne ofereau țigări și fructe și tot ce mai aveau prin traistă. Ne urau bun-sosit.

DEBUTURI PROMIȚĂTOARE

— *Politica de deschidere începuse deci înainte de Ceaușescu, sub Gheorghiu-Dej, care voia să-și afirme o oarecare autonomie față de Moscova ?*

— Mai eram încă deținut, în 1964, când am avut confirmarea, ca să spun așa oficială, a schimbărilor pe care le puteam percepe în presă și în regimul de detenție. Într-o zi, am fost chemat la biroul închisorii. Am fost primit de doi bărbați cu o înfățișare de bun augur. Aveau un aer ceva mai civilizat, nu erau chiar așa de neciopliți și primitivi ca polițiștii comuniști care fuseseră pînă atunci interlocutorii noștri. Mi-au făcut un expozeu politic din care am putut deduce că linia se schimbase, că România manifestă unele rezerve cu privire la conflictul chino-sovietic și că exista dorința unei oarecare distanțări față de U.R.S.S. și C.A.E.R. Nu mai eram adulatorii necondiționali ai Moscovei, dimpotrivă. Ne puteam permite judecați critice cu privire la influența sovietică în România și chiar cu privire la politica Partidului Comunist din U.R.S.S. Cei doi domni așteptau de la mine să le povestesc discuția asta tovarășilor mei de detenție sau, cel puțin, acelor care puteau pricepe ceva.

— *După punerea dumneavoastră în libertate, în 1964-1965, această nouă linie a continuat să se afirme ?*

Se puteau exprima, din ce în ce mai mult, puncte de vedere critice, poziții de neconceput înainte, cu privire la unele subiecte fierbinți. Am avut numaidecît sentimentul că voi putea începe din nou să public, ca și ceilalți

intelectuali. Imediat după ieșirea mea din închisoare am fost reprimat la Institutul de Istorie a Artei mulțumită directorului, bătrînul academician G. Oprescu, dar de data asta, la cererea mea, în sectorul de teatru. Secția de artă bizantină fusese pentru mine un refugiu în inactualitate, într-o vreme cînd orice abordare neîngrădită a actualității era proscrisă. Acum, însă, doream să lucrez într-un domeniu mai deschis spre viață, cum este teatrul. Primul lucru pe care l-am publicat, cu o bucurie imensă, a fost un eseu în franceză despre Shakespeare, cu prilejul celei de-a patru suta aniversări a nașterii sale, în *Revue roumaine d'histoire de l'art*. Eram tare mîndru. Îl citisem pe Jan Kott, mă pusesem la curent cu exegezele cele mai recente, mă informasem din reviste engleze, germane și franceze cu privire la punerile în scenă ale lui Brook, Peter Hall și ale altora. Nu era, la drept vorbind, o lectură politică a lui Shakespeare, ci lectura cuiva care avea experiența închisorii. Publicarea acestui text era deja un efect al liberalizării.

— Gheorghiu-Dej mai era în viață ?

— Încă mai era în stare să se ocupe de treburile curente. Boala l-a răpus în anul următor, la 19 martie 1965, iar Ceaușescu a devenit secretar general al partidului.

— Venirea lui a suscitat un oarecare entuziasm. Ce întruchipa el ?

— N-a produs de la bun început entuziasm, ba chiar dimpotrivă. Avea o reputație de imbecil și de mărginit și o mutră nu tocmai plăcută. Dar ce a făcut și a spus încă din primele zile era foarte încurajator. A început prin a-i reabilita pe unii comuniști români condamnați și împușcați în Uniunea Sovietică din ordinul lui Stalin. A demascât nelegiuirile poliției și ale justiției, prezentîndu-le drept încălcări ale legii și promițînd că se va „reveni” la ceea ce el numea „legalitatea socialistă”. Anunța că pe viitor, pentru funcțiile de răspundere, se va ține cont de competența oamenilor și că va înceta practica de recrutare exclusiv după criterii politice. Mai tîrziu, în 1968, a pus să se proiecteze pentru toți activiștii filmul *L'Aveu*,

după Arthur London, cu Yves Montand, pentru ca, spunea el, asemenea lucruri să nu se mai repete în România. Pentru toate astea, nu puteam decât să ne bucurăm.

În plus, efectele deschiderii economice spre Vest s-au făcut repede simțite. Aveam impresia că noul guvern se preocupă și de consumul individual, de viața cotidiană a oamenilor, de bunăstarea lor personală, nu numai de norme de producție din fabrici. Magazinele se umpleau de produse occidentale, librăriile de cărți demne de acest nume. ~~Atmosfera~~ devenea mai respirabilă, iar oamenii aveau sentimentul că trăiesc din nou normal, adică europeaneste.

Unii puteau de asemenea să-și recapete casa, apartamentul, bunuri care le fuseseră confiscate. Nu chiar toți, desigur, ci aceia care puteau să se descurce și dădeau dovadă de perseverență. Ceaușescu lansase un program de construcții de locuințe. Încă nu venise epoca nebuniei lui tehnocratice, care mai târziu avea să mutilizeze crunt centrul orașelor. Erau blocuri construite cu oarecare îngrijire în cartiere periferice, care au slăbit puțin mângâierea de locuințe, permițându-le multora să părăsească vechile apartamente comune pentru a trăi singuri sau cu familiile lor. Apartamentele erau mici, dar măcar erau individuale. Aveau calorifer, apă caldă, confort, lucruri care de-a lungul anilor n-au mai funcționat, dar în momentul acela erau noi și totul mergea bine.

Ne spuneam așadar că Ceaușescu nu este chiar atât de rău pe cât pare, fiindcă tot ce spunea, tot ce se spunea despre el venea în întîmpinarea multor dorințe frustrate.

— *Inclusiv dorințele intelectualilor ?*

— Intelectualii aveau sentimentul că redobîndesc un fel de drept la pluralism, la libertate, care în momentul acela a dat naștere unui soi de euforie. Ne-am dezmeticit însă foarte curînd. Nu numai că politica de liberalizare n-a durat decât cîțiva ani, dar chiar înainte de a i se fi pus capăt ea se repercuta cu greu asupra eșaloanelor intermediiare ale puterii. În administrația culturală, oamenii rămăseseră absolut aceiași, cu rigiditatea, cu interdicțiile, cu mentalitatea lor de sistematică obstrucționare. Dar, timp de cîțiva ani, s-au putut măcar găsi soluții de com-

promis la aceste atitudini mărginite și, dacă crai puțin mai insistent, biruiai dificultățile.

Dezghetul cel mai sensibil l-a cunoscut teatrul, iar viața teatrală a înregistrat atunci perioada ei cea mai strălucitoare, poate, din ultimul secol. A existat, timp de câțiva ani, o emulație foarte fecundă între tineri regizori îndrăzneți, o efervescență care făcuse din teatrul bucureștean o școală cu reputație, care primea oaspeți și era invitată la turnee în străinătate, suscitând numeroase cronici și comentarii, în România și în alte părți. Începînd din 1964 s-a reprezentat, cu foarte mare succes, *Rinocerii*. Era primul spectacol cu o piesă de Ionescu, nume care, fără să fi fost clar interzis, era prezentat înainte ca al unui decadent antirealist, corupt de estetica occidentală. La scurt timp, în 1965 cred, a venit la București Barrault să-și prezinte propria montare. Eu preferasem însă versiunea românească, pentru că nu limita sensul rinocerizării doar la nazism, ci îl extindea la toate totalitarismele. Reprezentația de la Teatrul Național, cu *Cum vă place* de Shakespeare, în regia lui Ciulei, a fost alt moment de referință, și au mai fost și alte spectacole novatoare. Aveam sentimentul că ieșisem din realismul socialist, că literatura era eliberată de teme obligatorii — și mai ales poezia, care, de atîtea laude înălțate combinatelor, activității partidului și lui Stalin, practic se sufocase. Se putea, în sfîrșit, scrie despre dragoste, despre moarte, despre viață, nu numai despre construirea socialismului. Cînd îi evocai pe Rimbaud sau Mallarmé, nu mai crai obligat să-i insulti. Critica literară se elibera și ea de piedicile dogmatice, marxizante, sociologice. Frustrările fuseseră atît de mari, încît, ca un fel de reacție, avea loc o competiție pătimașă între vechile avangardisme, mai ales suprarealismul, și cele noi, mai presus de toate școala onirică, care a dat poeți talentați, dintre care unii au rămas. În fine, n-au rămas onirici, dar au rămas în istoria literaturii...

— *Popularitatea lui Ceaușescu era pe atunci mai mare, stîrnea mai puține reticențe decît aceea a lui Iliescu?*

— O, da ! Sigur ! În primii cinci sau șase ani, Ceaușescu ne-a păcălit, mai mult sau mai puțin, fără să comită

prea multe greșeli. Cît despre Iliescu, în mai puțin de o lună a reușit să compromită totul.

— *Se putea ieși din România, se putea călători ?*

— Asta comporta unele dificultăți, de ordin administrativ și material. Trebuia solicitată o autorizație, care se obținea greu și doar după multă vreme. Eu, de pildă, am primit o invitație din partea unui institut italian de schimburi culturale ; am primit-o pe la sfîrșitul verii lui 1967, dar nu am obținut pașaportul pentru Roma decît la 1 iulie 1968. Pe de altă parte, trebuia să faci rost, într-un fel sau altul, de devize, pentru că moneda românească nu era convertibilă (nici acum nu este). De fapt, nu puteai ieși decît dacă erai invitat. În timp ce foștii privilegiați ai epocii staliniste putuseră călători unde voiau în condiții luxoase, misiunile oficiale erau acum retribuite cu mai multă parcimonie. Din acest punct de vedere, sistemul privilegiilor era mai puțin șocant. În ce mă privește, bucsa mi-o acordaseră italienii.

— *La sfîrșitul anilor '60 se întîmplau multe lucruri în Europa, mai ales în Cehoslovacia. Ce efect avea asta în România ?*

— Primăvara de la Praga a stîrnit un viu entuziasm. Ea însemna deschiderea pentru toată Europa de Est. Aveam sentimentul că ceea ce se petrecea la București merge în același sens și ni s-a părut că avem confirmarea acestui fapt în august 1968, cînd România a refuzat să participe la invadarea Cehoslovaciei și chiar a condamnat-o public. În momentul acela mă aflam la Paris și am socotit că se cuvine să merg la recepția oferită de ambasada română în ziua de 23 august, cu prilejul sărbătorii naționale, ca să-mi exprim adeziunea. Era prima dată cînd personalități politice și culturale franceze puneau piciorul în ambasadă, iar asta mi-a prilejuit de altfel o mică întîmplare neplăcută. La un moment dat, am zărit în mulțime un chip aparent cunoscut, pe care l-am luat drept o rubedenie a tatălui meu vitreg ; tocmai îl asculta foarte atent pe un bărbat înalt, care am bănuț că e francez, așa că m-am strecu-

rat, tot mai indiscret, cu un zîmbet tot mai neghiob, în grupul care îi înconjura, gîndindu-mă că românul mă va recunoaște. Și deodată, îngheț, dîndu-mi seama de necuviința intruziunii mele ; românul nu era altul decît Malraux, iar francezul care îi vorbea era Valentin Lipatti, pe atunci ambasador al României la UNESCO...

— *Era în ziua cînd, la București, avea loc marea manifestație de sprijinire a lui Ceaușescu împotriva unei eventuale intervenții sovietice și care a fost, fără îndoială, singura manifestație autentică de sprijin spontan ?*

— Exact. Zilele următoare au fost zile de îngrijorare. Nu se știa ce vor face rușii, ne temeam de intrarea tancurilor în România. Se zvonea că Johnson ar fi amenințat cu o ripostă americană într-o asemenea ipoteză, că le-ar fi spus sovieticilor : „Nu dați drumul ciinilor războiului“. Personal, eram foarte neliniștit. O clipă m-am întrebat dacă să mă întorc sau să încerc să-mi aduc familia, dar totul era nebulos și indecis.

Zilele acelea au fost, în orice caz, un moment de entuziasm, de adeziune la politica lui Ceaușescu, iar urmarea evenimentelor din Cehoslovacia, o imensă decepție. Înăbușirea Primăverii de la Praga, reculul spre un comunism dogmatic și brutal dovedeau că rușii nu erau dispuși să tolereze o adevărată liberalizare în Europa de Est. Și totuși, în pofida normalizării situației din Cehoslovacia, care a căzut ca un duș rece peste iluziile noastre, ne spuneam că noi, în România, vom reuși măcar să păstrăm cele cîștigate. Ne gîndeam că cele cîteva libertăți cucerite vor avea urmări în timp, făcînd ca regimul să evolueze progresiv. Exemplul ceh ne învăța că trebuie avansat foarte prudent, cu pași mici.

— *Erau și unii care doreau o evoluție mai rapidă ?*

— Încă nu. Disidenții s-au manifestat puțin mai tîrziu. Au existat totuși, încă de pe atunci, oameni destul de lucizi care nu s-au lăsat înșelați de simulacrul de liberalism și chiar de independență națională al lui Ceaușescu. Într-adevăr, în acest joc de-a emanciparea de sub domi-

nația sovietică și de afirmare a valorilor românești existau germenii rătăcirilor lui viitoare. Din el, Ceaușescu a reținut ideea că trebuie să flateze spiritul naționalist, pe care a și mizat, în continuare, tot mai mult, fără ca asta să corespundă însă unui interes național real. În perioada aceea, la sfârșitul anilor '60, în Franța izbucneau mai multe afaceri de spionaj în care erau implicați agenți români. Nu trebuia să fii mare cunoscător ca să-ți dai seama că noi, români, nu aveam cine știe ce interes să obținem secrete militare și strategice franceze și că aceste informații trebuie să le fi fost utile mai curînd altora, adică rușilor. Apoi, ne-am dat seama de relațiile pe care Ceaușescu le întreținea cu organizații teroriste de pretutindeni. Am început să mirosim tot felul de afaceri necurate, să simțim că Ministerul Comerțului Exterior se deda la activități mai curînd dubioase. Nu erau decît bănuieli — adevărul nu a fost dezvăluit decît de curînd —, dar simțeam clar că acest minister, cel mai deschis către lumea occidentală și întreprinderile capitaliste, interesa prea mult Securitatea pentru a fi absolut cinstit.

— *Care au fost primele manifestări ale înăspririi regimului?*

— Sîcîieli administrative, jigniri ale individului, reavoință, obstrucții întîmpinate pentru lucruri elementare ale vieții sociale, toate astea existaseră de la început, dar le atribuiam deformațiilor birocratice ale sistemului. Prima stringere vizibilă a șurubului, prima întoarcere declarată la centralism a venit destul de tîrziu. În ce privește viața intelectuală, asta s-a întîmplat în 1971, după vizita lui Ceaușescu în China. Revenise de-acolo adînc impresionat de sistemul maoist și de Revoluția culturală. Culmea este că în 1966, cînd, pe neașteptate, aceasta se declanșase, Ceaușescu se distanșase foarte net de ea. Pe atunci, tocmai îl primea pe Zhou Enlai la București, iar discursurile lor au contrastat vădit: Zhou Enlai vorbea de desprinderea de tradițiile milenare chineze, feudale și obscurantiste, iar Ceaușescu se revendica din marii domnitori și voievozi ai evului mediu, Mihai Viteazul, Ștefan cel Mare, ba chiar

ai unor timpuri și mai îndepărtate. Primul lui contact cu Revoluția culturală nu-l sedusese deloc, era limpede. În 1971, însă, întors din altă călătorie în China, a emis așa-zisele „teze din iulie“, în care proslăvea revenirea la o cultură orientată politic, o cultură propagandistică, aptă să servească edificării socialismului. Efectele acestei strângeri a șurubului s-au făcut simțite destul de lent, datorită inerției mecanismului administrativ, care o pornise pe calea liberalizării, și trebuia deci să facă mari eforturi pentru a o lua în sens opus. Unii funcționari culturali erau, de altfel, autentici partizani ai liberalizării. Eu însumi am fost publicat atunci, în 1972, și chiar mai târziu, mult după revenirea la controlul ideologic.

— *Imediat după călătoria în China au început unii conducători comuniști, precum Iliescu, să i se opună lui Ceaușescu ?*

— Da, unii au făcut-o, dar nu s-a știut. Cît despre opoziția lui Iliescu față de Ceaușescu, la ora actuală am unele rezerve cu privire la ea. Se spune că în momentul acela ar fi căzut, mai mult sau mai puțin, în dizgrație. Dar ce însemna asta, exact ? A fost totuși gratificat cu funcția de prim-secretar în județul Iași, ceea ce făcea din el un vicerege. Pe de altă parte, se pare că a lăsat la Iași o amintire destul de bună. Personal, nu am nici mijloacele necesare, nici chef să mă informez despre trecutul său, îmi e de ajuns să văd ce se întâmplă acum. Cît despre mentalitatea lui, m-am edificat complet, știu că nu diferă prin nimic de a ultimului activist. Nu e un reformator, nu e un spirit liber, e un *homo sovieticus* pur.

— *Dar dumneavoastră cum ați dus-o în perioada aceea ?*

— Părăsisem Institutul de Istorie a Artei pentru teatru, care mă pasiona. Lansasem împreună cu prietenul meu, dramaturgul Horia Lovinescu, „teatrul-atelier“, unde voiam să montăm spectacole experimentale, scurte și care nu cereau cine știe ce mijloace materiale. Dar n-a durat mult... Ne loveam tot mai mult, nu atât de cenzură, cît de

Consiliul Culturii și Educației Socialiste, care avea pretenția să dirijeze autoritar întreaga viață artistică. Ne-a făcut munca imposibilă, amestecându-se tot timpul în treburile noastre, așa că până la urmă am abandonat. Dar asta se întâmpla în 1969, adică înaintea călătoriei lui Ceaușescu în China. După aceea am lucrat la editura Uniunii Scriitorilor, unde, cum vă spuneam, cărțile mele au putut să apară. Cenzura era incoerentă. Ne sîcîia mai puțin decît Consiliul Culturii, care dădea și el dovadă de multă inconsecvență, îndrîjindu-se împotriva unor opere nevinovate și dînd liber altora, mult mai critice, pentru că nu pricepea o iotă.

După 1971, din cînd în cînd mai auzeam de cîte cineva arestat. Îmi amintesc, de pildă, că un poet obscur din Constanța, ale cărui producții erau de altfel cu totul și cu totul anodine, fusese denunțat și condamnat, mulțumită devotamentului socialist plin de zel al cîtorva conecțăneni ai săi și lașității judecătorilor. Un prieten de-al meu, critic literar originar din Constanța, care îl cunoștea, a intervenit la Ceaușescu în favoarea lui și nu numai că individul a fost eliberat, dar versurile mediocre i-au fost publicate. Erau, într-adevăr, în deplină concordanță cu estetica lui Ceaușescu. Încă mai eram dispuși să credem că Ceaușescu putea fi o soluție împotriva prostiei funcționarilor și a poliției.

Ceea ce se petrecea în momentul acela era, de fapt, nu atît o întoarcere la cenzura sistematică, cit începutul proslăvirii mediocrității, încurajarea unei producții culturale insipide, de preferință naționaliste, care avea să prolifereze curînd. O cotitură în acest sens a fost crearea de către Ceaușescu a festivalului „Cîntarea României”, un fel de festival permanent de muzică, dans și poezie de amatori, care urmărea nu numai să-i concureze pe artiști, ci și să-i pună de-a dreptul în inferioritate, slăbindu-le statutul profesional. Tot ce avea România mai oportunist, mai profitor a luat-o cu avînt pe drumul ăsta, la început antiintelectual și demagogic, apoi, încet-încet, tot mai naționalist, în sensul cel mai rău al termenului, xenofob, predicînd întoarcerea la izvoarele dacice ; din ce în ce mai

adulator față de cuplul dictatorial. Oamenii aceștia nu voiau decît puterea sau măcar un înlocuitor al puterii, erau niște vanitoși ignoranți și cupizi. Invadau progresiv teatrele, studiourile cinematografice, redacțiile ziarelor și revistelor. Întrețineau un fel de voioșie permanentă și factice, o continuă supralicitare a ditirambului, o imensă dilatare verbală și verboasă. Erau, în plus, intriganți și delatori. Pentru a-și face loc, denunțau la poliție sau demascau în presă, făcându-l dușman al națiunii și agent străin, pe oricine manifesta un dram de individualitate, de simț critic, de înclinație spre cosmopolitism.

— *Poliția devenea deci tot mai prezentă ?*

— Tulburările sociale au făcut-o să reapară în forță. Mai ales în 1977, după ce minerii din Valea Jiului au intrat în grevă. Îl făcuseră pe Ceaușescu să vină la ei, pusese ră mâna pe el, ar fi putut dispune de viața lui. Dar i-au crezut promisiunile și l-au lăsat să plece. Naivitatea asta au plătit-o foarte scump. Capii grevei au fost lichidați, iar mina înșesată treptat cu securiști. Agenții polițici secrete s-au infiltrat, din nou, peste tot. Așa-ziși ziaristi, așa-ziși regizori sau editori sau mai știu eu ce lucrau de fapt pentru Securitate, adică funcția lor era să denunțe. În general, asta n-avea consecințe judiciare imediate, ci un efect de marginalizare a tuturor acelor care revendicau o anumită independență.

— *Transformarea acestor oameni în informatori nu se făcea cumva amenințându-i că vor avea mari necazuri dacă nu se angajează să furnizeze informații ?*

— Era, fără îndoială, unul din mijloacele de intimidare, dar mă întreb dacă, în fond, era cel mai important. Esențialul, cred eu, era ca oamenii să devină inoperanți, să fie privați de mijloacele de exprimare, corul adulatoarelor trebuind să ocupe tot spațiul.

— *Ați fost hărțuit, supravegheat ?*

— Am primit, ca multă lume, unele vizite, mai ales după ieșirea mea din închisoare. Nu erau interogatorii, ci

discuții care se voiau politicoase. Venea câte cineva la mine și mă întreba cum mă simt, dacă am nevoie de ceva, apoi ce cred eu sau ce cred prietenii mei despre cutare chestiune, despre cutare persoană, despre cutare grup de scriitori sau ziariști de primă mărime. Răspundeam ce gîndeam : că oamenii cinstiți se sufocau, că mă revoltau oportuniștii și carieriștii de orice fel. Apoi, în ce mă privește, vizitele acestea s-au rărit tot mai mult. Devenisem un ~~domn de o~~ anume vîrstă, cu un oarecare renume în ~~domeniul meu~~ ~~domeniul meu~~. Am fost treptat, lăsat în pace.

— *În jurul dumneavoastră se instaura teama ?*

— Mi-e greu să vă răspund, pentru că sînt fenomene a căror amploare și profunzime n-au putut fi măsurate decît mai tîrziu. Eu n-am cedat niciodată în fața fricii și cred că nici oamenii pe care îi frecventam nu se temeau, cel puțin atunci cînd erau cu mine. E drept că obiceiul meu de a vorbi fără ocolișuri îi deranja pe unii dintre prietenii mei. Simțeam uneori la telefon că interlocutorul meu, văzînd ce întorsătură ia discuția, ar fi vrut s-o scurteze. Eram ascultați și urmăriți. Dar eu cred, chiar dacă s-ar putea să fie o impresie foarte subiectivă, că imaginația oamenilor amplifică întotdeauna sistemul de supraveghere polițienească și multiplică numărul urechilor indiscrete, al dispozitivelor de ascultare, al turnătorilor, față de ce există în realitate. Poate că tocmai asta e frica. Eu am rămas întotdeauna fidel vechiului meu principiu, după care în fața unui presupus turnător, trebuie să vorbești ca și cum n-ar fi un turnător, să te porți ca un om liber, de parcă teroarea n-ar exista. Nu e o atitudine lipsită de riscuri, evident, dar măcar te simți în largul tău.

— *Cum vă explicați faptul că în ultimii zece ani ai regimului Ceaușescu societatea românească pare să fi fost distrusă, lobotomizată, cum nu fusese în cei treizeci de ani dinainte ?*

— E un lucru a cărui amploare nu am măsurat-o decît recent, după Revoluția din decembrie, cînd am putut constata gradul de aplatizare în fața puterii, gravitatea

mutilării morale a României. N-aş fi bănuît-o, pentru că oamenii pe care îi frecventam erau ca mine sau, dacă nu erau astfel, nu-mi apăreau decît în calitate de indivizi. Nu aveam mijloace, nu aveam prilejuri să judec starea mentală colectivă. Copacii îmi ascundeau pădurea. În prezent, fenomenul a devenit vizibil, dezvăluindu-se o imagine globală a colectivităţii. Iar imaginea este a unei societăţi deformate de frică şi de laşitate. Ba nu, nu de laşitate. De diminuarea exigenţelor, de scăderea inimaginabilă a nivelului elementar de exigenţă. Excepţie fac tinerii, desigur.

— *Spuneţi totuşi că, în anii '50, societatea rezistase stalinismului dur, apoi celor douăzeci de ani de comunism care au urmat. Ce a cedat, în cele din urmă ?*

— Cred că, moral, se poate depăşi un prim pusc, chiar extrem, de autoritate, de represiune, de dictatură. Dar, după ce opresiunea s-a relaxat, după ce ai revenit la o viaţă mai mult sau mai puţin normală, reapariţia dictaturii e dezesperantă. Nu poţi rezista de două ori fără grave mutilări interioare. Cunoseuserăm acea revenire la evasino-malitate, uşurarea din primii ani ai lui Ceauşescu. Ţara avea din nou conştiinţa că există ; nu mai trăia sub cizma înrobitoare a misiunilor sovietice, a consilierilor sovietici, a soldaţilor sovietici. Porţile închisorilor se deschiseseră. Cei apropiaţi, prietenii îşi regăsiseră libertatea. Aveai de lucru şi de mîncare. Viaţa îşi recăpătase savoarea. Aveam sentimentul că reîntrăm în Europa, în timp ce vecinii noştri din Est zăceau pradă sovietismului. Credeam că reînviem. Asta a durat cîţiva ani, apoi a început regresul, mai întîi imperceptibil, dezlinat, fragmentar. Sau, cînd era clar perceptibil, încă se mai puteau găsi, pentru o vreme, explicaţii. Anumite produse alimentare, de pildă, au început să fie tot mai rare pe piaţă : lămîile, apoi zahărul, apoi cafeaua. Trebuia să stai la coadă ca să ţi le procuri, pe urmă nu s-au mai găsit deloc. O vreme ne spuneam totuşi : bun, sînt fenomene care se produc şi în alte părţi, e explicabil. Se găseau explicaţii şi pentru îngheţarea culturală, atribuind-o obtuzităţii speciale a cîtărui sau cîtărui individ cu funcţii de răspundere ; căutai unul mai

destupat la minte și izbuteai să obții ce voiai. Dar cînd răul a cuprins corpul social în ansamblu, acesta era vlăguț de forțe.

— *În afara disidențelor din mediul intelectual, au mai existat puncte de rezistență ?*

— Mulți s-au ridicat împotriva exacțiunilor și abuzurilor regimului : muncitori, funcționari. Înainte însă de a se fi aflat ceva despre ei, înainte de a-ți fi parvenit cel mai mic zvon, dispăreau. Nu se mai știa nimic de ei. Fie erau trimiși cu slujba în altă localitate, fie dispăreau pur și simplu, fie li se întîmplau tot felul de accidente... Erau cazuri individuale și nu aveau decît consecințe individuale. Informațiile nu circulau. Sistemul polițienesc atinsese un grad suficient de rafinament și perfecționare pentru a împiedica transmiterea lor. În acest sens, disidența e un lux — aceea care se poate face auzită, pentru că emană de la persoane relativ protejate, datorită notorietății lor.

— *Cărțile dumneavoastră nu v-au pricinuit necazuri ?*

— Pe măsură ce se preocupă tot mai puțin de ideologie și tot mai mult de cultul lui Ceaușescu, s-a produs un fel de dereglare a cenzurii. Șicanele au devenit tot mai agasante, dar controlul era total lipsit de rigoare și de coeziune. În prima carte pe care am publicat-o după ieșirea din închisoare, o culegere de eseuri literare, făcusem eu însumi unele concesii, conferind un accent mai mult sau mai puțin marxist anumitor explicații. Existau totuși nume care nu puteau fi citate. Nietzsche a trecut, de bine de rău, dar n-am putut menționa numele unui teolog român, fost ministru, condamnat politic. Pentru a mă referi la el în sprijinul unei demonstrații, a trebuit să mă folosesc de perifraze obscure, iar rezultatul a fost un pasaj din care aproape că nu se mai înțelege nimic. În cea de a doua carte a mea, *Bunul simț ca paradox*, figura un capitol intitulat „Puterea prostiei“. Ei bine, pe vremea aceea încă nu eram împotriva lui Ceaușescu, dar capitolul tot nu a obținut viza. M-am dus să-i cer socoteală cenzorului, care mi-a spus, cu aerul cuiva care a priceput cît se poate de bine : „Ei, doar știți de ce...“, iar eu : „Nu, nu înțeleg de-

loc...“ Începeam evident, să înțeleg, așa că i-am spus : „Dumneata te gîndești la asta, nu eu.“ A făcut haz, dar nu mi-a dat viza. Asta se petrecea în 1972 și nu am mai avut necazuri pînă la ultimul volum, în 1983. A trebuit să renunț la numeroase pasaje și aș fi renunțat bucuros la tot, ca să fac scandal, dacă ceea ce mai rămăsese nu mi s-ar fi părut, totuși, demn să fie tipărit. Lăsaseră unele critici extrem de puternice, din care nu pricepuseră o iotă, și suprimaseră alte pasaje, din rațiuni de neînțeles, pur și simplu din prostie.

— *În opera unor scriitori deveniți personalități cunoscute ale disidenței, precum Ana Blandiana, care a denunțat printre primii regimul lui Ceaușescu, sînt și texte care îl elogiază.*

— A fost, într-adevăr, o vreme cînd puteai face lucrul acesta fără să-ți trădezi conștiința, pentru că Ceaușescu fusese providențial pentru noi. Eu însumi am făcut-o, ba chiar mai tîrziu, în 1974, dar trebuie să spun că nu din admirație pentru regim, ci pentru că persoana care conducea revista unde urma să apară textul mi-a spus : „Trebuie totuși să introduci un citat oficial în acest articol.“ I-am spus că asta mă cam indis pune, dar pentru că insista, am căutat o frază în care Ceaușescu spunea exact contrariul a ceea ce era politica lui culturală. Alții l-au citat și mai mult, cu bună-credință, pentru că, deși inteligenți, socoteau că trebuie să închizi ochii la aspectele primitive și la aerul troglodit al lui Ceaușescu și că i se datorează chiar o oarecare grațitudine. Pe vremea aceea încă nu exista o disidență oficială. Aparent, nu existau motive să existe. Apoi s-a dezvoltat nu chiar o disidență propriu-zisă, ci un mic război de ficcare zi purtat de intelectuali împotriva funcționarilor culturali. Conflictele, contestarea se situau la nivelul intermediar, nu era o veritabilă disidență. Am explicat asta mult mai tîrziu, în 1980, la o reuniune internațională a Pen Clubului, în Slovenia, unde mă trimisese Uniunea Scriitorilor. Am spus că problema noastră, a scriitorilor, era lipsa de audiență în străinătate, mai ales în Franța, și că asta se datora, după părerea mea, faptului că Occidentul aștepta de la Est o literatură a disidenței. Or, în România încă nu

exista așa ceva, pentru că noi avuseserăm preocupări de alt gen, într-adevăr literare sau filozofice.

Socot că un singur Soljenițin era de ajuns, că era o moare să aștepți din partea fiecărei țări din Est cite un Soljenițin pe potriva ei. Fusesem însă puțin depășit de evenimente : disidența literară, abundentă și remarcabilă deja în celelalte țări comuniste, începea să înmugurească și la noi. Disidența propriu-zisă exista deja, mascată de o re-
presiune dură, dar discretă.

.. ..

X

DISIDENȚE

— În anii '70, devenea tot mai greu de crezut într-un specific al regimului românesc comparativ cu celelalte regimuri comuniste, după cum începuseră să se clatine și iluziile cu privire la Ceaușescu. Occidentul, pentru că avea interes să o facă, a contribuit totuși la menținerea, pentru multă vreme, a ficțiunii cu privire la independența Bucureștiului față de Moscova. Asta trebuie să fi complicat mult sarcina primilor disidenți români...

— Trebuie să-i aducem aici un omagiu lui Paul Goma, primul dintre ei, unul dintre primii care au dat dovadă de clarviziune și curaj și, mai ales, primul care a avut forța să se facă auzit în străinătate, unde lumea nu era tocmai pregătită să asculte un astfel de discurs. Unii, plini de mărinimie, l-au prezentat în perioada aceea pe Goma ca pe un „Soljenițin român” — comparație absurdă, pentru că, așa cum vă spuneam, nu era nevoie de cîte un Soljenițin în fiecare țară din Est, dar și răuvoitoare, pentru că, dacă este un bun scriitor — și este —, ea nu-i poate fi favorabilă. Prezentîndu-l în felul acesta se introducea o nuanță de deriziune care îl discredita. Dacă nu a fost un Soljenițin — pentru că nimeni nu poate fi un altul — lui i se datorează totuși prima manifestare hotărîtă, neînduplecată și notorie a unei disidențe intelectuale românești. Au mai fost și altele după aceea, multe altele, cu toate că despre asta s-a vorbit relativ puțin în Occident, pînă la interviul acordat de Dan Petrescu unui cotidian francez și răsunătoarea lui „scrisoare deschisă către membrii Securității”, difuzată de Europa Liberă, și care a fost un model de luciditate prin critica absolut radicală adusă sistemului.

— *Erați membru al Uniunii Scriitorilor. Era ca un loc de dezbateri ? Cum a funcționat în anii '80 ?*

— Curios lucru, Uniunea Scriitorilor a cunoscut un moment de glorie și de perfectă funcționare democratică cu prilejul conferinței naționale din 1981. Prin nu știu ce surprinzătoare toleranță, am avut în anul acela posibilitatea să ne alegem membrii Consiliului în mod liber, prin vot secret, într-o vreme când artificiile de procedură sfârșeau mai totdeauna prin a impune candidații subordonați liniei oficiale. Dezbaterile din cadrul congresului acestuia din 1981 au fost remarcabile, de o libertate în modul de exprimare atât de neobișnuită, încât adulatorii de profesie, veniți să-și ofere prestația obișnuită de elogi necondiționate la adresa lui Ceaușescu, n-au îndrăznit nici măcar să ia cuvântul. Când a sosit momentul în care, de la masa prezidiului, Dăscălescu, rinocerul devenit mai tirziu șef al guvernului, ne-a citit tradiționalul mesaj al lui Ceaușescu și s-ar fi cuvenit să aplaudăm, sala a răsunat de o tăcere apăsătoare, tulburată numai de diverse sușoteli și zgomote de tuse. Fiecare își căuta balista, se apleca să-și ridice creionul căzut pe jos, își vîra nasul în hîrtii. Vreo patruzeci de candidați, liber aleși, au reunit de la primul tur de scrutin un număr suficient de voturi pentru a fi aleși membri ai Consiliului. Foarte excitați de această mică revoluție, n-am mai fost atenți la manevrele viclene prin care oficialitățile au reușit în cele din urmă să ne fure victoria și să stăpînească din nou situația. Se mizase pe plictiseala participanților. Mi-am dat seama atunci că democrația cere o mare rezistență fizică și că totalitarismul e leneș. Erau printre noi cîțiva oratori hotărîți să spună cu glas tare ce gîndesc, deci incomozi pentru conducere. Ședințele acestea erau de temut, așa că au devenit tot mai rare. Erau convocate în general în zilele în care avea loc o partidă importantă de fotbal, iar pe ordinea de zi dezbaterile spinoase erau programate în apropierea orei meciului, ceea ce le scurta nemilos. Apoi, pentru că unii persistau în intervențiile lor vehemente, s-au găsit mii de pretexte pentru a amîna aceste întruniri și a nu le mai convoca deloc. Între ultima ședință a Consiliului Uniunii sub Ceaușescu, din 1986, și următoarea au trecut trei ani și... Revoluția.

Erau, bineînțeles, și întruniri pe secțiuni, în general destul de inofensive, cu excepția acelor de la secția de poezie sau de critică, unde cîteva voci încercau să ridice probleme delicate. Au încetat și ele. Ceaușescu interzise, încet-încet, toate întrunirile intelectualilor. Nu avea încredere în ei. Nu se mai putea organiza, de pildă, nici măcar o întîlnire a scriitorului cu cititorii, într-o librărie, la lansarea unei cărți. Se evitau de asemenea aparițiile prea dese la televiziune ale cutărui scriitor sau artist, care risca să cucerească o prea mare glorie socială, susceptibilă să o umbrească în vreun fel pe aceea a șefului statului. Nu se permitea nici apariția fotografiei autorului pe coperta cărților sau în vitrinele unei librării. Artistul nu trebuia să fie decît un cetățean al republicii, ca oricare altul, și mai ales să nu devină o vedetă. Asta făcea parte din teoria lui Ceaușescu, din programul lui de „omogenizare a societății“.

Era absurd și totodată coerent în absurditate, după cum coerentă a fost toată demența cu „sistematizarea“. Dar intelectualii erau totodată ținta unor măsuri și mai bizare, total imprevizibile și arbitrare. Prima de acest gen și cea mai spectaculoasă a fost desființarea Institutului de Matematică din București, în anii '70. Era, poate, singura noastră instituție culturală care putea aspira la o respectabilitate internațională, la o reputație bine meritată. Într-adevăr, de multă vreme multe spirite, dintre cele mai strălucite, se orientau spre matematică, socotind că e sectorul cel mai ferit de presiuni ideologice. S-a înîmplat ca Zoia, fata lui Ceaușescu, o persoană inteligentă, relativ independentă și care nu întreținea relații prea armonioase cu părinții ei, să aibă o aventură amoroasă cu un tînăr din Institut, unde de altfel lucra și ea. Povestea n-a fost deloc pe placul familiei, iar tînărul cuplu a fugit, cu întreaga Securitate pe urme. Ceaușescu a hotărît atunci pur și simplu să lichideze Institutul de Matematică, așa cum un bărbat încornorat ar vinde divanul pe care nevastă-sa a păcătuît. Matematicienii s-au văzut în felul acesta aruncați brusc în stradă. Unii au fost disidenți de la bun început, precum Mihai Botez, apoi, încet-încet, toți

nu reușit să plece în străinătate, unde au reușit să fie primiți în diverse universități, mai ales americane.

— *Mulți intelectuali români s-au retras în profesia lor, un fel de refugiu la jumătatea drumului între disidență și compromis. Oameni ca Noica, Gabriel Liiceanu sau Andrei Pleșu, înainte de a deveni opozanți s-au cufundat în Platon sau Heidegger...*

— Într-adevăr, atitudinea asta a fost o vreme nu altă o disidență, cât un refuz, o formă de rezistență intelectuală. Apoi a sosit momentul când nici asta nu mai era de ajuns. A rezista agresiunilor morale, a te demarca de toate imposturile organizate de partid printr-o muncă într-adevăr serioasă devenea un fel de alibi pentru a nu te amesteca în probleme arzătoare. Începuse să se considere că cei care se dedicaseră acestui gen de nobilă speculație, fără să plece urechea la ceea ce se petrecea în uzine sau în vecini, aleseseră un subterfugiu. În mod curios, renegîndu-și propriile concepții marxiste, regimul începea, la rîndul său, să încurajeze literatura gratulă, arta pentru artă.

Aș vrea să insist asupra curajului primilor disidenți, într-un moment cînd nu puteau să nu sufere de un sentiment de izolare. L-am pomenit deja pe Paul Goma, prea adesea uitat la ora actuală. Au mai fost Mihai Botez și soția lui, Mariana Celac. Apoi, un poet al cărui curaj a fost cu altă mai remarcabil cu cît părea să fie un om plătînd, grăcil : Dorin Tudoran. Era un disident în adevăratul sens al cuvîntului, fusese adică membru de partid, ca și Goma, care n-a aderat, e drept, decît în 1968 și pentru foarte puțină vreme, pînă s-a luat la harță cu regimul. Dorin Tudoran devenise, și el, membru de partid destul de tîrziu, iar acceptarea lui fusese considerată un simbol al deschiderii. L-am cunoscut prin intermediul a două persoane care, mai apoi, au devenit corifei ai lui Ceaușescu. Lucra la o revistă al cărei redactor-șef era un personaj de o mediocritate absolută, cu un năs mare și niște ochelari care îi dădeau aerul unei caricaturi și expresia extatică a unui dascăl dus pe altă lume. La început, Tudoran părea destul de fidel patronilor săi. Apoi, brusc, s-a transformat într-un opozant îndrăzneț, întîind la începutul

anilor '80 într-o polemică din ce în ce mai aprinsă, mai întâi cu redacția, apoi cu secția de presă și propagandă a partidului, apoi cu întreg partidul și cu tot sistemul. A reușit să trimită o serie de texte la Europa Liberă și la alte mijloace occidentale de informare. Și a avut curajul să facă toate astea înainte de-a deveni foarte cunoscut, iată de ce vreau să-i salut gestul.

— *Disidenții au devenit apoi tot mai numeroși?*

— Cu cât erau mai numeroși disidenții care deveneau cunoscuți, cu atât mai încurajați se simțeau ceilalți, emulația asta fiind întărită de situația care devenea pe zi ce trecea tot mai intolerabilă. Această forță a exemplului este superb întruchipată de o femeie ca Doina Cornea, care nu este o disidentă în sensul etimologic al termenului, fiindcă n-a fost niciodată membră a partidului comunist, dimpotrivă. Independentă dintotdeauna, ea este de religie catolică uniată, un cult interzis în România sub regimul comunist. Nu a dat niciodată o tentă religioasă sau mistică luărilor ei publice de atitudine, dar era o catolică formată în spiritul angajării morale și civice proprii Bisericii catolice, mai ales după înscăunarea papei Ioan-Paul al II-lea. Una dintre enciclicele cele mai importante ale acestuia, care de altfel poartă titlul *Nu vă fie frică*, a fost un fel de somație sau în orice caz o încurajare esențială pentru toți cei care mai aveau o conștiință liberă. Doina Cornea a suportat nenumărate neplăceri și vexațiuni, mergând pînă la molestarea fizică. A fost de mai multe ori agresată în stradă de membri ai Securității sau de așa-zisi civili, dar aparținînd aceleiași instituții. Asta n-a făcut-o însă să dea înapoi. Avea, e drept, atuul că fiica ei e măritată în Franța cu un avocat destul de cunoscut. Putea deci să comunice destul de repede tot ce i se întîmpla. Dar asta nu-i diminuează cu nimic forța curajului. În prezent — și e absolut rușinos pentru societatea românească —, pentru că a avut perspicacitatea de-a vedea de la început că Frontul Salvării Naționale nu era decît o formă destul de prost deghizată a Partidului Comunist și pentru că și-a dat foarte repede și foarte zgomotos demisia, presa regimului o denunță din

ce în ce mai violent ca dușman al poporului. I se reproșează faptul că recomandă sistarea oricărui ajutor economic străin acordat guvernului, atîta timp cît acesta nu dă dovezi reale, verificabile și consecvente de democrație. Fără ca, evident, asta să afecteze ajutoarele umanitare, pe care toată lumea le dorește, dar care trebuie transmise direct, fără mijlocirea statului.

Nu trebuie uitată nici poeta Ana Blandiana, căreia i-a fost interzisă semnătura în 1988, după ce a publicat un volum de ~~fabule~~ pentru copii. Personajul acestui volum era un motan caraghios, care se purta în cartier ca un stăpîn absolut, pe care toată lumea trebuia să-l aduleze, și al cărui nume, Arpagic, a devenit una dintre poreclele frecvent folosite pentru Ceaușescu. Ana Blandiana are, în plus, paradoxalul dezavantaj de a fi o femeie foarte frumoasă, căreia mulți bărbați îi poartă pică pentru că n-a cedat la avansurile lor. Pentru că e frumoasă i se contestă talentul, considerat a fi superficial, puțin dulceag. Or, Ana Blandiana este o foarte mare poetă, chiar dacă e adevărat că poezia ei este feminină, umană, senzuală, cum îi și stă bine unei femei inteligente și încă tinere.

Totodată, ea a fost unul dintre personajele cele mai curajoase ale disidenței intelectuale. Într-un poem celebru, evoca poporul român redus la starea vegetală...

Poemele i-au apărut în decembrie 1984 în revista studentească *Amfiteatru*, care a fost de îndată interzisă, dar ele au circulat în numeroase copii. Pe măsură ce se transmiteau, erau îmbogățite de imaginația populară, iar cele câteva care au ajuns din nou la ea erau considerabil sporite. Aceste adaosuri nu aveau, evident, aceeași valoare poetică, dar exprimau cu forță furia poporului împotriva puterii. Majoritatea acestor texte erau copiate de mînă. Într-adevăr, un xerox era considerat o armă periculoasă, așa că posedarea lui era interzisă prin lege. Fotocopiarea era, desigur, procedeul cel mai bun pentru a pune un text în circulație, dar și cel mai dificil. Aparatele de fotocopiat erau foarte rare, tot mai puțin accesibile și tot mai deteriorate tehnic, pentru că toate materialele necesare pentru întreținerea lor se importau doar pentru instituții, în primul rînd pentru Securitate. Unul dintre confrății noștri, scriitor, emigrat între timp în străinătate, a fost con-

contactat de o editură germană care îi cerea să trimită câteva copii ale unor texte românești, pentru a fi traduse și publicate. S-a dus deci la Uniunea Scriitorilor, cerându-i celui care se ocupa de xerox să-i încredințeze temporar aparatul. Publicarea acelor texte ar fi echivalat cu un serviciu făcut difuzării internaționale a culturii române. Răspunsul a fost elocvent: „Cum? Să vă pun xeroxul la dispoziție? Bine, dar e o armă!” Regimul Ceaușescu ajunsese să considere periculoasă până și mașina de scris. Ca să ai dreptul să posezi o mașină de scris și să te poți servi de ea trebuia să mergi an de an la secția de miliție de cartier și să dactilografiezi acolo câteva rînduri. Ca să existe siguranța că poți fi identificat, se verifica dacă nu cumva caracterele mașinii fuseseră modificate. Eu aveam mașină, pentru că eram membru al Uniunii Scriitorilor, dar ca să o am a trebuit să aduc o mulțime de argumente.

Printre disidenți au existat și cîțiva vechi comuniști, membri de partid din ilegalitate, ca Silviu Brucan. Scrisoarea deschisă pe care i-a adresat-o lui Ceaușescu după revolta de la Brașov făcea un proces complet erorilor unei politici centralizate la extrem, dictatoriale, care nu mai ținea deloc cont de interesele și revendicările muncitorilor. Trebuie deci să-l plasăm și pe Brucan printre disidenții importanți, dar disidența lui este de o cu totul altă natură decît a lui Dorin Tudoran, Paul Goma sau Mihai Botez. El a fost unul dintre fruntașii partidului comunist, un stalinist de fier care a făcut o carieră diplomatică și politică, fiind multă vreme ambasador al României în Statele Unite și cred că și la O.N.U. E cunoscut pentru inteligența lui și are o carecare reputație de cinic, nu chiar nemeritată, dar asta nu-mi displace. Botez, Goma sau alți viitori disidenți au ales să intre în partidul comunist între 1964 și 1980, cînd sufla o boare de deschidere și de liberalism. Brucan, la cei șaptezeci și trei de ani ai săi, este din vechea gardă comunistă. E drept — după cum a declarat-o el însuși — că anii petrecuți în Occident l-au făcut să se îndoiască tot mai mult de soliditatea teoretică a marxism-leninismului. Este un marxist reformator, sau mai curînd un marxist care acceptă evoluția ideologică și recunoaște că mutațiile din societate nu mai confirmă vechea dogmă!

tinuine, totuși, un marxist. O și recunoaște, de altfel, făcând să insiste însă prea mult asupra acestui fapt.

Atitudinea lui Brucan și a celorlalți șase membri de partid care au semnat împreună cu el scrisoarea din 1989, foarte critică la adresa regimului, a fost atitudinea unor persoane care doreau să salveze comunismul de la discreditarea totală la care ajunsese din cauza demenței, inculturii și tiraniei lui Ceaușescu. Era o tentativă de regenerare a partidului, punându-l în acord cu realitatea contemporană. Pentru noi, atunci, aceste deosebiri între diversele forme de disidență erau secundare : esențial era să fi împotriva lui Ceaușescu. Nu speram să asistăm la ruina, la degringolada accelerată a comunismului în tot estul Europei, la falimentul lui, evident, fraudulos. Eram dispuși, atunci, să ne mulțumim și cu o perestroika, doar să oșim din împotmolirea dezastruoasă în care Ceaușescu și banda lui de incompetenți și ticăloși duseseră țara.

— După aceea, libertatea v-a divizat. V-au dezamăgit anii disidenți sau opozanți de care, înainte de Revoluție și imediat după ea, vă simțeați apropiați ?

— E un aspect dureros al situației actuale. Consider, ca și manifestanții din Piața Universității, că revoluția trebuie refăcută, că prea multe mecanisme ale vechiului regim continuă să funcționeze și că a pleda pentru circumstanțe atenuante, adică pentru moștenirea grea, cu scopul de a apăra noul regim — cum am făcut și eu la început — ține de-acum înainte de ipocrizie. E drept, însă, că nu toți prietenii m-au urmat pe această cale.

În ceea ce îl privește pe Andrei Pleșu, refuz să formulez o judecată. Cred că este atît de prins cu munca lui la Ministerul Culturii, de altfel foarte eficientă și ireproșabilă, încît nu mai vede ce se petrece de fapt. Sau vede, dar e absolut convins că nu trebuie să-și lase treaba la jumătate. În plus, se gîndește că, abandonînd, ar da cale liberă unor indivizi dubioși care și-ar relua vechile practici și ar învenina din nou viața culturală. Sînt convins că acesta e punctul lui de vedere. Dar constat de asemenea că puterea modifică felul de a gîndi și sensibilitatea oamenilor. Am fost șocat de faptul că un scurt articol al lui Pleșu, invitînd la conciliere și deplîngînd climatul de suspiciune reciprocă

dintre guvern și manifestații din Piața Universității, nu prea lua în seamă motivele opozițiilor, ale deziluziei lor. Deplîng mai ales faptul că a publicat acest scurt articol în *Adevărul*, care nu este decît versiunea actuală a *Scînteii*, ziarul partidului, al cărui nume s-a schimbat, nu însă și cei care îl scriu. Așa ministru cum e, ar fi trebuit să aleagă coloanele unui ziar de opoziție. Colegul și prietenul lui, Mihai Șora, a preferat să nu fie reconfirmat în postul de ministru al învățămîntului. O opțiune foarte explicabilă : minerii i-au pedepsit mai ales pe studenți și pe intelectuali. Au fost maltratați elevi și profesori, au fost devastate universități ; nu putea să rămînă ministru, dîndu-și girul unui asemenea guvern. Andrei Pleșu, ca ministru al culturii, nu era într-o situație atît de incomodă, dar în diferite declarații, mai ales aceea făcută pentru *Corriere della Sera*, m-a dezamăgit atunci cînd i-a criticat pe intelectuali cu poziții prea radicale, pe care poporul, spunea el, le resimte ca o amenințare. Trebuie restabilit adevărul : cine a comis violențele din 13, 14 și 15 iunie 1990 ? Acum, se știe foarte bine că au fost provocări ale poliției înseși, că printre manifestații de la Universitate se infiltraseră elemente ale Securității, ca și o anumită pogră.

— *Dar Mircea Dinescu, cel care a servit drept catalizator al unei anumite disidențe intelectuale și care în prezent este președintele Uniunii Scriitorilor ?*

— M-a surprins foarte tare, mai ales prin cuvintele neinspirate pe care le-a avut și el la adresa manifestațiilor din Piața Universității. Nu pricep ce se întîmplă în capul lui. Cred că are impresia că, din moment ce a devenit președintele Uniunii Scriitorilor, partida e cîștigată. Sînt cu atît mai dezolat cu cît este un om pentru care simt o imensă tandrețe. Pentru el, pentru soția și pentru toată familia lui. Pentru el, în fond, am redactat, împreună cu cîțiva prieteni, scrisoarea deschisă din martie 1989, care ne-a atras interzicerea semnăturii. Cu un an înainte, el fusese cel care ne-a adunat ca să scriem un memoriu de protest viguros împotriva tiraniei lui Ceaușescu. Iar acum, iată, a devenit o notabilitate a noului regim. Asta nu-i stîrbește însă cu nimic meritul pentru tot ce a făcut înainte : discursul lui anticomunist din Berlinul occidental, scrisorile

lui deschise către președintele Uniunii Scriitorilor au fost documente extrem de curajoase și de foarte mare penetrație, care aveau rarul merit de a fi și patetice, și nostime.

— *Dar dumneavoastră, dumneavoastră ați fost disident ?*

— N-am fost disident, în sensul că n-am făcut parte niciodată din partid. Pe de altă parte, trebuie să spun că n-am simțit nevoia să iau o poziție deschis ostilă față de regimul lui Ceaușescu decât foarte târziu, când lucrul asta devenise indispensabil nu numai din punct de vedere intelectual, ci și din punctul de vedere al unei morale elementare. Trebuie să adaug de asemenea că nu am avut de suferit consecințe grave, în afara interzicerii semnăturii. M-am mărginit să nu mai suport ceea ce devenise insuportabil, să nu mai accept inacceptabilul și să spun ce aveam de spus ori de câte ori puteam să o fac. Un minim obligatoriu era să nu te alături celor care îl proslăveau pe Ceaușescu. Măcar să taci, dacă nu faci mai mult. Dar chiar și tăcerea, la un moment dat, nu mai era suficientă. Trebuie să formulezi cuvintele care exprimă adevărul, pentru că ele zguduie conștiința colectivă și îi insuflă speranță și curaj. În ce mă privește, m-am limitat la a nu scrie și a nu publica texte contrare conștiinței mele. Am făcut unele concesii la început, când credeam că este un compromis necesar. După aceea, lucrurile s-au radicalizat, și toți am devenit mai lucizi. Nu vreau în nici un fel să-mi exagerez meritul : mai ales din lene n-am acceptat niciodată să colaborez la cultura socialistă. Ca să scrii lucruri pe care nu-ți face plăcere să le scrii e nevoie de un efort teribil ; am evitat deci să mă obosesc astfel. În definitiv, situația mea personală, din punct de vedere material și social, era satisfăcătoare. Nu eram în pericol.

— *În absența unei Biserici care, ca în Polonia, ar fi fost în măsură să cristalizeze rezistența față de regim, această funcție revenea, în România, exclusiv intelectualilor ?*

— Sub Ceaușescu, purtarea prelaților Bisericii ortodoxe române a fost de o lipsă de demnitate fără seamăn. Nu cred să mai existe în istoria creștinătății prea multe alte exem-

ple de asemenea compromis cu o putere nu numai atee, dar care a și reprimat într-un mod atât de sălbatic și stupid. Au închis ochii, au tăcut nu numai în fața nefericirii poporului, ci și în fața unui vandalism extrem, care ataca lăcașele culturii creștine românești, mănăstirile, călugărițele, pe unii preoți și prelați în vîrstă, într-adevăr credincioși și demni, ca și pe mireni care nu-și ascundeau credința. A existat un proces împotriva practicantilor misticii isihaste, care au fost închiși în număr mare, iar unii chiar uciși. Iar Biserica nu spunea nimic. Ba uneori își mai dădea și consimțămîntul, declarînd, de plidă, că unele lăcașuri sfinte demolate din ordinul regimului sînt vetuste sau lipsite de valoare. A asistat impasibilă la distrugerea majorității monumentelor religioase de valoare din București și din orașele și satele țării. Scandalul cel mai mare a fost demolarea totală a mănăstirii Văcărești, în plină Capitală, cel mai frumos monument din Muntenia, datînd din secolul al XVIII-lea, de un baroc orientalo-venețian, avînd în interior un imens ansamblu de fresce absolut magnifice. Monumentul rămăsese, din nefericire, multă vreme necunoscut publicului, pentru că închisoarea cea mai importantă din București fusese instalată în clădirile mănăstirii. Comuniștii au păstrat închisoarea pînă la sfîrșitul anilor '60, apoi, la un moment dat, s-au gîndit să facă din mănăstire un muzeu. În cele din urmă, lui Ceaușescu i-a intrat în cap că totul trebuie demolat. Într-o bună zi, una dintre turlele bisericii a fost înconjurată cu un lanț gros legat de un tanc și smulsă cu brutalitate. Lumina a năvălit brusc în interiorul bisericii, altfel aflat mereu în penumbră. Atunci, grație acestui act de vandalism, am putut descoperi pictura interioară, unul dintre ansamblurile iconografice cele mai complete din România și chiar din întreg Orientul bizantin. Biserica n-a scos o vorbă cînd a fost distrus, după cum n-a scos o vorbă cînd erau arestați oameni.

Și totuși, Biserica ortodoxă întruchipase cu adevărat rezistența culturală și chiar politică a națiunii în epoca dominației otomane. E suficient să privim picturile murale ale mănăstirilor din nordul Moldovei sau blazoanele domnitorilor. Vulturul bicefal bizantin figurează mereu pe ele, ca mărturie a faptului că după căderea Constantinopolului principatele române se doreau continuatoarele Imperiului. Pe pereții exteriori ai bisericilor pictate din nordul

Moldovei sîn reprezentați în mod tradițional Arborile lui Iesei și Acatistul Maicii Domnului, o rugăciune care în secolul al VII-lea a salvat Bizanțul de un atac musulman. Peste tot este evocat, prin detalii foarte vizibile, asediul Constantinopolului, inclusiv prin reprezentări foarte clare ale artileriei turcești sau ale cantonamentelor geneveze care au deschis porțile orașului pentru agresor. Împăratul apare și el adesea, putînd fi recunoscut după veșminte și după încălțările lui roșii, ornate cu un vultur de aur. Aceste detalii sînt tot atîtea semne ale pretenției Bisericii românești de a prelua succesiunea în lupta împotriva expansiunii turcești și de apărare a creștinătății ortodoxe. Din acest trecut n-a mai rămas decît mărturia magnifică a picturilor murale.

— *Ați criticat Biserica într-un articol apărut imediat după căderea lui Ceaușescu ?*

— Am scris, într-adevăr, un articol pe care l-am intitulat „Slujitorul Anticristului”. Mă indignase publicarea în presă, pe 20 decembrie 1989, deci după represiunea de la Timișoara, a unei telegrame omagiale în care înaltul cler îl felicita pe Ceaușescu pentru realegerea lui în fruntea partidului, la congres. La 21 decembrie, în Piața Palatului avea loc manifestația și huiduirea lui Ceaușescu, iar a doua zi dictatorul fugea. Pentru autorii telegramei a fost, evident, un ghinion publicarea ei între aceste două momente. Apoi, am fost foarte iritat să-i găsesc pe demnitarii Bisericii în studioul televiziunii, unde, într-o harabură de nedescris, se constituia noua putere. »

— *Teoctist, patriarhul, a fost obligat să se retragă ?*

— Nimeni nu-l putea obliga să demisioneze. S-a retras timp de trei luni, ca să reflecteze, apoi a revenit la vechea funcție. Demnitarii Bisericii ortodoxe sînt călugări. Ar fi putut merge să se roage pentru mîntuirea sufletelor lor, în loc să se cramponeze de putere și de palatele pe care li le oferă calitatea lor de prinți ai bisericii. A fost un moment, în zilele lui decembrie, cînd ar fi trebuit să renunțe la tot și să vină în fața poporului, alături de popor, să se așeze între acesta și poliție sau armată. N-au avut curajul să o facă. Acum, o elementară demnitate le-ar cere să se retragă.

5 — *Biserica catolică s-a comportat mai bine în perioada comunistă ?*

— Biserica greco-catolică, Biserica catolică uniată, a fost violent persecutată de la începutul regimului comunist. Cultul a fost interzis, mulți preoți au fost arestați și condamnați la pedepse grele. Alții au fost constrânși să-și părăsească bisericile, să adopte religia ortodoxă. Unii au acceptat. Cei mai mulți, nu. Majoritatea credincioșilor greco-catolici au frecventat atunci bisericile romano-catolice, care au continuat să existe, în pofida ruperii relațiilor diplomatice cu Vaticanul. Preoții catolici au plătit, totuși, un greu tribut represiunii. Mulți au murit în închisoare, printre ei fiind și monseniorul Ghica, prietenul care m-a convertit pe mine.

— *Biserica ortodoxă a fost și ea, în primii ani, victima represiunii ?*

— Unii preoți au fost persecutați individual din cauza personalității sau a luărilor lor de poziție. Dar Biserica ortodoxă ca atare s-a bucurat, dimpotrivă, întotdeauna de avantajul de a reprezenta cultul oficial. Regimul o accepta pentru că știa prea bine că nu putea suprima complet cultul și religia fără să dea naștere la grave tulburări sociale. Biserica a fost cu atât mai ușor acceptată, cu cât se arăta foarte dispusă să cadă la învoială cu puterea. Ceaușescu nu și-a ascuns niciodată ostilitatea față de credința creștină, dar a fost tolerant, și chiar mai mult decât atât, cu Biserica creștină. A organizat chiar, caz unic într-un regim comunist, funeralii religioase fastuoase pentru tatăl lui, care era un bețivan bătrîn. În timpul slujbei, preoții trebuia să spună o rugăciune pentru șeful statului, supunîndu-se unui ritual canonic. Unii au refuzat să o facă și au fost pedepsiți. Alții, dimpotrivă, au făcut mai mult decât era necesar, imaginîndu-și că asta îi putea ajuta în carieră.

— *Credeți că noua putere înțelege să mențină același gen de relații cu Biserica ortodoxă ?*

— În cele din urmă i-a omologat pe foștii prelați compromiși. Teoctist e iarăși patriarh. Plămădeală n-a fost niciodată deranjat din postul lui de mitropolit. Ceilalți, la fel. Cu o singură excepție : scaunul de mitropolit al Moldovei, care era vacant, fiind în mod tradițional anti-

camera patriarhatului. În acest post a fost numit un călugăr tânăr, Daniel Ciobotea, foarte instruit, care a făcut studii la Strasbourg și a petrecut mulți ani în Occident. Un om onest, care reprezintă un nivel mai ridicat, sub aspect moral și intelectual. Dar mă tem că Biserica, așa cum este acum, nu poate ajuta la reconstruirea morală a țării. Prezența unei asemenea ierarhii ecleziastice este reflexul ipocriziei, relei credințe și minciunii actualcî puteri politice.

IMPOSIBILUL PROCES

— „Revoluția“ română a ratat lamentabil ceva ce ar fi putut să constituie actul ei fondator : procesul cuplului Ceaușescu. Procesele intentate mai târziu celor patru principali demnitari ai fostului regim, judecați în februarie pentru „genocid“, apoi lui Nicu Ceaușescu, fiul preferat al tiranului, deferit justiției din Sibiu, s-au vrut mai puțin caricaturale și s-au străduit să respecte ceva mai bine procedura, fără a reuși însă să fie foarte convingătoare. Credeți că un adevărat proces Ceaușescu ar fi fost posibil?

— Ar fi fost extrem de salubru, dar e numai o ipoteză teoretică, fiindcă un asemenea proces nu se putea face. Și nu se poate face, de altfel, nici măcar acum. S-ar putea imagina, e drept, independent de faptul că principalii doi acuzați sînt morți, un proces al regimului, cu dezvăluirea tuturor responsabilităților. Dar asta e cu neputință din mai multe rațiuni, cele mai evidente fiind cele de ordin politic și tehnic. Majoritatea celor aflați astăzi la putere ocupau posturi de răspundere și sub vechiul regim. Înainte de decembrie 1989, erau șefi de cabinet, directori de departamente sau înalți funcționari, iar astăzi sînt miniștri, miniștri adjuncți sau secretari de stat. E cît se poate de evident că nici unul din ei nu are nici interesul, nici dorința să se întreprindă o analiză prea riguroasă a trecutului. Nici din punct de vedere tehnic un asemenea proces nu este de luat în considerare. Cine să fie judecătorii? În România, ca în toate țările foste comuniste, însăși ideea unei a treia puteri, a unei justiții independente a fost eradicată încă de la instaurarea sistemului. Primul gest al comuniștilor români, încă pe vremea cînd făceau parte dintr-un guvern de coaliție, în 1945, a fost de pildă acela de a suprima ina-

movibilitatea magistraților, adică una dintre condițiile independenței acestora. Timp de aproape o jumătate de veac, orice conștiință juridică dispărînd, cvasitotalitatea magistraților au judecat la ordin, în funcție de ceea ce se aștepta de la ei sau de ceea ce credeau că se aștepta de la ei. Toți ar fi astăzi recuzabili, nici unul nu are, mă tem, autoritatea morală necesară pentru a prezida un asemenea tribunal.

Să lăsăm însă deoparte aceste obstacole și să ne imaginăm acest proces în abstract, la modul ideal. Ne vom lovi de principala dificultate: unde începe culpabilitatea? Care dintre noi, românii, poate pronunța cu legitimitate sentința, care dintre noi nu a fost complice, fie și prin simplă pasivitate, la funcționarea dictaturii? Prietenul meu, filozoful Gabriel Liiceanu, remarcă, după difuzarea imaginilor de la judecarea sumară a Ceaușeștilor, că adevăratul proces este acela pe care noi toți trebuie să ni-l facem nouă înșine. Complici am fost cu toții, în diferite grade, de nevoie sau din lașitate, din lene sau din disperare, uneori fără voia noastră, crezînd cu ingenuitate că tot noi eram cei mai șmecheri.

Cînd mi s-a interzis să mai public, asta mi-a atras simpatia anumitor persoane din cartier. Cum credeți că se concretiza asta la alimentara, dacă nu prin faptul că vînzătoarea mă gratifica, atunci cînd putea, cu o rație de unt mai mare decît cea la care aveam dreptul și pe care eu nu o refuzam? Știam totuși că făcea același hatîr și altora, pe care îi flata, dimpotrivă, datorită funcțiilor lor, și că acest dar pe care mi-l făcea era totodată pentru ea o modalitate de a se reabilita în propriii ei ochi pentru aceste mici gesturi mai puțin onorabile. Într-un sistem de o asemenea natură și care durează, mecanismele complicității indirecte devin foarte perverse, fie că îți dai consimțămîntul, fie că ești antrenat împotriva dorinței tale. Mi s-a relatat de pildă povestea unei pediatre, o bioloagă renumită, care s-a opus cu înverșunare microtransfuziilor, inutile și periculoase, care li se făceau copiilor din orfelinate pentru a compensa faptul că nu li se dădea carne. Pusese la punct o proteină artificială, extrem de eficientă, care ar fi putut să le înlocuiască. S-a luptat pentru asta luni întregi, asaltînd toate instituțiile care ar fi putut lua o hotărîre în acest sens. În cele din urmă regimul a acceptat să producă proteina în cantități destul de mici, cu toate

că prețul nu era prohibitiv. A făcut-o însă pentru atleții și fotbalistii din echipele naționale, adică, indirect, pentru a servi gloria regimului. Copiii din orfelinate au continuat să primească sînge de calitate îndoielnică, iar rezultatul a fost mîile de cazuri de SIDA recenzate în rîndurile lor.

Nu exista putință de scăpare. Eu însumi vă povesteam că am acceptat să introduc într-un articol un citat din Conducător. Directoarea revistei care m-a îndemnat să o fac, chipurile comunistă, dar, în particular, ostilă personajului, trăiește acum la Paris. Credeam că le-am făcut-o alegînd un citat care părea mai degrabă să contrazică ortodoxia momentului. Mi s-a povestit, totuși, că această frază a fost decisivă pentru ca articolul și, mai tîrziu, cartea în care a fost reprodus să obțină viza de apariție.

— *În acest imposibil proces, care ar trebui să fie, după părerea dumneavoastră, capetele de acuzare împotriva lui Ceaușescu ?*

— Uncle sînt evidente : tiranie, abuz de putere, delapidarea resurselor umane și materiale ale țării, distrugerea patrimoniului și a bunurilor naționale, nepotism și, desigur, asasinat — pentru execuțiile, disparițiile, morțile pretins „naturale“, dar survenite în împrejurări foarte suspecte, ale căror victime au fost minerii revoltați, fondatorii primului sindicat liber și mulți alți necunoscuți. Decît să lansezi împotriva cîtorva țapi ispășitori acuzația mai mult decît aproximativă de „genocid“, cum a făcut puterea actuală, ar trebui subliniat faptul că dictatura lui Ceaușescu nu s-a menținut prin violență sîngeroasă. Nimic n-a fost comparabil cu ceea ce fusese U.R.S.S. sub Stalin sau cu ceea ce noi înșine am cunoscut în anii '50, pe timpul lui Gheorghiu-Dej, cînd arestările se numărau cu zecile de mii, cînd oamenii mureau în închisori și în lagăre și cînd fiecare trăia cu frica bătaii la ușa la ceasul cînd vine lăptăreasa. În anii lui Ceaușescu nu s-a întîmplat așa ceva. Opresiunea era mult mai insidioasă ; mai puțin violentă, dar mai totală.

Securitatea exista, bineînțeles, de la începuturile regimului comunist. Dar numai sub Ceaușescu a devenit ca un aparat enorm, dotat cu echipamentul cel mai modern,

în stare să controleze ansamblul societății. Peste tot, în fiecare întreprindere, în fiecare imobil, existau unul sau mai mulți securiști care redactau „note informative” cu privire la fiecare, pornind de la ceea ce aflau de la zeci și zeci de informatori „benevoli”. Ghilimelele se impun. Oamenii aceștia nu erau partizani ai regimului, comuniști convinși care să fi crezut că ajută la dejucarea nu știu cărei contrarevoluții, ci sărmani indivizi supuși fricii sau șantajului. Arestării, securiștii îi preferau intimidarea. Dădeau de înțeles că știu totul despre fiecare, glumele la adresa regimului, opiniile, pe cine frecventai — tot altele informații care nu puteau fi furnizate decât de colegii tăi de serviciu, de cunoștințele, dacă nu cumva chiar de prietenii tăi cei mai apropiați — iar uneori îți cerceau să furnizezi tu însuși informații. Nu asta era însă esențial: voiau doar să instaureze teama, lipsa de încredere în toți cei care te înconjoară și, mai ales, să producă o fractură morală iremediabilă.

În anii '70, mecanismul a început să fie pus pe picioare. Raportul comitetului local de partid, dosarul de la Securitate deveneau elementele fundamentale ale oricărei promovări, la orice nivel al piramidei sociale: pentru o misiune în străinătate, pentru un post de conducere, pentru a te înscrie la doctorat sau pur și simplu pentru a obține un loc de muncă la fel de prost plătit ca și celelalte, dar care oferea consistente posibilități de a primi ciubuc. Sistemul era cu atât mai pervers cu cât pentru a supraviețui, pentru a o scoate la capăt nu exista altă cale decât să comiți anumite ilegalități. Se instalase un sistem de troc generalizat, sub permanenta amenințare a inculpării pentru corupție. Însăși omogenitatea sistemului sub Ceaușescu, aplicarea servilă a „prețioaselor lui indicații”, de sus până jos, în întreg aparatul, făcea imposibilă orice formă de comportament deviant dacă voiai să-ți mai poți hrăni soția și copiii. Trăiam, într-un fel, ca în republicile din Orientul sovietic, unde unul și același clan a putut, ani în șir, să domnească nestingerit, pe deasupra tuturor legilor, inclusiv celor ale sistemului socialist.

Un exemplu perfect al arbitrariului și megalomaniei tiranului a fost distrugerea centrului Bucureștiului. Arhitecții oficiali se făceau că nu pricep, încercînd să propună planuri care să concilieze exigențele dictatorului cu necesitatea de a salva măcar o parte a patrimoniului. Proiec-

tele lor, considerate prea timide, au fost respinse și s-au aprobat cele ale unei tinere arhitecte de treizeci de ani, hotărâtă să ducă jocul până la capăt, văzînd în asta singura ei șansă de a face ceva în viață.

Dacă a distrus o treime din Capitală, dacă a ruinat țara pentru a-și construi un palat de zece ori mai mare decît Luvrul, Ceaușescu a făcut-o în primul rînd de frică. Cutremurul din 1977, cu mia lui de morți, îi terorizase pe el și pe nevastă-sa. Catastrofa asta îi oferea prilejul să remodeleze Capitala. Pentru a-și înălța palatul, noile clădiri ale ministerelor și imobilele nomenclaturii, a ales cartierul care rezistase cel mai bine la seism, spunîndu-și că acolo opera lui va fi indestructibilă.

În procesul nostru imaginar, avocații lui Ceaușescu ar pleda fără îndoială pentru circumstanțe atenuante, scoînd în evidență, de pildă, manifestările de adulație al căror obiect erau el și nevastă-sa și ale căror semne ridicule puteau fi întîlnite în muzeul care le poartă numele. Numai că acest cult, care a sfîrșit prin a-i convinge chiar și pe ei de excepționala lor personalitate, a fost făurit de ei înșiși. Nici ea, nici el nu terminaseră mai mult decît ciclul elementar. Se credeau însă urmașii marilor voievozi din istoria românească, ale căror imagini le văzuseră în manualele școlare, în copilărie. Cînd venea în vizită într-un oraș ca Succava, odinioară capitala lui Ștefan cel Mare, Conducătorul avea pretenția să fie întîmpinat de activiștii locali în costume de epocă, înveșmîntați ca în secolele al XIV-lea și al XV-lea, și de trupe cu halebarde. În afara acestor clișee profund ancorate în memoria lui, restul formației i-o asiguraseră școala de partid și marxismul sumar care se preda acolo. Totul, încununat de un șovinism instinctiv, care — și el nu uita asta — îi asigurase cea mai mare popularitate în 1968—1969, cînd a ținut piept Rusiei și a refuzat să se alăture invaziei din Cehoslovacia.

Credca în destinul lui. În caseta televizată a procesului, a răspuns așa-zisului tribunal : „Am făcut din România o țară mai puternică decît a fost vreodată.“ Nu cred că măreția țării îl interesa într-adevăr. Dar megalomania lui personală avea nevoie de măreția țării. De aici, ura lui și a nevestii-ii împotriva unui popor care nu li se părea că este la înălțimea proiectelor lor. Cu patru ierni în urmă, trecînd cu mașina pe lîngă unul dintre ultimele patinoare încă deschise în Capitală, Elena Ceaușescu a zărit un grup

de tineri care evoluau în ritmul unei muzici vesele. Chiar a doua zi, cerea închiderea acestui loc unde tinerii se dedau bucuriilor ludice în loc să muncească pentru înălțarea țării.

Ani în șir, cuplul acesta grotesc a întruchipat, în ochii lumii, România. Aș cere ca, în cadrul acestui proces imaginar, să fie citați Nixon, de Gaulle, Harold Wilson și toți conducătorii occidentali despre care nu pot să cred că s-au lăsat înșelați de acest cuplu paranoic, ceea ce nu i-a împiedicat să-l flateze și să-l scalde în elogi pentru ceea ce ei numeau curaj și independență față de Moscova. Fără ei, această cumplită farsă ar fi durat, fără îndoială, mult mai puțin și tot mai puțin ar fi durat și rușinea noastră, această rușine bizară de a fi mai mult sau mai puțin identificați de străinătate cu acești sinistri clovni care ne guvernau.

— *Românii nu se lăsau înșelați de aiureliile astea. În public, Conducătorul era adulat, dar în particular lumea își bătea joc de rătăcirile lui. Cinismul a mers, fără îndoială, mult mai departe decât în oricare altă societate socialistă...*

— În ce mă privește, n-aș folosi termenul de cinism.eram constrinși la duplicitate, ca orice societate căzută victimă unui sistem totalitar. Să-ți tămâiezi șeful, să aplauzi și să votezi pe linie era, pentru majoritatea, o simplă chestiune de supraviețuire. Trebuie să recunoaștem caracterul superior al cinismului; nu e cinic oricine vrea, asta cere un anumit antrenament moral și intelectual. Oamenii erau pur și simplu constrinși la o duplicitate elementară. Chiar și copiii știau instinctiv, de la cea mai fragedă vîrstă, ce trebuia să spui la școală și ce nu puteai să spui, despre ce se putea vorbi acasă și ce puteai să gîndești într-adevăr. Fiul meu, la vîrsta grădiniței, știa foarte bine că în fața bradului de Crăciun, acasă, se cîntau cîntece tradiționale și că la serbarea de „Moș Gerilă“, la școală, se aștepta de la el să recite poeme care să-l glorifice pe Ceaușescu. Nu se înșela niciodată. Această duplicitate forțată dezvolta de altfel la copii o subtilitate cazuistică uimitoare, pentru mine, și astăzi. Dar ea avea, desigur, și efecte teribil de dăunătoare. Se spunea că Ceaușescu e nebun, dar numeroase aspecte ale regimului fuseseră în cele din urmă acceptate. Această batjocorire permanentă a Conducătorului sfîrșea prin a fi și o batjocorire a propriei

persoane. Îl disprețuiam, dar ne și disprețuiam, chiar dacă fiecare își putea găsi fără greutate scuze, care erau evidente. Atunci cînd candidații la emigrare mergeau la ambasada americană, înfruntînd orice risc și avînd certitudinea că-și vor pierde locul de muncă în timpul lungii așteptări a pașaportului românesc, completînd cererea de emigrare descopereau că nu se făcea prea mare caz de eventuala lor fostă adeziune la P.C.R. Extrem de pragmaticii funcționari ai ambasadei americane de la București prevăzuseră în formulare categoria de *unvoluntary membership*, în care ar fi putut intra cvasitotalitatea celor 3,8 milioane de membri ai partidului. Dar aceste circumstanțe atenuante li se aplicau tuturor și, tocmai de aceea, nimeni.

— *Acesta este motivul pentru care n-ați vrut să-i urmați pe „golani” atunci cînd au cerut ca foștii responsabili ai partidului și membri ai nomenclaturii să nu se poată prezenta la alegeri ?*

— Legea electorală provizorie, care a reglementat scrutinul de la 20 mai 1990, în pofida tuturor ambiguităților ei, afirma cît se poate de clar că persoanele care au comis abuzuri în cadrul funcțiilor lor politice și administrative, cei care au violat drepturile omului, au făcut parte sau au fost instrumente ale Securității și ale altor organe de represiune nu pot fi aleși. Asupra acestei chestiuni a eligibilității, textul, așa cum era, mi se părea suficient. Epurările, vinătoarea de vrăjitoare, dosarele au fost prea frecvente în ultimii patruzeci și cinci de ani. O epurare a aparatului de stat, o înlăturare a celor compromiși și incompetenți ar fi, fără îndoială, indispensabilă, ba chiar urgentă. Dar ce criterii să alegi ? Dincolo de ce prag trebuie situată culpabilitatea ? Inginerul care și-a luat carnetul pentru a-și putea face, în fond, meseria, atît și nimic mai mult, era mai vinovat decît cutare sau cutare locuitor al cartierului meu care informa Securitatea despre tot ce fac ? Cred că nu e posibil să judeci decît fiecare caz în parte, în funcție de responsabilități penale precise. A le cere tuturor sau doar acelor care doresc să ocupe funcții înalte în administrație să-și recunoască public greșelile și petele din trecut, făcîndu-și astfel *mea culpa*, ar fi poate satisfăcător din punct de vedere moral. Dar o asemenea

procedură ar deveni, inevitabil, extrem de formală. Problemele ar fi trecute la dosar și totul ar rămâne ca mai înainte.

Tocmai am început să pricepem că sistemul comunist are particularitatea că din el nu se poate ieși de la o zi la alta. Pentru asta va fi nevoie de timp, poate de timpul necesar pentru a se forma o nouă generație. Moise și-a pus poporul să rătăcească prin pustie timp de patruzeci de ani, pînă cînd toți cei care cunoscuseră robia în Egipt au murit. Nu se poate intra pe Pămîntul Făgăduinței cu spiritul încă deformat de robie. Moise însuși n-a putut pătrunde acolo.

XII

CATASTROFĂ ȘI DERIZIUNE

— *Noua putere afirmă că a abolit comunismul, iar la 20 mai 1990 au fost organizate alegeri libere. Și totuși, numeroși opozanți, intelectuali de prestigiu și o bună parte din cei care au avut curajul să fie disidenți de la bun început denunță astăzi schimbarea drept o simplă spoială de fațadă. Să se fi schimbat totul ca să nu se schimbe nimic?*

— A spune că nimic nu s-a schimbat este încă o dată o dovadă de fatalism, alibiul prin care se justifică inactivitatea. E drept că o dată cu Revoluția din Decembrie România n-a prins din urmă societățile vecine, care de ani de zile combat pas cu pas comunismul. E drept că n-a avut loc un miracol. E drept că nici o parodie de proces, nici execuția sumară a unui cuplu de dictatori nu sînt de ajuns pentru a se întemeia o democrație autentică, după cum nu sînt de ajuns nici morții, nici curajul manifestanților de la Timișoara și București. E drept că fără revoluția de palat care a avut loc în decembrie, fără complotul unei părți a nomenclaturii — în primul rînd armata, dar și unele grupuri ale Securității — nimic nu ar fi fost posibil. E drept că încă nu ne-am lămurit asupra dictaturii și a complicității pasive a societății românești care a făcut-o posibilă. E drept mai ales că, dacă tiranul a căzut, sistemul pe care se sprijinea n-a fost nimicit. Dar de aici pînă la a spune că nimic nu s-a schimbat, că totul e ca înainte sau chiar „mai rău ca înainte“... Ei bine, un pas enorm s-a făcut totuși. Am întîlnit recent un român aflat în trecere prin Paris. Toată viața lui fusese veterinar

umblase dintr-o gospodărie colectivă într-alta, prin toate coclaurile țării, înotînd prin noroi și petrecîndu-și zilele cu mina în fundul vacilor. Din mai 1990 e deputat liberal și primește venituri pe măsură, confortabile adică, cel puțin în comparație cu nivelul de trai din România. La Paris, venise să negocieze deschiderea unei librării franco-române, o librărie privată, desigur, pe care înțelegea să i-o încredințeze spre gestionare fiului său. Evident că primul răspuns, cînd l-am întrebat despre situația din țară, a fost un peremptoriu : „E chiar mai rău decît pe timpul lui Ceaușescu.“ Propriul lui caz ar fi trebuit, cu toate astea, să-i interzică asemenea cuvinte brutale. Oamenii pot acum să iasă din țară, cel puțin aceia care au prieteni în străinătate și mijloacele minime ca să o facă. Autoritățile române acordă fără probleme pașaport celor care îl solicită. Țările occidentale sînt cele care nu acordă vize decît cu înrîmă și după o lungă așteptare. Primirea de scrisori, de cărți din străinătate sau chiar înfîlnirea cu un prieten care revine în țară sînt astăzi posibile. Nu erau însă și „înainte“. Schimbarea nu poate fi negată, chiar dacă rămîne foarte limitată. Pentru că sistemul, în ce are fundamental, a rămas același.

— *Asta pentru că oamenii care îl conduc s-au format în cadrul aparatului și, independent de buna sau reaua lor credință, nu reușesc decît cu greu să vadă dincolo de un fel de neocomunism cu chip uman, să accepte contradicțiile unei „societăți deschise“...*

— E un lucru adevărat pentru Iliescu și pentru mulți din cei care îl înconjoară, prizonieri ai unor tipare de gîndire prea vechi. Se tem de conflicte și sînt total dezarmați în fața oricărei mișcări sociale care nu poate fi resorbită prin teoretizare în cadrul aparatului. Atitudinea lor față de manifestanții din Piața Universității a fost în această privință teribil de revelatoare, oscilînd perpetuu între tentația represivă și laxismul absolut. Nu știu să negocieze, fiindcă asta presupune să înțelegi și să asculți argumentele interlocutorului. Un grup de tineri, de studenți, a ocupat în aprilie Piața Universității, în numele fidelității față

de visurile din decembrie. Guvernul a făcut uz de bită și asta nu a dus decât la întărirea mișcării. O „zonă liberă de neocomunism” a fost instalată în plin centru al orașului, cu baricade simbolice din sfoară și afișe, acolo unde cu patru luni mai devreme manifestanții îi înfruntau pe soldații lui Ceaușescu. Dictatorul vorbea atunci de „huligani”. Iliescu va folosi cuvântul „golani”. Similitudinea este jalnic de semnificativă. Cuvântul „golan” a devenit stindardul acestor tineri, apoi al tuturor acelor care refuză să vadă năruindu-li-se speranța născută în decembrie. În fața acestei provocări statornice în inima Capitalei, sub ferestrele Hotelului Intercontinental înțesat de ziariști din toată lumea, guvernul nu știe ce să facă. Puterea e slabă, cade în cursa propriilor ei temeri. E stângace, victimă a reflexelor ei. La 13 iunie, însărcinează tineri polițiști să evacueze ultimul careu ocupat în Piața Universității. Polițiștii sint debordați. Rebelii — a căror „rebeliune” a fost foarte restrinsă, în realitate — incriminează televiziunea și atacă o clădire a Ministerului de Interne rămas, ciudat lucru, fără apărare. Armata nu vrea să intervină în ceea ce socotește, pe bună dreptate, că este o problemă internă de ordin publică. Atunci puterea își pierde capul. Iliescu, sfătuit printre alții de Gelu Voican și de fantasmile lui de luptător, îi aruncă asupra orașului pe minierii din Valea Jiului, această pretinsă „avangardă a proletariatului”, răsfățată și supraremunerată, care nu mai are nimic în comun cu aceea din 1977 când, prima, l-a sfidat pe Ceaușescu. Îndopați cu propaganda unei televiziuni și a unei prese care funcționează la ordin, minerii erau convinși că au de înfruntat un complot contrarevoluționar dirijat din străinătate, sprijinit de „burghezi” și de „intelectualii decadenți” din Capitală. Orice tânăr care vorbea o limbă străină, orice persoană ceva mai bine îmbrăcată era în ochii lor un suspect, pasibil deci de o bătaie bună. Vina nu este a acestor bieți indivizi primitivi, ci a numeroșilor agenți ai noii Securități care îi încadrau și, mai ales, a unei puteri care acoperea toate gafele, cu riscul de a pierde orice credibilitate internațională la mai puțin de o săptămână de la investirea oficială a noului președinte. Aceeași putere, la

fel de lipsită de singe rece, cedase, la numai trei săptămîni de la revoluție, presiunilor unei jumătăți de mii de manifestanți care cereau scoaterea în afara legii a Partidului Comunist Român și restabilirea pedepsei cu moartea, pentru ca, după numai cîteva zile, să dea, din fericire, înapoi. Atunci am început să ne liniștim, spunîndu-ne : puterea asta nu are altă legiimitate decît aceea a străzii, asemenea rătăcirilor sînt inevitabile. Apoi au avut loc alegerile, un adevărat plebiscit pentru Iliescu și ai lui, care continuă însă să trăiască într-un fel de cetate asediată, bîntuită de tot felul de temeri. De fapt, ei înșiși par să simtă cît de mult sînt expresia și mai ales ostacii unui sistem care a rămas fundamental neschimbat și pe care nu au mijloacele să-l arunce la gunoi, chiar dacă ar dori-o.

Admițînd că Iliescu o să cadă, mă întreb dacă, în perioada imediat următoare, va exista o soluție de schimb care să facă față eficient problemelor care se pun astăzi în România. Moneda noastră nu mai înseamnă nimic, iar asta e o constatare cu atît mai amară cu cît înainte de război leul făcea figură cît se poate de onorabilă printre monedele cele mai stabile ale Europei. Industria noastră este pe cît de poluantă, pe atît de perimată și, mai ales, inutilă. Marile uzine construite sub Ceaușescu, care visa să facă din România o mare putere în industria prelucrătoare, mai ales în chimie și petrochimie, s-au dovedit a fi costisitoare și inutile : ne-am supus la nenumărate sacrificii ca să importăm materii prime de care nu dispunem și să scoatem din ele produse finite de o calitate execrabilă, la prețuri de revenire mult superioare celor de pe piața mondială. Nu văd cine ar jîndui la acești monștri industriali inadaptați : privatizarea e o amăgeală. Sîntem în urmă cu o jumătate de veac nu numai față de Europa, ci și, tare mă tem, foarte în urma situației noastre dinainte de război.

Guvernării nu mai au astăzi pe buze decît cuvîntul „competență“. Este noul vocabular, menit să ofere iluzia unei schimbări care, de fapt, nu se va putea împlini decît peste multă vreme. Petre Roman s-a înconjurat de tineri tehnocrați vorbitori de limbi străine, majoritatea fără trecut politic, ceea ce vrea să însemne că nu au ocupat func-

ții de prim-plan sub fostul regim. Dar asta nu înseamnă că nu făceau parte din sistem. Pentru a obține aprobarea să mergi în străinătate ca să studiezi dreptul, privilegiu de care s-a putut bucura de pildă tînărul și strălucitul ministru al afacerilor externe, Adrian Năstase, fost purtător de cuvînt al Frontului Salvării Naționale, trebuia să oferi anumite garanții precum și cîteva dovezi serioase de fidelitate față de regim. Dar nu există alți oameni. Asta e adevărat pentru miniștri. Și e cu atît mai adevărat pentru roțile aparatului, unde nici măcar nu s-a făcut acest efort de primenire. Oamenii au rămas pe locurile lor, rețelele lor, oculte de clienți și „protejați“ au rămas și ele. Andrei Pleșu, vechiul meu prieten și disident de marcă, numit ministru al culturii după Revoluție, a hotărît să rămînă în post. Își trăiește funcția ca pe un sacrificiu, nu fără teribile drame de conștiință, convins însă că mai poate fi încă util. Repetă adesea că singurul domeniu care nu a fost complet distrus în ultimul deceniu este cultura. Experiența lui de om de bună-credință, hotărît să schimbe lucrurile, dovedește ce se poate face de fapt. A dat afară numeroși funcționari — chiar dacă, așa cum mărturisește cu ironie, l-a păstrat, „pentru competența lui“, într-un post-cheie din conducerea ministerului, pe funcționarul care îl exilase cu doi ani în urmă într-un fund de țară, pentru că a semnat o scrisoare deschisă de solidaritate cu Mircea Dinescu. A îndepărtat o mulțime de incapabili și a adus din exil oameni plini de idei, punîndu-i în fruntea Teatrului Național sau a Teatrului din Iași. L-a desemnat, pentru a conduce cinematografia românească, pe Lucian Pintilie, și el întors din exil, autor a două filme remarcabile — unul dintre ele fiind *Reconstituirea* — înainte de a fi fost condamnat la tăcere. Pleșu a putut acționa pentru că, în domeniul lui, există cel puțin talentele și competențele capabile să preia ștafeta. Dar cum să faci asta în economie, în sectoarele tehnice? Unde să găsești oamenii, chiar dacă persoanele cu răspunderi în guvern ar avea o veritabilă dorință de a transforma lucrurile? Schimbarea unui șef de departament, a unui director de uzină nu e suficientă. Mai sînt și obiceiurile bine înrădăcinate, din vîrf pînă la baza pira-

midei sociale. Democrația există, cel puțin mijloacele formale ale democrației, care sînt dreptul la vot și dreptul la grevă, dreptul de a spune nu. Dar prea puțini oameni sînt conștienți de îndatoririle pe care ea le impune. Să te ții pe propriile picioare, să-ți asumi responsabilitățile, să te aventurezi într-o afacere li se par tot atîtea necuviințe. Într-un anumit fel, mulți români ar vrea să poată profita de avantajele Occidentului și de libertățile recucerite, dar să păstreze în totalitate tot ceea ce vechiul sistem putea oferi mai liniștitor.

— *Frica aceasta de viitor explică, după părerea dumneavoastră, covârșitoarea majoritate pe care a obținut-o în alegeri Frontul Salvării Naționale? Opoziția a încercat să pună jalnicul ei eșec pe seama fraudelor electorale. Observatorii străini au rămas totuși cel puțin circumspecți în această privință...*

— Din păcate, trebuie să recunosc că fraudele electorale au avut dintotdeauna în România o veche tradiție, chiar în vremea în care democrația funcționa bine, cu un parlament adevărat și mari personalități. Imaginați-vă ce s-a putut întîmpla la 20 mai ! Dar asta nu explică totul. D desfășurarea acestor alegeri era viciată a priori, ele au fost prost gîndite, din punct de vedere juridic, încă de la început. Desemnarea simultană a deputaților, senatorilor și a președintelui republicii mi s-a părut absurdă, de vreme ce nici o constituție în vigoare nu prevedea forma de guvernământ, natura puterilor președintelui republicii și tipul de scrutin prin care trebuia să fie desemnat. Iliescu și cei doi șalangeri ai lui s-au prezentat la sufragiile populare pentru un post care încă nu există constituțional, pentru că vechea constituție a fost abolită. Mai întîi, după ce s-ar fi format un guvern *de facto* — lucru care s-a și întîmplat —, ar fi trebuit să se convoace o Adunare constituantă — și doar constituantă. Noua constituție ar fi putut astfel să fie adoptată după o adevărată dezbatere, permițînd opiniei publice să judece, în cunoștință de cauză, implicațiile diferitelor proiecte. Acestor greșeli de ordin juridic li se adaugă nerespectarea de către putere a reguli-

lor elementare ale jocului democratic. Mai întâi, campania electorală a fost, de la început, impusă în condiții de totală inegalitate. Data fixată, în mai, era mult prea apropiată pentru ca opoziția să se poată face cunoscută. Nu mai exista opoziție politică de aproape cincizeci de ani. Vechile partide dispăruseră, ca și reprezentanții lor de frunte care, majoritatea, ar fi astăzi centenari sau aproape. Răgazul era prea scurt, cu atât mai mult cu cât mijloacele de comunicare aparțineau statului, adică guvernului și Frontului Salvării Naționale, această identificare între guvern, partid și stat fiind o moștenire tipică a comunismului, pe care Iliescu a avut mare grijă să nu o pună în cauză. Guvernul lui dispunea singur și suveran de toate mijloacele de comunicare posibile, tipografii, televiziune, radio. Jocul era deci inegal de la bun început.

Pe de altă parte, cu excepția Frontului Salvării Naționale, partidele care se prezentau la alegeri erau organizații improvizate în grabă sau cîrpăcite de mîntuială. Baza tradițională a național-țărăniștilor și liberalilor nu mai reprezenta aproape nimic, pentru că nu mai exista nici țărănime, nici o clasă burgheză. Programele lor păreau interșanjabile și nu difereau prea mult nici măcar de acela al Frontului Salvării Naționale. Politic vorbind, nu exista o opoziție reală, nici de cadre, nici de gîndire coerentă. Conducătorii acestor partide s-au prezentat, de altfel, fără pic de abilitate. În pofida simpatiei pe care mi-o inspiră al Ion Rațiu, candidat la președinție din partea Partidului Național-Țărănesc, trebuie să admit că reapariția sa în asemenea condiții, după cincizeci de ani de absență, o căsătorie bogată și o viață extrem de opulentă în Anglia, avea de ce să șocheze pe oricine trebuise să trăiască în toți acești ani în foame, sărăcie lucie și frică. Cum ar fi putut alegătorii să se recunoască în acest milionar britanic care vorbea românește cu accent englezesc și purta papion? Credea, fără îndoială, că întruchipează un model, dar nu a reușit să ofere despre sine decît o imagine disuasivă.

Radu Câmpeanu, candidatul liberal, nu avea acest gen de handicap. Făcuse închisoare, apoi, departe de a se scălda în aur, cunoscuse în Franța dificultățile exilului. Întors

în România, își regăsisse câțiva foști prieteni, cei care, în 1946, formau tînăra gardă, talentată și promițătoare, a Partidului Liberal, dar care între timp deveniseră niște domni bătrîni, purtători ai unei ideologii liberale clasice, deloc adaptată la sensibilitatea sau la nevoile actuale ale națiunii. Partidul mai avea în rîndurile sale și oameni mediocri, care se implicaseră în toți acești ultimi ani în activități nu prea limpezi. Alții, din rîndul cadrelor noi, mai tineri și fără îndoială plini de merite, nu aveau decît defectul de a fi niște necunoscuți.

Candidații aceștia făceau opoziție unui guvern și unei formațiuni politice stăpînc pe structurile puterii moștenite de la fostul regim. Frontul Salvării Naționale nu se prezenta ca un partid. De fapt era o grupare eterogenă, constituită în efervescența Revoluției din Decembrie și care număra în rîndurile sale, în afara anumitor personaje îndoelnice care făcuseră carieră sub Ceaușescu, disidenți prestigioși. Unii, precum Doina Cornea sau Ana Blandiana, se distanțaseră curînd de el, dar alții nu. Marca forță a Frontului constă în faptul că întruchipează atît revoluția care l-a răsturnat pe Ceaușescu, cît și menținerea unei bune părți a sistemului. Printr-o scamatorie fără echivalent în Est, această formațiune a putut pretinde și că distruge comunismul, și că reprezintă continuarea lui directă. Toate partidele comuniste din Europa centrală și-au schimbat, firește, numele. Ele se intitulează acum socialiste, cu un adjectiv complementar oarecare. Admit că au comis greșeli, dar nu își reneagă în întregime trecutul. În ce-l privește, Frontul Salvării Naționale se reclamă din social-democrație și nu vrea să recunoască faptul că a recuperat o bună parte din cei patru milioane de membri ai răposatului Partid Comunist Român, care a dispărut fără urmă peste noapte. Frontul se împăunează cu prestigiul uzurpat al revoluției, dar o face slujindu-se de frazeologia naționalistă și populistă cu care, la urma urmelor, lumea este obișnuită. Asta poate, fără îndoială, să dea naștere la reacții de respingere în marile orașe — și nu numai. Dar la țară, simpla idee că ar mai putea exista și altceva pe lume încă nu le-a intrat oamenilor în cap. Puținele mijloace de

informare de care a dispus opoziția imediat după revoluție nu ajungeau pînă în colțurile îndepărtate de țară. Ziarele erau tipărite, dar aruncate în drum de îndată ce trenul care trebuia să le transporte pleca din gară. Televiziunea poartă răspundera cea mai grea. Este, cred, singura televiziune din lume care simte nevoia să-și afișeze în emblemă epitetul de „liberă”, ca și cum lucrul ăsta nu ar fi deloc de la sine înțeles, ci ar trebui să-l proclamăm cu ostentație. Ea a păstrat tonul solemn, adulator și prostesc optimist al televiziunii lui Ceaușescu, limba de lemn, expresiile dragi lui Iliescu însuși și continuă să intoxice masele largi.

La sate, în colțurile îndepărtate de țară, foștii patroni locali au trecut cu arme și bagaje la Frontul Salvării Naționale și nu e de mirare că vechile reflexe ale fricii și supunerii au persistat. La toate astea s-a adăugat pur și simplu conservatorismul : pe oamenii aceștia care nu și-au schimbat decît eticheta știi măcar cum să-i iei. Li se cunosc punctele slabe, lucru esențial într-o societate în care ciubucul și arta de a te descurca au fost multă vreme singurele paliative la carențele sistemului.

— *Silviu Brucan, eminența cenușie a Frontului înainte de a se fi distanțat de el, constata cinic, imediat după alegerile din mai 1990 : „În 1946 am trucat alegerile pentru a lua puterea ; de data asta nici măcar nu am avut nevoie.” Nu credeți că rezultatul acestor alegeri este, înainte de toate, simptomul unei societăți infantilizate, fericită că și-a găsit tătutul cel bun care să o hrănească și să-i dea căldură ?*

— E adevărat. Mulți oameni au crezut că totul mergea mai bine doar pentru că alimentele erau mai puțin rare. Tot mai trebuia să stai la cozi imense, dar măcar nu te întorceai cu mîna goală. De altfel, am avut destul timp ca să ne obișnuim cu aceste cozi și există tendința de a le accepta fără mofturi. Cei care stau la coadă sînt pensionarii, e ocupația lor. Uneori se și amuză, cozile au devenit un fel de club al vîrstei a treia.

Un tiran e mult mai ușor de răsturnat decît un sistem. Ceaușescu a fost un fel de excrescență delirantă și para-

noică a sistemului comunist. Dar în acest sistem mulți au fost implicați și mulți sînt interesați, într-o formă sau alta, chiar în menținerea lui. Mulți dintre cei care se arătau ostili lui Ceaușescu și care i-au aplaudat căderea profitau cu toate astea de privilegiile, mai mici sau mai mari, distribuite de regim. Un drept nu se obținea niciodată decît ca un favor, în schimbul a ceva, a unui cadou. Toți cei care dețineau o ciosvîrtă de putere cît de mică, adică posibilitatea de a se lăsa corupți, compensau astfel nivelul scăzut al salariilor lor. Responsabilii de magazine alimentare, de pildă, puneau deoparte mărfurile pentru cei care puteau plăti gras, în general nu cu bani, pentru că moneda nu valora cîne știe ce. Dacă puteai obține pentru tine scutirea de serviciul militar sau un concediu medical, dacă puteai procura un pașaport sau o viză, carne sau țigări americane erai deținătorul unei adevărate monede de schimb. Circuitele pieței negre și ale corupției nu au fost abolite. Milioanele de români care profită de ele la o scară mai mare sau mai mică se tem de saltul în necunoscut pe care îl reprezintă o societate deschisă și într-adevăr concurențială. După relativa îmbunătățire care a marcat perioada imediat următoare schimbării regimului, nu au mai dorit altceva decît s-o mențină, nu mai au alte ambiții. Au fost împotriva lui Ceaușescu, acum sînt peate pentru Iliescu sau pricep că Iliescu, chiar dacă pare mai bun decît predecesorul său, nu s-a atins totuși de Securitate. Teamă de a fi supravegheați, controlați, spionați nu-i părăsește pe oameni de la o zi la alta, chiar dacă în parte e mitică. În România încă nu se crede în secretul cabinei de vot.

— *Această persistență a fricii este un fenomen propriu României, unde regimul anterior a făptuit, totuși, mai puține violențe fizice decît în alte țări ?*

— România, contrar altor țări din Est, a cunoscut înainte de Ceaușescu teroarea colectivizării pămîntului și a naționalizării agriculturii la o scară care nu are egal decît în Uniunea Sovietică. Fenomenul nu a fost prin nimic comparabil cu cel din Polonia ; a avut loc în Ungaria,

dar nu în chip atât de implacabil, fără deplasări masive și forțate de populație țărănească. Au venit apoi programele de „omogenizare“ ale lui Ceaușescu, visul lui nebunesc de-a fabrica un om nou și începuturile „sistematisării“ satelor. Frica e deci profundă, veche, chiar dacă e disproporționată față de ceea ce ar putea-o într-adevăr motiva astăzi. Ea este ca o fantomă care bântuie în adâncurile corpului social, ca un fel de mitologie fantastică, ca o malefică emanație care cufundă colectivitatea într-un fel de hipnoză. E aici, prezentă, nedeslușită, deseori fără obiect, ca un fond de angoasă care nu are nevoie de motive pentru a se perpetua.

Nu știm încă foarte bine ce s-a petrecut și continuă să se petreacă în conștiințele individuale ale românilor care au avut de suferit. Analiza relelor de care a suferit această țară nu este încă decât în stadiul de schiță. Personal, am avut o existență destul de fericită, în pofida anilor de clandestinitate și de închisoare. Cred că sînt dotat anume pentru bucurie.

— *Faptul că revolta din decembrie 1989 nu a avut loc decât în câteva orașe mari, că cea mai mare parte a țării a rămas pasivă explicită, poate, și el comportamentul actual. Poporul nu și-a exorcizat cu adevărat demonii...*

— În general, așa se întîmplă cu toate revoluțiile: vîlvătaia e rareori generalizată, ea cuprinde doar câteva centre vitale. Dar adevărul este că toate mișcările de rezistență din istoria României au fost reprimare în fașă. La începuturile regimului comunist, o rezistență armată a supraviețuit în munți timp de aproape zece ani, înainte de-a fi total exterminată, cum era inevitabil. Această mișcare era, de altfel, destul de compozită. Cuprindea mulți foști membri ai Gărzii de Fier sau persoane compromise datorită colaborării cu nemții, chiar dacă nu erau numai dintre aceștia. Urmele pe care ea le-a lăsat în memoria colectivă constau într-un sentiment difuz de neputință. A mai existat un episod care a marcat profund conștiința românilor: cel al revoluției din Ungaria, din 1956, care i-a făcut să înțeleagă faptul că o revoltă populară ener-

gică poate pune în pericol cel mai redutabil regim, chiar dacă se termină așa cum s-a terminat. Dar fiecare aștepta ca altul să aibă inițiativa răzvrătirii. În așteptarea marelui gest eroic, îți rînduiai viața de zi cu zi, cu lucrurile ei mărunte, cu micile umilințe, cu micile compromisuri cîteodată. Apoi, te autoironizai. Lipsindu-ți curajul în faptele de zi cu zi, îți lustruiai armele pentru o zvîcnire viitoare, pentru ziua cînd va merita într-adevăr, pentru ziua în care, cu siguranță, nu vei mai ezita. Uneori, însă, paharul mai dădea pe dînafară și cîteva explozii sociale au marcat ultimii zece ani ai regimului lui Ceaușescu. Aceiași oameni care păreau să poată îndura orice pentru că, așa cum spune un proverb românesc, „capul plecat sabia nu-l taie“, atacau sediul Partidului Comunist în timpul revoltei de la Brașov din 1987, îi sechestrau pe conducătorii locali sau chiar pe Ceaușescu însuși, cum făcuseră minierii din Valea Jiului, zece ani mai înainte. Toate aceste răbufniri au fost dur reprimat. Capii lor au fost închiși sau au dispărut. Efectul terorii funcționa din plin. Liderii spontani ai acestor mișcări știau că oricum vor plăti scump și, poate, pentru nimic. Această dimensiune a sacrificiului, care nu trebuie uitată, este cealaltă fațetă a semnării care li se reproșează românilor.

Ea era perceptibilă de altfel la manifestații din Piața Universității. Dincolo de cele cîteva sloganuri, de cele cîteva cîntece, de insolență și de ironie, în afara cîtorva discursuri rostite de intelectualii veniți să-i sprijine, „golani“ nu prea aveau, în fond, ce spune. Nu aveau la dispoziție decît o retorică săracă și fără miez. Cînd erau întrebați care le sînt revendicările, nu aveau decît un singur răspuns : „Jos Iliescu“, exact ca în decembrie, cînd reprezentanții Comunei din Timișoara cereau, ca o condiție prealabilă tuturor celorlalte, înlăturarea lui Ceaușescu. Cu deosebirea că pe atunci nu exista altă revendicare posibilă. Astăzi, problema se pune altfel : cum să structurezi o opoziție socială ? Cu cine ? Cum ? Asta este problema viitorului imediat. Unii cred că pot miza pe partidele din opoziție. Nu au făcut minuni la alegeri, dar au intrunit totuși niște voturi și au cîțiva deputați aleși.

Procentual, principala forță de opoziție este, totuși, la ora actuală... U.D.M.R.-ul, care regroupează voturile minorității maghiare și care, cu cele 70% din sufragii, îi depășește cu câteva zecimi de procente pe liberali. Dacă se mizează pe partide, trebuie pariat pe timp și e nevoie de răbdare. Cu vremea, ele se vor organiza, fără îndoială, mai bine, vor scoate la iveală noi cadre, vor sfârși prin a-și întemeia pe noile realități economice și sociale, programele și electoratul. Dar, în viitorul imediat, esențială este, după părerea mea, organizarea unui Forum civic. Adevărata opoziție, în România, este strada, nu partidele. Conștiința morală a țării se află în stradă. După intervenția minerilor din 14 și 15 iunie, oamenii s-au refugiat în casele lor, terorizați. Apoi, organizațiile „golanilor“, în primul rînd Liga Studenților, au chemat în iulie la o mare manifestație și peste 50 000 de persoane au răspuns chemării. Frica fusese învinsă. Acest tineret și aceste grupări trebuie organizate într-un Forum civic, pornind de la formațiunile existente: Grupul pentru Dialog Social și alte câteva mișcări, precum Alianța pentru Democrație sau gruparea 21 Decembrie. Aceste organizații trebuie să facă efortul de a defini ce au în comun. Am constatat, de pildă, că în presa franceză se vorbește despre Grupul pentru Dialog Social ca de o mișcare de stînga. Nu sînt atît de sigur că e de stînga, dar nici că nu este. E o grupare de persoane cu experiențe distincte, care numără printre intelectualii ei și regaliști, și oameni care nu sînt regaliști. Acest caracter compozit este, de fapt, marea sa forță. Dar chiar așa stînd lucrurile, trebuie definite principiile fundamentale care îi unesc pe acești oameni, dacă dorim ca ele să întrunească o adeziune din ce în ce mai largă. Spre deosebire de Iliescu, noi nu trebuie să ne temem să-i tratăm pe oameni ca pe niște adulți. Trebuie să-i facem să înțeleagă unde se află adevăratele mize, unde se află dificultățile, dar și care sînt potențialitățile unei societăți într-adevăr libere și pluraliste. Brucan spunea că va fi nevoie de douăzeci de ani pentru ca România să devină o adevărată democrație. Tare mă tem că nu e departe de adevăr. Dar, la urma urmelor, nu depinde decît de noi să scurțăm acest răstimp, să urgentăm maturizarea politică printr-o gîndire coerentă și persuasivă.

— *Intenționați să vă consacrați acestei sarcini ?*

— Nu-mi fac iluzii că fără mine nu s-ar împlini. Dar, în măsura în care voi putea să contribui la constituirea acestui Forum, țin neapărat să o fac și înțeleg să găsesc o cale pentru a nu rămâne multă vreme plecat din România. Vremea ambasadei s-a sfârșit. Cred că misiunea mea s-a terminat, chiar ca ambasador al „golanilor“, în afara faptului, poate, de a mai limpezi câteva aspecte referitoare la România, prost înțelese de către opinia publică franceză. Dar esențialul este acum în țară.

CUPRINS

Prolog	7
I. Revoluția noastră între ghilimele	13
II. O ambasadă de patru luni sau Opera de trei parale	29
III. Mica Franță de la Dunăre	49
IV. „Sire, va veni, poate, ziua...”	65
V. Xenofobie în variantă românească	80
VI. De la o dictatură la alta	92
VII. Lunga mea clandestinitate	99
VIII. Despre buna folosință a închisorii	117
IX. Debuturi promițătoare	137
X. Disidențe	152
XI. Imposibilul proces	166
XII. Catastrofă și deriziune	174

În iunie 1990, Alexandru Paleologu, noul ambasador al României în Franța, era demis. În noiembrie, la editura pariziana Balland îi apărea cartea de convorbiri cu Marc Semo și Claire Tréan. Pornind de la evenimentele din decembrie '89, fostul ambasador se cufunda în timp, în minunatele sale amintiri, spre a reveni, în cele din urmă, la actualitate. Prin cartea aceasta, Paleologu devenea ceea ce dorise să fie de la început: nu reprezentantul unui guvern, ci un ambasador al poporului său.

Ambasador în slujba celor tineri, mai ales. Căci pentru ei e extraordinara lecție de istorie comentată; sau lecția cealaltă, de viață, a unui om „dotat anume pentru bucurie”.

Dar și ambasador al românilor în genere. Căci prin cartea aceasta Paleologu a dat, în fond, Occidentului o imagine a poporului său. O imagine autentică, needulcorată, care ne va interesa cu atât mai mult pe noi înșine.

